

ORSZÁGÉPÍTŐ

ÉPÍTÉSZET KÖRNYEZET TÁRSADALOM
A KÓS KÁROLY EGYESÜLÉS NEGYEDÉVES FOLYÓIRATA

K O S Z O V Ó

TANULMÁNYOK A HÁBORÚRÓL

PAGONY-IRODA

ÍRÁSOK ÉS MUNKÁK

BODOR FERENC RÓL

KUNKOVÁCS LÁSZLÓ

ÚTIBESZÁMOLÓJA

BESZÉLGETÉS ESZTERGOMRÓL

MELLÉKLET – **EKLER DEZSŐ**

AZ ÉPÍTÉSZETI NAGYÍTÁSRÓL

1999/2

Múlt századi fametszet Szejkefürdőről, amelynek táj-és zöldfelületfejlesztési tanulmánytervét a Transpagony készítette el; és mai erdélyi felvételek a Csomád-Bálványos régió területéről, amelynek környezetfejlesztési terveivel a Pagony Kft foglalkozott. E munkákról bővebb híradás a 16-20. oldalakon olvasható.

ORSZÁGÉPÍTŐ

TIZEDIK ÉVFOLYAM

MÁSODIK SZÁM

	KOSZOVÓ, A HUSZADIK SZÁZAD ÖSSZEFOGALÁSA <i>KOSOVO, EINE ZUSAMMENFASSUNG DER XX. JAHRHUNDERT</i>
2	Kálmán István Szerbia vagy Európa ellen indított háború – <i>Krieg gegen Serbien, oder gegen Europa</i>
4	Ötven éves a NATO (Az Európáer cikének fordítása) – <i>NATO ist 50 Jahre alt</i> (Übersetzung aus dem Europäer)
5	Helyes Gábor Az ötödik 25 éves terv – <i>Der fünfte 25-jahres Plan</i>
7	Ertsey Attila Kompország katonái – <i>Soldaten des Fährelandes</i>
9	A PAGONY TÁJ- ÉS KERTÉPÍTÉSZ KFT. – <i>PAGONY LANDSCHAFT- UND GARTENBAU GmbH</i>
11	Beszélgetés a PAGONY munkatársaival – <i>Gespräch mit Mitarbeiter des Büros PAGONY</i>
16	Herczeg Ágnes és Tusnády Zsolt írása az erdélyi munkákról, Herczeg Ágnes és Szűcs Gábor írása a balaton-felvidéki munkákról, Illyés Zsuzsa, Buella Mónika, Márton László Attila és Udo Herrmannstorfer tanulmányai, Johann Wolfgang Goethe írása a természetéről, Rudolf Steiner és Jochen Bockemühl írásai Goethe természetszemléletéről – <i>Schriften über die Arbeiten in Transsylvanien, am Balaton-Oberland, Essays über die Anschauung in der Landschaftplanung, ökologisches Recht, Goethe über die Natur, und Steiner und Bockemühl über Goethes Naturanschauung</i>
45	Kunkovác László Dél-Szibéria ősi kultúrkinccsei (Hakaszia és Tuva) – <i>Uralte Kulturschätze Süd-Sibiriens</i>
47	Virt Dezső Bodor Ferenc emlékezete – <i>Erinnerung an Ferenc Bodor (1941-1994)</i>
48	Fotográfiai alkotóház és esztergomi helyzetkép (beszélgetés Kund Ferencsel) – <i>Fotografisches Atelierhaus und Situationsbericht aus Esztergom (Gespräch mit dem Architekten Ferenc Kund)</i>
50	Hírek – <i>Nachrichten</i>

(Szubjektív előszó) Két fő témánk a tájépítészet és a koszovói háború. Közöttük csak igen morbid összefüggés létezik, mert a táj alakításának két szélsőséges, egymással ellentétes formát képviselnek, egyetlen közös vonásuk, hogy mindkettő céltudatos emberi cselekvés eredménye. Az egyik: törekvés annak a tervszerű és tárgyi kifejezésére, hogy a személyes felelősség, amit az ember közvetlen szociális és természeti környezete iránt érez, egzisztenciájának erkölcsi feltétele (ahogy azt Lányi András az *Ókotáj* legújabb, *Egészség*-tematikájú számában közölt tanulmányában kifejti). Az egyik a személyes jelenlét művészete. A másik: annak a tervszerű és tárgyiasult kifejezése, hogy a személytelen hatalom törekvése, hogy megoldja szociális környezetének problémáit, a személyes felelősség és erkölcs lehetőségét semmisíti meg. A huszadik század fokozatosan, de radikálisan rombolta a személyes felelősségvállalás természetes közösségi feltételeit (az élnék a kapcsolatokban történő megszületésének talaját) és a koszovói háború ennek a folyamatnak a kiteljesítése. A globális és totális katonai gondolkodás egy csak személyes felelősséggel, erkölcsi intuícióval kezelhető probléma megoldására keres választ a teljes személytelenség eszközeivel, minden személyes szempontot figyelembe venni képtelen módszereivel. A másik a személytelenség jelenlétének művészete. Az ember személyes egzisztenciára való törekvéseinek felfüggesztésére az egyik módszer a fizikai megsemmisítés. Ennek bekövetkeztéig az ember virágot ültet a *Lopakodó* árnyékába is, miközben átélheti, hogy felelőssége globalizálódott. Egy virág kiválasztásához, helyének megtalálásához, elültetéséhez, felneveléséhez, kertünk megműveléséhez teljes személyes jelenlétre van szükség. Nincs más módszer, nincs más lépték. Nincs globális kertművelés és globális tájrekonstrukció. De van globális világrend, globális környezetpusztítás, globális hadtápszemlélet. Talán annyi világossá válik a koszovói háborúból, hogy ez az utóbbi nem működik zökkenőmentesen. De a kérdést Magyarországon minden teljes jogú embernek immár fel kell tennie: ami történik, az az én akaratom szerint történik? Gerle János

A borítón Karl Blossfeldt fotója, a hátoldalon a PAGONY Iroda felvételei

Melléklet: **Ekler Dezső: Az építészeti nagytájról**

E számunk a NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG MINISZTERIUMA Nemzeti Kulturális Alap programjának támogatásával készült

A folyóirat rendszeres támogatói az ORSZÁGÉPÍTŐ Alapítvány és a KÓS KÁROLY EGYESÜLÉS tagszervezetei: AXIS Építésziroda Kft., BOKOR Kft., BODONYI ÉS Társa Építés Kft., DÉVÉNYI ÉS Társa Kft., EKLER Építész Kft., É-11 Tervező, Fejlesztő Kft., FARKAS és GUHA Építésztervezők Kft., FELÜLETKÉMIA Kft., KÖR Építész Stúdió Kft., KŐSZEGHY Építészet Bt., KUPOLA Kft., KVADRUM Kft., LOMNICI ÉS Társa Kft., MAKONA Tervező Kft., PAGONY Táj- és Kertépítész Kft., PARALEL Kft., TRISKELL Kft., UNITEF-83 Rt, valamint a COMPART Stúdió Kft., a FORMA Rt., a SÁROS ÉS Társa Építésziroda Bt. és a MÓDISTÚDIÓ Kft..

ORSZÁGÉPÍTŐ – a Kós Károly Egyesülés folyóirata. Megjelenik negyedévenként. Kiadja az Egyesület nevében a Kós Károly Alapítvány; postacím: 1074 Budapest, Barát utca 11. Iroda: 1114 Budapest, Villányi út 8. III. emelet 2. Tel.: 2091-174, 2091-173; fax: 2091-174. Bankszámlaszám: 10402166-21629530-00000000 Felelős kiadó: Kampis Miklós. Felelős szerkesztő: Gerle János. Nyomás: VEL Kft., Budapest. – ISSN 0866-0069 – A lap előfizethető átutalással, vagy az Alapítványtól igényelt csekken, illetve személyesen az Alapítványnál. Egy szám ára: 350 Ft. Előfizetési díj az 1999. évre: 4x250 forint + Budapestre 60, vidékre 67 forint postaköltség számonként. Megvásárolható az Írók Boltjában (Budapest, VI. Andrásy út 45), a Fehérlófia Könyvesboltban (Budapest, VIII. József krt. 36.), a Balassi Könyvesboltban (Budapest, II. Margit u. 1.) és a Lord Extra Kft könyvesboltjában (Hódmezővásárhely, Andrásy út 5-7.)

K O S Z O V Ó

A HUSZADIK SZÁZAD ÖSSZEFOGLALÁSA*

Európa terhes, és erős gyermeket fog szülni.
J.Valentin Andreea: *Fama fraternitatis*, 1614

Kálmán István:

SZERBIA VAGY EURÓPA ELLEN INDÍTOTT HÁBORÚ?

A népek nemzeti eposzai, hősi énekei nemcsak a múltat, hanem a jelent és a jövőt is átfogó ezoterikus tartalmat hordoznak, ami akkor is életerőt ad a népeknek, ha jelentősége nem kerül az emberek tudatába.

„Koszovó” a szerb népnek sokkal többet jelent, mint egy provincia mai (szokásos) értelemben vett története. Az emberek lelkében ehhez a történehez szellemi dimenziók ösztönös érzése kapcsolódik és él tovább, nemzedékről nemzedékre.

A szerb nemzeti eposz Koszovó-ciklusából megismerhetjük azt az imaginatív képekben ábrázolt hátteret, amely kifejezi a szerb népnek a kereszténységgel való kapcsolatát, ami jövőt hordozóan, de mélyen a tudat alatt él ma is a szerb emberek lelkében.

A történet a koszovói (rigómezei) csata hátteréről szól. 1389 június 28-án a délszláv népek vereséget szenvednek a törököktől. A csatában az egész szerb nemesség elpusztul, és a Balkán öt évszázadra török uralom alá kerül.

Történelmi dokumentum alig maradt fenn az eseményről, de a szerb népet mély vallásos érzés köti ehhez a történehez. Ez adott erőt a felkelésekben, a háborúkban, a szabadságért folytatott küzdelemben és a nélkülözések elviselésében, de az önkény türésében is. Csakis ebből az érzületből érthető meg az is, ahogyan a szerb emberek ma el tudják viselni népük történelmének legnagyobb megaláztatását.

Hogyan ábrázolja a szerb hősi ének a koszovói misztériumot?

Jeruzsálem szent földjéről fölrépül egy sólyom, és egy fecskét visz magával. De a sólyom nem sólyom, hanem Éliás próféta, és a fecske nem fecske, hanem az Istenanya szent könyve. Éliás próféta a szent könyvet Koszovóba viszi, és a fejedelem térdére helyezi. A szent könyv beszélget Lázár fejedelemmel: „Lázár, te, aki becsületes nemzetségből származol, melyik birodalmat szereted, a földi birodalmat, vagy az égi birodalmat?” Még mielőtt Lázár válaszolna, a könyv így folytatja: „Ha a földi birodalmat szereted, nyergeld fel paripádat, csatold föl kardodat, hívd a nemes lovagokat, és vonuljatok a török ellen. Győzni fogtok, és a törökök mind egy szálra elpusztulnak. De ha az égi birodalmat szereted, akkor építs templomot - de ne márványból, hanem bíchorból és tiszta selyemből, osszál szent ostyát a lovagoknak. Ezután egész sereged el fog pusztulni, és te sem maradsz életben.” Lázár mégsem a földi birodalmat, a mulandóságot, hanem az égi birodalmat, az örökkévalóságot választja.

Ebből a misztériumból máig fennmaradt egy érzület, ami elevenen él a délszláv népben - már kevésbé az értelmiség azon rétegében, akiket a nyugati műveltség saját forrásuktól elidegení-

tett, akik már a 19. század óta a központi hatalommal szemben az ellenzékét képviselték.

A szerbek érzőlélek-emberek, akik ösztönösen-emocionálisan reagálnak, könnyen átadják magukat hangulataiknak. A nemes indulat, patriotizmus éppúgy sajátja annak a léleknek, mint a gyűlölködés, a vérbosszú. Világukból hiányzik az agrár-kultúra. A kereszténységhez, „Koszovó”-hoz fűződő viszonyuk mélyen a tudat alatt van (lásd Emir Kusturica filmjeit!).

Ezzel a népkarakterrel nagyon vissza lehet élni; és ez nagyban hozzájárult ahhoz, hogy Szerbia és a Balkán olyan könnyen a nagyhatalmi küzdelmek eszközévé vált.

A többszáz éves török uralom alól a 19. században felszabadult Szerbia történetét nem a saját népéből származó törekvések, hanem az egymással rivalizáló és összejátszó nagyhatalmak ún. Balkán-politikája határozta meg. A tehetséges politikusok egy része is ezeknek a hatalmi érdekeknek a szolgálatában állt. A 19. században, a török uralom megszűnte után Oroszország és a Nyugat hatalmi érdekei gyakoroltak döntő befolyást a Balkánra. A török megszállók kivonulása után a szerb nép által máig nagyon szeretett Obrenovics Mihály (1823-68) függetlenségre törekvő politikája szemben állt a nagyhatalmi érdekekkel. Az ő politikai célja nem Nagyszerbia létrehozása, hanem egy délszláv konföderáció megteremtése volt – szerb hegemoniával. Obrenovics Mihály azonban olyan ellenfelekkel találta szemben magát, akik titkos társaságokon keresztül szuggesztív befolyást gyakoroltak a szerb népre. [Ilyen társaságok voltak az Omladina, a Narodna Odbrana, a Tizek társasága, melyeknek számos szerb értelmiségi (többek között Jovan Ristic) és befolyásos politikus (pl. Nikola Pasic) is tagja volt.] Végül az Obrenovic családból származó uralkodók ellen elkövetett sikeres merényletek után (1868. júl. 10: Mihály, 1903. júl.: Alexander és felesége) a Genfben székelő rivális dinasztia tagja, a megzsarolt Peter Karagyorgyevic került trónra. Uralkodása alatt, 1903 és 1918 között a Pasic vezette radikális párt volt hatalmon. 1880-ban a Tizek társaságában kidolgozott programjuk szerint: „A szerbek egyesülésének előfeltétele Törökország és Ausztria-Magyarország szétzúzása, Montenegro államiségének megszüntetése és a népszabadság Szerbiában.”

Az idegenek szolgálatába szegődött szerb radikálisoknak sikerült számos szerb ember tudatából a balkáni népek konföderációjának eszméjét kimosni, és a Nagyszerbia iránti nacionalista emóciókkal helyettesíteni. Ennek az illúzióknak a szimbólumaként áll ma Belgrád központjában, a Pasic téren a 9 méter magas Nikola Pasic emlékmű, melyet már a Milosevic-korszakban emeltek.

Ezek után a párizsi békeszerződés hosszú távra meghatározhatták a balkáni népek sorsát. A kommunista Jugoszlávia fölött a brit diplomácia őrködött, önállósága pusztán látszat volt. Jellegetes szimptomája ennek a látszatönállóságnak, hogy 1944 április 16-án, az ortodox húsvét feltámadási ünnepén Belgrádot a háború legerősebb bombatámadása érte, melyet amerikai és brit gépek hajtottak végre. A támadás nagyon sok civil áldozatot követelt, és súlyos anyagi pusztítást végzett. A Tito-korszakban azonban a tankönyvek csak az 1941-es német bombázást említették, és egyes hírközlő szervek még a mostani háborúban is a 44-es fasiszta bombázással állították párhuzamba a NATO-támadásokat.

* A fenti írások több tanulmány és dokumentum mellett a *Szabad Gondolat* c. folyóirat idei második számára készültek. Az érdeklődők ott olvashatják a témát kiegészítő további írásokat.

Ma már nyilvánvaló titok, hogy Jugoszlávia születése és szétesése ok-okozati összefüggésben áll, és az anglo-amerikai politika mindkettőben döntő szerepet játszott. Ebben a folyamatban a boszniai háborút is megtervezetnek tekinthetjük.

A balkán 20. századi sors történetében a szláv népek a nagyhatalmi érdekeknek éppúgy kiszolgáltatottá váltak, mint saját vezetőik célévesztett politikájának. Ebben a helyzetben Közép-Európának sorsdöntő szerepe volt és van még talán ma is. A Közép szellemi és politikai vezetőinek lehetőségük van arra, hogy az egész történelmi komplexitást áttekintsék, és orientálisan hassanak a délszláv népekre, segítsék őket abban, hogy tudatosítsák a kereszténységhez való viszonyukat, és hogy identitásukat a kornak megfelelően újra megtalálhassák. Mert ebben Milosevic nem tud nekik segíteni. Ő a „földi birodalmat” választotta. Ahhoz azonban, hogy Közép-Európa erre képessé váljon, meg kell szabadulnia az amerikai befolyástól. Ha ez sikerül, akkor a Nyugat – Kelet-Közép-Európán és a Balkánon keresztül – önálló politikai és kulturális hidat tud építeni a Kelet felé. Kelet-Közép- és Nyugat-Európának a NATO katonai szövetségébe való tömörülése, melyben az Európán kívüli hatalomnak van döntő súlya, ezt a szerepvállalást lehetetlenné teszi.

Az anglo-amerikai politika célját ötven évvel ezelőtt, a NATO születésekor Truman elnök világosan megfogalmazta: „Az egész világnak az amerikai rendszert kellene elfogadnia. Mert az amerikai rendszer csak akkor maradhat életben, ha az egész világ rendszerévé válik.” A NATO szerepére vonatkozó minden más kijelentés csak ködösítés (humanitárius akció, béketeremtés stb., vagy ahogy Clinton elnök az ötvenedik évfordulón tartott ünnepi beszédében már kevésbé nyíltan fogalmazta: „A NATO azért van, hogy Európa szabad és egységes legyen.”)

A szerb-albán konfliktus európai kérdéssé vált, mely újra Koszovóra koncentrálódik. Semmit sem érthetünk meg ebből, ha hagyjuk magunkra hatni azt a szuggesztív propagandát, amely Milosevicet bűnbakká teszi, és a szerb néphe büntudatot akar szuggeralni, ahogyan ezt egyszer már sikerrel tette meg a német-séggel.

A háború nem Milosevic, hanem a szerb nép ellen folyik. Az igazi és eredendő humanitárius kérdés: Európa identitása és függetlensége!

Ha a most zajló események hatására sokan azt hiszik, hogy kiszolgáltatottak, tehetetlenek a hatalommal szemben, nem tudják, hol az igazság, akkor kövessék az orosz szláv lélek reprezentánsának, Alexander Szolzsenyicinnek hetvenes évekbeli felhívását: *meg kell tagadni minden részvételt a hazugságban.*

Aforisztikus kiegészítés I.

Kísértet járja be Európát - de ez már nem a kommunizmus kísérte. Megjelenése megdöbbenést keltett. A háborús katasztrófa tv-állomásokon közvetített képei *elborzasztották* az embereket: az életet semmibe vevő, lassan válogatás nélküli rombolás, a felégetett falvak, a tömegsírok, a menekülések, a kétségbeesett, reményvesztett emberek. Az első reflexiót követi az *elemi erejű csodálkozás*. Mert minden ellentmond az értelemnek és a logikának: a NATO-nak a szövetséghez tartozó országok védelméért kell biztosítania – mondják –, de nem Jugoszlávia támadta meg a NATO-országokat. A háború az ártatlan albán kisebbség védelmét szolgálja, de a háború következtében az albán népesség soha nem látott szenvedésen megy keresztül. Ez a háború igazságos és erkölcsös, mondta Orbán Viktor, de hova tűnik ez az igazságérző, amikor a NATO-tag Törökország által üldözött kurdokról vagy Csecsenföldről, Tibetről vagy Afrika számos országáról van szó? Többféle erkölcsi igazság létezne?

A csodálkozást követi a jövőnkért való *aggódás*, mert nem látjuk a kivezető utat. Nem háború van, hanem béketeremtés –

mondják. Az előzőtt koszovói albánoknak vissza kell térniük lakhelyükre, hogy azután békében és demokratikus társadalomban élhessenek.

De hol van Koszovó, és hol lesz Szerbia? A háború eddig hatmilliárd dollárba került, és továbbfolytatása napi kétszázmillióba. Ennyi pénzzel – hitel formájában – az egész Balkánon fellendülést és jólétet lehetett volna teremteni, és akkor béke is lenne.

Apokaliptikus korban élünk. Az apokalipszis azonban nem katasztrófát, hanem megnyilatkozást jelent. Mi nyilatkozhat meg azoknak az embereknek, akik lelkét megrendíti az elborzadás, a csodálkozás és az aggodalom?

A bombázások hűsvét táján kezdődtek. Csaknem két évezreddel ezelőtt, az idők fordulóján, feltámadás napján az asszonyok a sírhoz mennek. *Rémület* fogja el őket, mert földrengés tör ki. A sírhoz érve legnagyobb *csodálkozással* látják, hogy a sír üres. *Aggodalom* lesz úrrá rajtuk.

A megrémült, csodálkozó és aggódó tanítványokat lelkük megrendülése a Feltámadottal való találkozáshoz segítette.

Koszovót, az egykori Szerbia szent földjét a Balkán Golgotájának nevezik. Ma egész Európa a koszovói sír előtt áll, melyet a NATO-bombák téptek föl. A sír azonban üres. Az angyal szomorúan kérde: Miért keressétek az élőket a holtak között?

Aforisztikus kiegészítés II.

Az emberek azt mondják, hogy a szerbek elleni háború értelmetlen, mert hisz az ellenkezőjét érte el annak, ami a tulajdonképeni célja volt. Az angolszász politikát és stratégiát azonban nem lehet megérteni azzal az értelemmel, amely csak a materiális világ dolgait és összefüggéseit képes megismerni. Itt valóságos történelmi impulzusok sokkal magasabb szinten való áttekintéséről és népszociológiai karakterek mélyebb ismeretéről van szó. Ezekkel az ismeretekkel élni és visszaélni is lehet. Ez utóbbinak vagyunk most tanúi a „béketeremtésnek” nevezett háborúban.

Amiről beszélnek, az szépen és morálisan hangzik, miközben kíméletlen erőszakkal és ravaszsággal törekszenek céljaik elérésére. Ez a cél: Amerika hegemoniájának megteremtése Európában, és ezen keresztül az egész világban.

A háború csak eszköz. A NATO saját dinamikája diktálja, hogy ne csak lehessen, hanem kelljen háborút vezetni. Ehhez ellenségképre van szükség. Hogy azután az ellenséget meghódíthassuk, jogi és morális érveket kell találni. Háborúban a NATO-országok belső rendje a háborús politikának és stratégiának van alávetve. Ilyen helyzetben nem lehet szó szellemi autonómiáról és nemzeti összefogásról. Az ilyen stratégiának az a logikája, hogy ha az egyik lépést megtettem, szükséges a következő lépést is megtenni. Ez a rombolás dinamikája, amit politikusaink a NATO-ba való belépéssel járó kötelezettségnek neveznek. Ezek egyre gátlástalanabb és brutálisabb intézkedésekhez, és végül a totális káoszhoz vezetnek. Ebben a káoszban azután csak egy erős hatalom tud rendet teremteni.

A szellemtudomány azt a képességet, amivel az ember az értelem fölé emelkedik és érinti a szellemet, „tudati léleknek” (*Bewusstseinsseele*) nevezi. Az angolszász népekben ez a képesség természetes módon fejlődik ki.

Rudolf Steiner 1918. október 26-án Dornachban és december 12-én Bernben tartott előadásában részletesen foglalkozik a tudati lélek antiszociális karakterével, és annak a halállal és a gonosszal való kapcsolataival.

„A tudati léleknek az emberi természetbe való beletagozódásában egy a legkiválóbb értelemben antiszociális hajlamot ismerhetünk fel.”

A világban léteznek a halál és a gonosz erői. Ha a világban nem léteznének a halál és a gonosz erői, akkor az ember nem tudná a tudati lelket kifejleszteni, és további fejlődése során nem tudná magába fogadni a szellemet. A halál és a gonosz erőinek az az értelme, hogy az ember a tudati lélek fokán át tudjon törni a szellemi életbe. Az embereknek ma akarva, nem akarva dűlőre kell jutniuk a halál és a gonosz problémájával, ha nem akarnak nekik áldozatul esni. A tudati lélek halált és gonoszt legyőző erői az emberek egymás iránti érdeklődésének fejlődésével szereshetők meg. A jelenlegi történelmi események erre óriási lehetőséget adnak minden embernek nyugaton és keleten egyaránt.

50 ÉVES A NATO

– Fordítás az *Europäer* 1999. februári számából –

1999 áprilisában Washingtonban a tagállamok kormányfőinek részvételével NATO-konferenciát tartanak a szövetség fennállása 50. évfordulójának megünneplésére, valamint fontos irányelvek rögzítésére. A konferencián iktatják be hivatalosan az új tagországokat, Lengyelországot, Magyarországot és Csehországot – akik felvételéről a döntés már régen megszületett –, továbbá újrafogalmazzák a katonai szövetség feladatait. Eddig a NATO – legalábbis alapszerződése szerint – védelmi szövetség volt, azzal a céllal, hogy tagországainak valamely külső állam támadása esetén segítséget nyújtson. Feladatainak most tervezett újrafogalmazásával amerikai részről nyilvánvalóan arra gondolnak, hogy a NATO-t olyan szövetséggé kell alakítani, amely a világban mindig ott és olyankor hajthat végre katonai beavatkozást, amikor ezt hasznosnak ítéli, azaz: amikor csak neki tetszik. Ez a tervezett új rendelkezés érdekes fényt vet az elmúlt évtized néhány folyamatára.

Hosszú évtizedeken keresztül a NATO volt az a katonai szövetség, amellyel a Nyugat a hidegháborút vezette. Az volt a rendeltetése, hogy elrettentse a Keletet (a Varsói Szerződést) egy lehetséges támadástól, vagy adott esetben arra válaszoljon. Ezen a téren kétségtelenül sikeres volt, hisz az európai háború „hideg” maradt, sosem vált „forróvá”.

Ennek a funkciónak tulajdonképpen természetes eredményként kellett volna magával hoznia, hogy az 1989-es események – a Varsói Szerződés összeomlása – következtében a NATO feloszlik. Az akkori amerikai vezetésnek – élén George Bush-sal – azonban mindenek fölött álló érdeke volt, hogy ez ne történjen meg. Az USA német egyesítéshez való hozzájárulásának legfontosabb feltétele az egyesített Németország NATO-tagsága volt, és ezzel a feltétellel kapcsolatban semmiféle kompromisszumra nem volt hajlandó. Valentin Falinnál (Gorbacsov egyik tanácsadójánál) például az akkori szovjet vezetéssel folytatott beszélgetésekben tanúsított amerikai hozzáállásról azt olvashatjuk: „Az az álláspontjuk, hogy egész Németország a NATO-hoz tartozik, és csakis a NATO-hoz (...) Az amerikaiakat nem aggasztják a mi érveink. Számukra Németország NATO-tagsága axióma, aminek semmiféle bizonyításra nincs szüksége. Németország nélkül nincs szövetség. És Németország egyesítését illetően az amerikai megértés semmiképpen sem altruista motívumokból származik.”

Németországban akkoriban közhely volt – amit egészen a CDU-ig az összes párt osztott –, hogy a kontinens kelet-nyugati kettéosztottságának feloldódásával a NATO-nak is meg kell szűnnie. A NATO-t egy összeurópai biztonsági rendszernek kell fölváltania. Ez volt – vagy úgy látszott, hogy ez – az akkori német külügyminiszter, Genscher politikája is, aki ezzel a legkedveltebb német politikussá vált. A berlini fal 1989. novemberi megnyitása után azonban nagyon hamar világossá vált, hogy az USA a német egyesítéshez való hozzájárulása abszolút feltételének tekinti Németország NATO-tagságát. Másrészt viszont először csak az

USA volt kész egyáltalán hozzájárulni az egyesítéshez. Végül 1990 januárjában, egy Tutzingben tartott beszédében Genscher – nyilvánvalóan súlyos belső küzdelmek után – elfogadta az egyesített Németország NATO-tagságát. Frank Elbe, Genscher akkori irodavezetője a tutzingi beszéd NATO-ra vonatkozó szakaszának születését „egy szöveg legmagányosabb születésének” nevezte, amit csak valaha is átélt. Genschert legalább sejtésszerűen meg kellett érintse, hogy ez a NATO-bővítés mennyi mindent meghiúsít az összeurópai jövőre vonatkozó reményeiből. (De föltehetjük azt a kérdést is, hogy őt személyesen mi fenyegette volna, ha ehhez nem járul hozzá, hanem egész akkori, hihetetlen nagy személyes presztízsét más irányban veti be.)

Azt is megkérdezhettük volna akkoriban, hogy a NATO további fenntartásának és kibővítésének amerikai dogmája mögött miféle cél és jövőperspektíva áll. Ebből időközben egy s más világossá vált. A NATO-nak olyan világintervenciók szövetség szerepét szánták, melynek minden olyan esetben aktívá kell válnia, amikor a Nyugat – értsd: az USA – érdekeit veszélyeztetve gondolják. Saját hatalmánál fogva, saját döntése alapján kell cselekednie, az ENSZ, vagy bármely más grémium felhatalmazása nélkül; és ha fel is vesznek korlátozó záradékokat ebbe az intervenciók jogba, végül is tetszőleges más államokban indított intervencióra való teljes felhatalmazásról van szó, ahol a „saját döntés” a NATO-n belüli tényleges befolyások mellett – legalábbis eddig – annyit jelentett: amerikai döntés. Az 1947-es ún. Truman-doktrínában az USA magának ítélte ezt a világméretű intervenciók jogot, és ezt a kommunizmus elleni harccal indokolta. A NATO-szerződés megváltoztatásának nyilvánvalóan azt kell szolgálnia, hogy ezt a jogot a kommunizmus összeomlása utáni időre is biztosítsa.

Mindemellett a NATO további két rejtettebb, de talán még fontosabb funkciót is betölt: egyrészt internacionális köpenykébe burkolja az egész glóbuszra kiterjedő amerikai intervenciók akarát, másrészt Európát és az USA-t egy tömbbé olvasztja össze, megakadályozva ezzel, hogy Európában kialakulhasson bármely olyan saját, független hatalmi konstelláció és szociális forma, amely kioldódhatna a transzatlanti szövetségből. Ezzel ugyanakkor támogatja és konzerválja a jelenleg fennálló, tulajdonképpen korszerűtlen (időszerűtlen) szociális és gazdasági rendszert, valamint a mérhetetlen propaganda- és manipulációs technikákat, melyeket arra kell felhasználni, hogy a népeiséget a rendszeren belül kordában tartsák. Mindez arra is szolgál, hogy megakadályozza, hogy Európában valamely saját szellemiség kialakuljon és fejlődéséhez szabad teret találhasson. Ebben a konstellációban megcsontosodnak, konzerválódnak Európában az egységállam-gondolatformák, és a hármas tagozódás gondolatai nem tudnak igazán áttörni.

Míg Németországnak és Németország Kelet-Európa és Oroszország felé irányuló kapcsolatainak az újja és önállóvá alakuló Európában fontos szerepet kellene játszania, addig ennek a folyamatnak az akadályozását az a mottó fejezi ki, melyet a NATO kezdettől fogva alapul vett. Európát illetően ugyanis az a célja, hogy – mint mondják –: *to keep America in, to keep Russia out and to keep Germany down.* (Amerikát benn, Oroszországot kívül és Németországot lent tartani.)

Ahhoz, hogy a NATO szövetségi szerződésben rögzítendő átalakításához és újrafogalmazásához a beleegyezés megtörténjen, szükség van arra, hogy a nemzetközi történelemben olyan helyzetet lehessen felmutatni, melyek mindezt elfogadhatónak tüntetik fel. Az egykori Jugoszlávia háborúinak tulajdonképpen ez a szerepük. Szükség volt és van olyan alkalmakra, melyek elfogadhatónak és nyilvánvalóan szükségesnek tüntetik fel a NATO beavatkozását, és amelyek során a nyugati országok hozzászoknak az együttműködés ilyen formájához. Bizonyára az is kívánatos volt, hogy más, Amerika által kevésbé uralt intézményeket – mint UNO, OSZE –, vagy az Európai Uniót papírtigris-

ként mutassák be. Ezeknek az intézményeknek előbb el kellett használnodniuk, míg a NATO, mint hamvaiból föltámadt győzelmes katonai főnix, megmutathatta a maga hatalmát. Erre a viselkedésre vonatkozóan szimptomatikusnak nevezhetjük a Pentagon – az Amerikai Védelmi Minisztérium – egyik hivatalnokának kijelentését, melyet 1992 márciusában adott közre a New York Times: „Meg kell akadályoznunk egy tisztán európai biztonsági rendszer létrejöttét, mely aláaknáználhatná a NATO-t” – és ezt nevezhetjük az amerikai politika egyik céljának. Vagyis Jugoszláviában meg kellett mutatni az európaiaknak, hogy egyedül nem tudják megoldani a helyzetet, hogy azután annál keményebben vissza lehessen kényszeríteni őket az amerikai igába. Mindenekelőtt azt a *békepartnerséget* kellett minél előbb lerombolni, melyről 1989 után olyan sokat beszéltek, és amely új, nagyvonalú lehetőségeket rejtő állapotot látszott ígérni. Ezeket a háborúkat mindaddig parázsló állapotban fogják tartani, amíg elérni kívánt céljaikat elegendő mértékig el nem érték.

A NATO az Európával kapcsolatos amerikai álláspont tulajdonképpeni hatalmi struktúrája; azoké a csoportoké, melyeknek legfontosabb világoralmi eszköze az amerikai külpolitika. Ez a külpolitika az eszköze annak az integrálásnak, amely következtében az utóbbi évtizedekben az európai élet olyannyira elszegényedett. És azt, hogy milyen igazán jelentős szerepe volt – és van ma is – a nyugat-európai államok belső kontrolljában, irányításában és elnyomásában, azt elsősorban az itáliai leleplezések tették világhosszá.

Richard Holbrooke, az amerikai intervenciók politika jugoszláviai főépítésze ezt az intervenciót a negyediknek nevezte azok sorában, melyeket az USA a 20. században Európában véghezvitt. Ezek: az első és a második világháború, majd a hidegháború. Ez arra is rámutat, hogy milyen dimenziókban szemlélik ezt az eseményt ott, ahonnan irányítják, és azt is megmutatja, hogy milyen dimenziókban kellene itt is szemlélnünk.

(Fordította: Kádas Ágnes)

Helyes Gábor

AZ ÖTÖDIK HUSZONÖTÉVES TERV

„Az elmélet csupán egy modell vagy éppen részleges modell, olyan szabályok gyűjteménye, melyek megfigyeléseinkhez rendelik a modell mennyiségeit. Az elmélet csak a mi elménkben létezik, azon túl semmi realitása nincs (akármit jelenítsen is ez). A jó elmélet két feltételnek tesz eleget: viszonylag kevés önkényes elemet tartalmazó modell alapján pontosan leírja a megfigyelések jelentős csoportját; de határozott előrejelzésekkel is szolgál a jövőbeni megfigyelések eredményeiről.”

(Stephen Hawking: *Az idő rövid története*)

A huszonöt éves ritmus

Egy emberöltő, ha számszerűen akarjuk kifejezni, huszonöt évig tart. Társadalmi szinten ilyen időnként lép be egy új generáció, ekkor válik meghatározóvá a folyamatok irányításában – ahogy mondani szokás, érezhetően huszonöt évenként változik meg az értékrend, elméletileg ekkor történik a paradigmaváltás. Természetesen az emberek szemlélete folyamatában alakul át, így bizonyos kitüntetett évszámoknak csak annyiban van jelentőségük, amennyiben velük valamely konkrét aspektus mérföldköveit jelöljük. Így előljáróban leszögezhetjük, hogy a továbbiakban a nemzetközi politikai döntéshozás csomópontjairól fogunk beszélni (amelyek természetesen kihatással voltak egyéb kulturális-társadalmi folyamatokra, de ezektől most tekintsünk el). Amit a csomópontok meghatározásánál itt egyedül fontosnak érzünk, az az, hogy átfogó jelentőséggel bírnak az emberiség történelmére.

1989

Az utolsó világméretű politikai paradigmaváltás 1989-ben következett be, amikor a szocialista vilárendszer összeomlásával megszűnt a kétpólusú világ, és Amerika mint egyértelműen vezető világhatalom a hidegháború győzteseként léphetett színre. Érdekes lehet megnézni, milyen évekre estek az 1989-et megelőző huszonöt éves csomópontok, illetve hogy történt-e világméretű paradigmaváltás e pontokban.

1964

Ebben az évben alapvető változás következett be a szovjet belpolitikában: a Szovjetunió az atomcsend-szerződés aláírása (1963) miatt szakított Kínával, miközben az egyezmény aláírása miatt Hruscsovot ideológiai áruházzal vádolták, minek következtében megbukott, és a KB első titkára Brezsnev lett. Ettől kezdve a két meghatározó szocialista nagyhatalom eltérő irányba fejlődött: a Szovjetunió elindult a felbomlásához vezető fokozatos szétesés útján, míg Kínában a maoizmus konzerválta a központosított rendszert (rá két évre jött a Kulturális Forradalom). A közép-európai szocialista országokban is enyhült a direkt pártiktatúra. Mindez egyértelműen paradigmaváltást hozott keleten és nyugaton egyaránt. (Később látni fogjuk, miként reagált valójában a nyugati világ a történetekre.)

1939, 1914

Ez a két évszám úgy érzem kevés magyarázatra szorul, lévén a század világgégeinek kezdőpontjai. Amit mégis meg kell jegyezni az az, hogy a két háború után gyökeresen megváltozott a világ politikai erőtere, ami mindenképp a történelmi Közép-Európa teljes megsemmisülését eredményezte. 1914-ben döntő paradigmaváltás történt: szellemi értelemben eddig tartott a XIX. század, a „boldog békeidő”. 1939-nél ez a váltás már nem olyan egyértelmű, mégis létezett: le kellett számolni az illúziókkal, hogy a világ kérdései tárgyalásos úton (Népszövetség stb.) rendezhetők, így ettől számíthatjuk a leplezetlen erőszak mint egyedül érdemleges tényezőnek a megjelenését a történelemben.

1889

Mi tagadás, erre az évre nem esett a fentiekhez hasonló horderejű esemény. Mindemellett figyelemre méltó, hogy közel ekkor (1890) menesztik tisztségéből Bismarck német kancellárt, aki a második német császárság megalapításával Anglia legnagyobb korabeli konkurensévé léptette elő Németországot. A német politika, élén II. Vilmos császárral, új irányt vett: Oroszországgal szövetségi kapcsolat kialakítását kezdeményezte, ami távlatosan a kétféletes (egyszerre nyugat és kelet felé való) kényszerű harcot volt hivatott megelőzni. Angliában ettől az időszaktól kezdve számítják a British Empire fokozott és tervszerű expanzióját, mely Afrika Kairótól (Szuezi csatorna!) Fokföldig történő gyarmatosításával, az ekkor zajló búr háború megvívásával, végképp ellenőrzése alá vonta az Európát Indiával ill. Ausztráliával összekötő tengeri útvonalakat. Vagyis ha nem is világméreteken, de a korabeli világ két vezető hatalmánál mégiscsak beszélhetünk politikai paradigmaváltásról, amely azonban a népek nagyrésze számára egyelőre látens maradt.

Az angolszász küldetéstudat dilemmája

A Brit világbirodalom 1914-re területét és népességét tekintve elfoglalta a Föld egyötödét – ráadásul mindez az USA nélkül értendő adat. Thomas Carlyle az 1870-es években fogalmazta meg egy brit világmisszió gondolatát, melyben nemzete küldetését a haladás és civilizáció világméretű elterjesztésében jelöli meg. Ennek egyik jóval korábbi előzményében, Milton 1667-ben írott eposzában, az *Elveszett paradicsom*-ban már megjelenik az angol puritanizmus küldetéstudata, miszerint ők volnának Isten választott népe – *God's own people*.

Tehát a XIX. század végére reális kérdésként merülhet fel a brit politikusokban, hogy vajon milyen is lesz az, amikor a „napról napra angolabbá váló világ” egyszer csak tényleg egészen angol lesz. Számolniuk kellett ezzel a lehetőséggel, hiszen világbirodalmi kérdésekben csakis történelmi távlatokban szabad gondolkodni, ahol évszázadokkal előre kell tekinteni. Az angol hallatlanul pragmatikus nép. Nem hisz az elméleteknek, vágyalmoknak, őt csak a megfigyelhető tapasztalat győzi meg. Ez az empirizmus tette Angliát naggyá, így a jövőben is erre kívántak építeni. Az empirizmus lényege a kísérlet. Ellenőrzött körülmények között, kisebb léptékben kell egy jelenséget megfigyelni, annak belső törvényszerűségeit megragadni, majd ezt a tudást mint hatalmi erőt felhasználni nagyobb folyamatoknál.

Szükség volt tehát egy történelmi kísérletre, amely kellően nagy népességgel, és kellően izolált körülmények között játszódik le ahhoz, hogy értékelhető eredményeket szolgáltasson. Ugyancsak fontos volt, hogy legalább három emberöltőn át tartson, hiszen így érhetünk csak el emlékektől „tiszta” generációt, akinek már a nagyszülei is a kísérlet alanyai voltak. Az 1890-es években tehát megkezdődtek az előkészületei egy teljesen eszmei alapokra felépített történelmi kísérletnek, ahol a történelmi hagyományok teljes kizárásával mindent egy ideológiai alapvetés kormányoz: az emberiség materiális jóléte. Nem az volt a vizsgálendő cél, hogy miként fog a társadalom ebben a jólétben viselkedni, éppen ellenkezőleg: azt kellett megfigyelni, mekkora erkölcsi-morális és lelki-fizikai áldozatot képes egy eszmei célért meghozni. Ha jobban megnézzük, ezekben a tervekben a puritán erkölcsi elhivatottság vallásos hite alakul át valamifajta öntudatlan erővé, ami az embert egy eszme szolgájává teszi.

A nagy kísérlet

A kísérlet két országban indult meg – előbb Oroszországban, utóbb Kínában –, mindkettő egy-egy világháború nyomán. Oroszországban az 1890-es évektől erősödött meg egy szociálforradalmár mozgalom, melynek vezetői (Lenin, Trockij) Londonban (1905) hozták meg határozatukat a cári rendszer fegyveres megdöntéséről. Az orosz forradalom részleteit mellőzve utalnunk kell Lenin döntő felismerésére: a világháború az egyetlen sansz a bolsevikok számára a hatalomátvételre.

A huszonöt éves előkészítés után 1914-ben végre megindulhatott a nagy kísérlet első fázisa; elkezdődött a Nagy Háború, melyből létrejöhett a Szovjetunió.

A teruggazdaság

A kísérlet egzaktága érdekében két fő lépést kellett meghozni. Egyrészt zárt rendszerre volt szükség. Ezt szolgálta az ideológia: az imperialistáktól körülvett országot minden külső erő fenyegette létében – tehát hermetikusan le kellett zárni a határokat. Másrészt nem volt szabad önálló belső szellemi irányítást megengedni – ezért intézményesen el kellett pusztítani az orosz intelligenciát és vele együtt *mindenkit, akiben kételkedünk* (Lenin). Ami így megmaradt, az olyan volt, mint egy agy nélküli ember nyers akarat, szellem nélkül. Ebbe ültették be kívülről azokat a puritanizmusból eredő, Isten helyébe a kommunizmust állító elveket, termelési utasításokat, amik egy ipari civilizációt gépiesen működtetnek. Amerikai segítséggel és tőkével létrejött egy olyan szervezet, amely egész országot egyetlen nagyvállalatként fogott össze, ahol az állam önmagában mint kapitalista tulajdonos rendelkezett az ország javaival és polgárai teljes egzisztenciájával. (Nyilván nagyon kínos lett volna beismernie a szovjet vezetésnek, hogy a tőkét és a technológiát Amerika szolgáltatta számára, így az ezirányú bizonyítékok eléggé hiányosak. Mégis feltűnően sok orosz termék, teherautó, gép stb. amerikai hasonmását figyelhetnénk meg, ha még léteznének.) Az ilyen centralista modellben egyértelmű megfelelés van az egyén boldogulása és a rendszer érdekében nyújtott szolgálatai között.

A két emberöltőn át végzett kísérlet bebizonyította, igenis lehetséges ilyen módon egy nagyszámú népesség teljes uralása, amennyiben következetesen ragaszkodnak a rendszer hierarchikus felépítettségéhez és belső fegyelméhez.

Az orosz kísérlet tehát komoly eredményeket hozott. Két emberöltő után eljött a kísérlet lebontási fázisa, vagyis a negyedik huszonöt éves terv. Ez a Brezsnyev-korszak pangásán át Gorbacsovhoz, és vele a rendszer széteséséhez vezetett. Ebben jól követhetjük a kísérleti rendszert korábban fenntartó két alaptényező gyöngülését; egyrészt a belső fegyelem fellazult (számottevően lecsökkent a gulagok szerepe), másrészt felbomlott a gazdasági rendszer zártsága – a távoli népi demokráciák erőltetett támogatása fokozatosan kimerítette a rendszer erejét.

Ugyanekkor a kísérlet tapasztalatai alapján új irányt vett a nyugati ipari civilizáció. Értékelhető eredményt az orosz kísérlet középső szakasza hozott (vagyis a sztálinizmus), és ezt építették be a hatvanas-hetvenes években az USA / ill. a fejlett világ munkaszervezésébe. 1980-ra az USA-ban felmondták a harmincas években megkötött társadalmi közmegegyezést, a New Deal elveit egy szociálisan felelős piacgazdaságról, és helyébe a totális (ha így ismerősebb: globális) szemléletű multinacionális vállalatokat hozták kedvező jogi és gazdasági pozícióba. Az angolszász szándékok – melyeket szívesen „demokratikus erőknél” szokás nevezni – számunkra is jól ismert közvetítői, a Világbank, az IMF stb. a hatvanas évektől kezdve öltöttek markáns alakot.

Az ötödik huszonöt éves terv

Ha megnézzük egy multinacionális társaságot, benne számottevő párhuzamokra bukkanhatunk a szocialista egypártrendszerrel. Az első titkár, a központi bizottság, a politikai bizottság mind-mind reinkarnálódnak a Bill Gatesek, az igazgatótanácsok, ellenőrző bizottságok képében. Noha a pártjelszavak helyét a vég nélkül sulykolt reklámszlogenek vették át, a propagandistából ugyan PR-menedzser lett, és a rettegett személyzetis sima modorú (de nem kevésbé rettegett) humánpolitikai munkatárssá vedlett, egy azonban megmaradt klasszikus formájában: az öt éves terv! Igaz, ma vállalati stratégiának hívják, de ugyanúgy csak az elért eredményeket hangoztatják belőle, mint annak idején a bolsevikok. Ezt nem sikerült modernizálni, amint a jelszavak sem vesztek bárgyú optimizmusukból.

Jellegzetes az az egzisztenciális bizonytalanság, amely a sztálini időkhöz teszi hasonlatossá egy ilyen nagyvállalat munkahelyi légkörét, ahol mindenfajta előre látható ok nélkül tűnhetnek el az emberek a süllyesztőben.

Mint láttuk, az orosz kísérlet öt éves tervszakaszokra bomlott, melyek további, ötször öt éves korszakokat eredményeztek. Így összesen négyszer huszonöt évbe telt a kísérlet lebonyolítása. Ám ne feledkezzünk meg Kínáról, ahol mindez huszonöt éves eltulodásban történik. Vagyis léteznie kell – már csak a matematikai szépség kedvéért is – egy ötödik huszonöt éves tervnek is, mely 2014-ben ér majd véget!

Nem tartozik szorosan kis tanulmányunkhoz, így csak utalunk rá, hogy a 125 éves ritmust visszafelé vetítve is figyelemre méltó évszámokat kapunk. 1889-et, vagyis a brit gyarmati expanzió fent említett kezdetét megelőzően 1764-hez érünk, amikor a Hétéves Háborút lezáró Párizsi béke nyomán Anglia végleg megszerezte Indiát, és eldőlt, hogy Észak-Amerika angolszász fennhatóság alá kerül. További 125 évet visszalépve pedig 1639-ben járunk, éppen három évvel az Angol Polgári Forradalom kezdete előtt, mely forradalom vezéralakja, Oliver Cromwell és Lenin módszerei között számottevő a hasonlóság. (Hogy mást ne mondjunk, mindkét királygyilkos a látszatdemokrácia híve volt, amely az ún. tanácsi rendszerben öltött testet: Cromwellét egyenesen Agitátorok Tanácsának – *Council of Agitators* – nevezték.)

De térjünk vissza a jelenhez. Lassacskán a végére érünk az 1989-et követő második öt éves tervnek. A 89-es rendszerváltással felszabadult közép-európai országokban az IMF-vezérelte privatizációnak és törvényhozásnak hála a multik jelentős teret nyertek, és mára meghatározó erői a gazdaságnak. Természetesen ez csak amolyan „kötelező formagyakorlatnak” számít – ugyanakkor nélkülük bizonyára nehezebb lett volna kiterjeszteni egyetlen puskalövés nélkül a NATO hatókörzetét.

1999 tavaszán a NATO-tagországok Washingtonban nagy konferenciát tartottak (nehéz lenne nem nosztalgiával emlékezni egy-egy moszkvai pártfőtükár-találkozó retorikájára), ahol meghatározták (vagy inkább kihirdették?) a NATO új hozzáállását az emberiséghez: ezek szerint a korábban felülbíráhatatlan ENSZ-határozatokon, valamint az USA önnön törvényhozásán és a nemzetközi jog normáin túllépve a NATO jogot formál magának arra, hogy bárhol és bármikor fegyveresen lépjen fel, ha érdekei (melyek egybeesnek a demokrácia és az emberi jogok érdekeivel) úgy kívánják. Ezt tekinthetjük a harmadik öt éves terv alap gondolatának. Mára a NATO vált a legnagyobb multinacionális vállalattá, amely a piacteremtés leghatékonyabb eszközével dolgozik, és amelynek semmilyen nemzeti hatalom valójában nem parancsol.

A közvetlen morális alapot minderre a jugoszláv háború „rendezése” szolgáltatta, ahol az ENSZ tehetetlenségének csak a NATO-színeket viselő amerikai beavatkozás vetett véget, és „hozta el a békét”. Ha visszatekintünk az angolszász empirizmus jellemzésére – mely szerint kisebb léptékben, kísérleti formában kell egy folyamatot vizsgálni, hogy a nagyobb dimenziókat is uralhassuk – akkor talán árnyaltabb képet kaphatunk a jelenlegi koszovói háború céljáról is.

A Koszovó-kísérlet

A Szovjetunió bukásával az angolszász világ nagyott lépett előre egy *Nagyobb Britannia* irányába. Az Európai Unió a NATO ereje révén angolszász gyarmattá vált, függetlensége csak formális (vagy még az sem), és Oroszország is a nyugati világ jóindulatától függ. De eközben Ázsia Japánnal és Kínával még mindig ellenért képvisel, nem is beszélve az arab világról. Kína jelenleg az utolsó nagy szocialista birodalom, ahonnan az ópiumháborút követően – iszonyatos genetikai károkat hagyva maguk után (*Országépítő* 1997/2) – fokozatosan kivonultak. Az ötször huszonöt éves tervciklus értelmében 2014-ben jön majd el az ideje a kínai rendszerváltásnak. Mindenki csodálkozott, hogy a Szovjetunió szétesése nem járt háborúval. Talán azért nem, mert Németország az egyesítés érdekében elfogadta az alávetett politikai szerepkört – ugyanakkor Japán és Dél-Kelet-Ázsia számára a liberalizálódó Kína világhatalmi ugródeszkát jelenthet, ami döntően megnehezítené az angolszász terjeszkedést.

Amerikai szempontból alapvető kérdés tehát, hogy a kínai rendszerváltás amerikai „rendfenntartás” mellett játszódik-e majd le. Milosevic rendszere nem más, mint egy kísérlet arra, hogy egy belső nemzetiségi konfliktus kapcsán hogyan lehet felváltani egy ország vezetését, megszerezni a gazdaság kulcspozícióit úgy, hogy az anglo-amerikai dominanciát senki ne kérdőjelezze meg. Az ország amúgy teljesen fölösleges szétlövése is értelmet kap, ha meggondoljuk, hogy majd mindezt amerikai hitelekkel, multinacionális vállalatok közreműködésével újra felépülhet. Ami egyszer bevált Németországban a Marshall-segély révén, miért ne válna be Szerbia esetében is?

Ürügy a katonai beavatkozásra számos kínálkozik, és a koszovói kísérlet tanúsága szerint a legalkalmasabb, ha egy kisebbség az ország területi integritását kívánja megkérdőjelezni. Kína esetében erre két terület látszik megfelelőnek: Mongólia és Tibet. Mindkettő a történelmi Kína része volt, és 1911-12-ben függetlenné nyilvánították magukat. Akár Mongóliát kívánna

újra elfoglalni Kína, akár Tibet kívánna újból függetlenné válni, máris megfelelő alapja lehet a beavatkozásnak. Nyilvánvalóan nagy a különbség Milosevic légcsapások ellen védekezni képtelen rendszere és az atomhatalom Kína között. Így nem lehetnek illúzióink egy ilyen „beavatkozás” lokális jellegéről sem – a multinacionális társaságok érdekében az ötödik huszonöt éves terv végén bekövetkező világháborúról.

Utószó

Mielőtt az Olvasó végletes cinizmussal és egyoldalú angolszász-ellenességgel vádolná a szerzőt, kérem emlékezzék Stephen Hawking gondolataira a tudományos elméletről. Elméletünk csak egy bizonyos aspektusát írja le a történelmi eseményeknek – mely aspektus bizonyára nem a legfontosabb az értelmezések között –, és csakis ezek alapján következtet a jövőre. Célunk csupán e lehetséges logikus következmények feltárása volt, mely talán hozzájárulhat országunk orientálódásának újragondolásához.

Ertsey Attila

KOMPORSZÁG KATONÁI

1999. május elseje. Háború van Európában, fizikai és lelki szintén egyaránt.

A lelki szintén zajló küzdelem egyik eszköze a mesterséges amnézia. A másik a szavak jelentésének fellazítása és megmástitása. A szó – az Ige – teremtető kozmikus ereje észrevétlen csuszszanással blaszfémiaiba, cinikus hazugságba fordul. Rögzítsünk néhány megfigyelést, melyek az amnézia ellenében megállnak, néhány szót, mely az, ami.

A hidegháború vége felé, a 68-as volt diákok és új társaik részvételével a 80-as években fellángoltak a békemozgalmak. A fegyverkezési verseny kiváltotta az ellenállást, melynek hatása lassan a politikába is beszivárgott. Magyarországon a Dialógus békemozgalom kezdeményezte az ország kilépését a Varsói Szerződésből, s javasolta, hogy velünk egyidejűleg egy Magyarországhoz hasonló méretű ország – például Hollandia – szintén lépjen ki a NATO-ból. Ezt követhetné több ország, egyoldalú engedményekkel, a teljes leszerelésig.

A 89-es fordulat környékén Nyugat-Európa több országának vezető politikusai is a semlegességgel, mint kívánt realitással számoltak. A varsói Szerződés megszűnésével a NATO léte kérdésessé vált. A rendszerváltó magyar pártok valamennyien első helyen szerepeltették programjukban az ország semlegességének deklarálását, mint amit 1848-ban és 1956-ban a magyarság követelt.

A berlini fal leomlása körüli időkben Európában friss szelek fújtak. Az *Európai Ház* felépítéséről beszélt mindenki. Egész Európa újjalakulását várta. A volt kommunista országokban spontán és egyidejűleg kerekasztalok, fórumok jöttek létre.

Gorbacsov felvetése, miszerint *a Nyugatnak is szüksége van a peresztrojkára*, nem egyedüli hang volt. Az 1990-ben Bécsben rendezett Kelet-Nyugat Fórum résztvevői úgy vélték, hogy az Európa egésze számára fontos új társadalmi-gazdasági struktúrák felépítésére elsősorban Kelet-Közép Európában nyílik lehetőség, ezzel egyidejűleg érzékelték azt a látszólagos kényszert, mely szerint ezen országoknak a nyugati szociális formákhoz kellene igazodniuk.

A 90-es évek elején a fórumok párttá alakultak vagy feloldódtak. A nyugati előképek másolása nyomán a régi formák szorították ki az új törekvéseket. Észrevétlen hangsúlyeltolódások keletkeztek. Az *Európai Ház* gondolata eltűnt, helyt adva egy addig ismeretlennek tűnő fogalomnak: az *Euroatlanti Integrációnak*. A profi politikusok – köztük a békemozgalom volt

tagjai – ismét a „realitásokról” kezdtek beszélni. A magyarországi pártok a hivatalos állami ünnepek alkalmával (március 15-én, október 23-án) a volt nagyhatalom frissen lerázott szövetségé után „védőernyő” szükségességét kezdték emlegetni. A 12 pont vonatkozó részei illetve Nagy Imre deklarációja a beszédekből kimaradt.

Elindul a NATO „békepartnerségi” programja. Felvetődik a NATO kelet-európai bővítésének terve, megindul a volt kommunista országok versengése a NATO- és EU-tagság felé. A Visegrádi Hármak együttműködése talaját veszti. A térség politikusainak elsőrendű célja a NATO-tagság lesz. A legfőbb indoklás szerint ez az EU-csatlakozás „előszobája”. A másik fő érv az orosz fenyegetés. A korábbi alternatíva – az önálló európai haderő ill. védelmi rendszer – gondolata elvész. Kitor a horvát-jugoszláv háború. A béketárgyalásokat angol és amerikai diplomaták vezetik. A háborúval párhuzamosan építik Magyarországon az IFOR-bázisokat, a békefenntartás céljaira. Az út- és közműtervek kivitelezésében magyar cégek vesznek részt, az USA-ban készült tervdokumentációk alapján. A terveken két évvel korábbi dátum szerepel.

Magyarország népszavazást rendez a NATO-csatlakozásról. Elsőpró többségű igen.

A *békefenntartók* kifejezést felváltja a *béketeremtő*.

1999 március végén Magyarország, Csehország és Lengyelország hirtelen felvételt nyer a NATO-ba. Napokkal később a meghiúsult diplomáciai tárgyalásokra való hivatkozással a NATO elkezd Jugoszlávia bombázását. A tárgyalások tartalmi részei a közvélemény előtt nem ismertek. A német parlamenti ellenzéki pártok felvetése nyomán később kiderül, hogy a tárgyalások feltételeként támasztotta a NATO Jugoszlávia *teljes* területén a fegyveres ellenőrzést. Megindul Koszovó kiürítése. Vajdasági magyarok által lakott településeket is bombáznak. A polgári védelem felkészül Taszár kiürítésére. A katonai bázisra a polgári alkalmazottak nem léphetnek be. A magyar miniszterelnök Londonban javasolja a légitámaszpontok intenzitásának növelését.

A légi akciót az USA irányítja, az érintett tagországok parlamentjeinek beleszólása nélkül, azok utólagos jóváhagyásával.

Az amerikai nemzetközi jogászok szövetségének elnöke nyilatkozatot ad ki, melyben kijelenti, hogy a légi akció a nemzetközi jogot többszörösen, durván megsérti. A magyar sajtóban a nemzetközi jog mellé új jelző kerül: ezentúl *hagyományos nemzetközi jogról* beszélnek.

Helmut Schmidt volt német kancellár a légi akciót elhibázottnak ítéli, melyet amerikai gazdasági érdekekkel magyaráz.

Magyarország már korábban hozzájárult légtere használatához. Mint utóbb kiderül, a parlament egyúttal hozzájárult a repülőterek használatához is. Lehetőség nyílik rá, hogy támadó repülőgépek a magyar repülőtereket használják. Budapest polgári repülőterét NATO üzemanyagszállító-gépek veszik igénybe. A magyar főváros potenciális katonai célpont. Újra szóba kerül a szárazföldi akció lehetősége. A NATO-tag Görögország nem enged át területén szárazföldi csapatokat. A sajtó korábban már ismertként említi a szárazföldi akció terveit. Mint említik, a tervek 1998 őszén már elkészültek.

A washingtoni NATO-csúcson bejelenti Javier Solana főtitkár (volt békemozgalmi aktivista), hogy a NATO az emberi jogok elvét ezentúl előbbre helyezi a nemzeti szuverenitásnál. Hozzáteszi: a NATO ezentúl fönntartja magának a korlátlan beavatkozás jogát.

Egy amerikai középiskolában felfegyverzett fiatalok mérszárlást rendeznek, majd tucatnyi áldozatuk után magukkal is végeznek. Az esemény után az amerikai elnök nyilatkozata: *meg kell tanítanunk gyermekeinket arra, hogy konfliktusaikat békésen rendezzék.*

Csurka felveti Vajdaság önkéntes csatlakozásának lehetőségét Magyarországhoz. A nyilatkozat veszélyességére figyelmeztet

Kasza József vajdasági magyar politikus. Az ellenzéki pártok bírálják a NATO-bombázást. A sajtóban politikai presztízsküzdelem kezdődik. A miniszterelnök kijelenti, hogy a korábbi parlamenti határozat értelmében az is lehetséges, hogy magyar repülőterekről bombázók szálljanak fel.

Románia közvéleménye megosztott. A kormány a NATO-csatlakozást szorgalmazza. Az egyik parlamenti román nemzeti párt a Huntington-féle térképpel fenyegetőzik, mondván: a következő lépés Erdély elszakítása lesz a Nyugat részéről. Ismét fölvetődik Erdély autonómiájának kérdése.

Húsvétkor a magyarországi templomokban hagyományosan folyt a liturgia. A szertartások során a háborúról nem esett szó. Budapesten május elsején kinyitottak a strandok.

Az események egyre gyorsabban peregnek. Nem hagynak időt a megállásra.

A történések pontos rögzítése ma különös fontossággal bír. A megfigyelés számára kérdések adódnak, melyek felvetése ma fontosabb, mint korábban. A ma elkövetett mulasztások később háromszoros súllyal esnek latba. A közhangulat zavart. A tárgyi-lagos megnyilatkozásoknak szembe kell néznie az előítéletek szerinti kategorizálással, melyet a politikai szimpátiák-antipátiák és a neurotikus félelem igazgatnak..

Csak személyes kérdéseimet oszthatom meg a kedves Olvasóval. Saját kérdéseit magának kell feltennie.

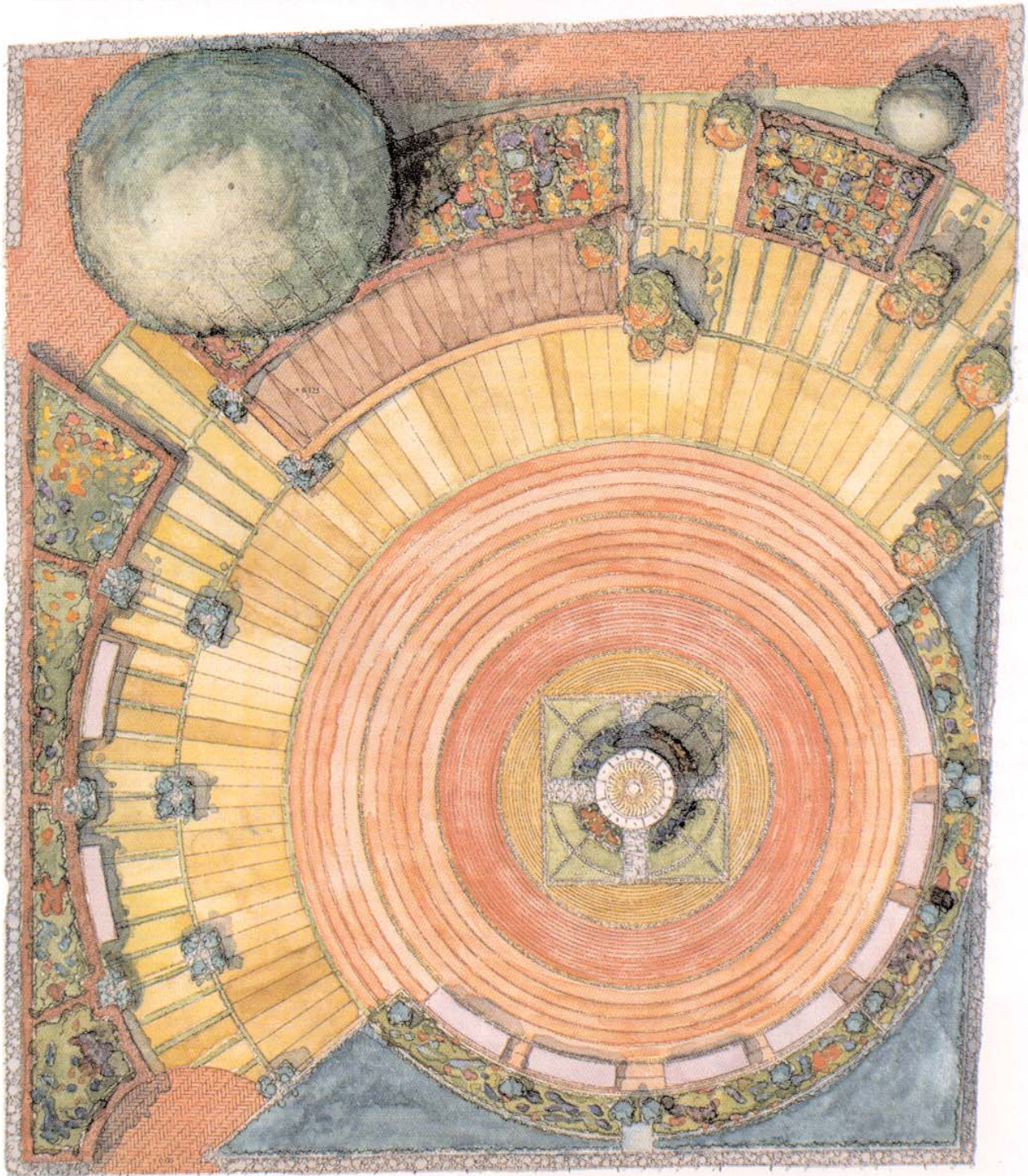
- Miért kell nekem, európainak ellenségemnek tekinteni az oroszokat, szerbeket?
- Miért idegen nagyhatalmak döntenek a mi sorsunkról, a közép-európai népek sorsáról?
- Miért van szüksége Amerikának Koszovóra?
- Miért nem merünk saját sorsunkért felelősséget vállalni?
- Miért nem nyújtják egymás felé kezüket Közép-Európa népei, hogy közösen tegyünk kísérletet a rendezésre, egymásrautaltságunk révén, s nem a bombák nyomására?

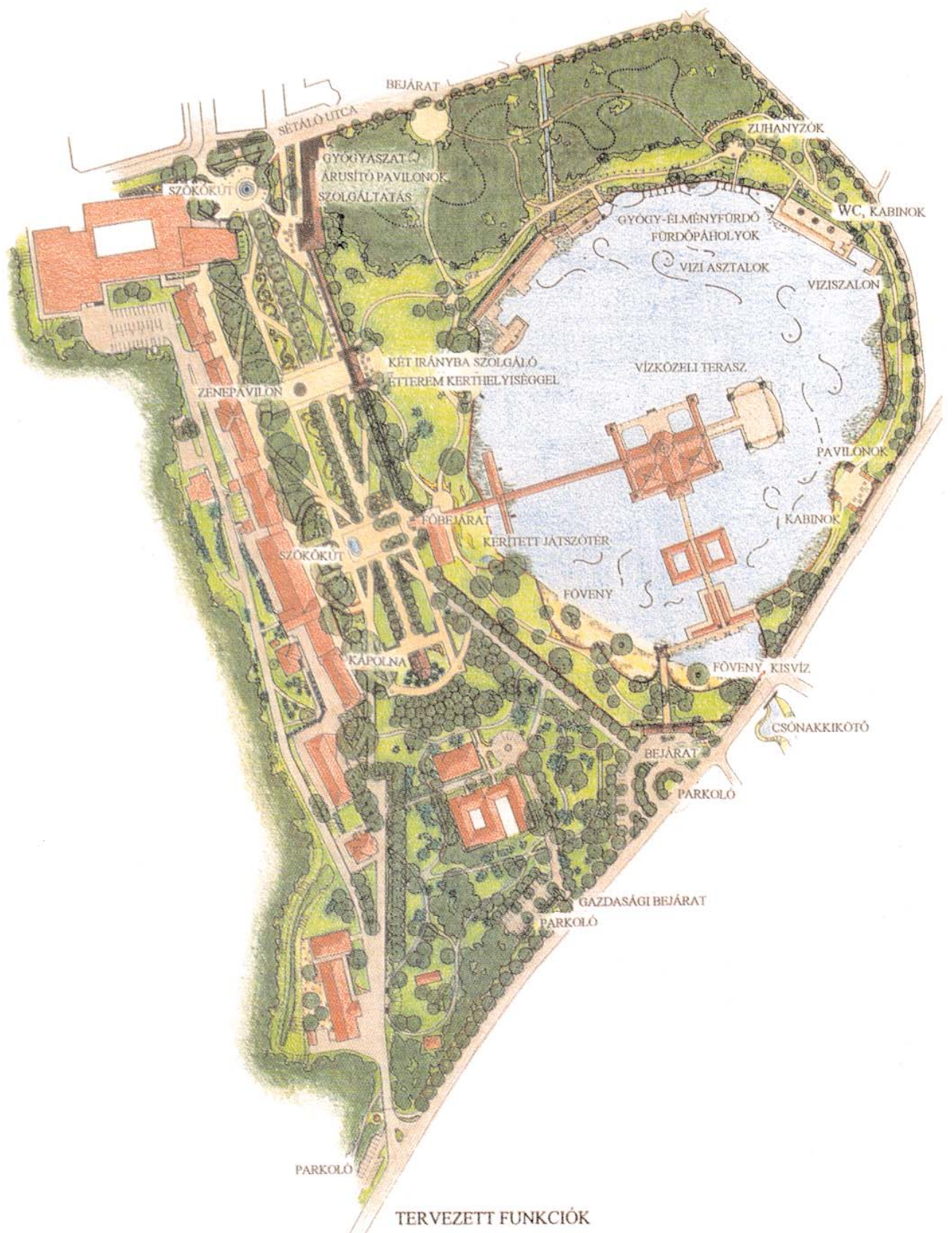
Egy szuverén – a szövetség adta kötelezettségeket is tekintetbe vevő – magyar álláspont hihetetlen erővel bírna. Megértésre találna egyszerre Keleten és Nyugaton. Miért nem merünk még meglévő jogainkkal sem élni? Miért nem lépünk ki a Kompország törleszkedő szerepéből, miért nem bízunk a szabad és bátor szó teremtő erejében?

P A G O N Y

TÁJ- ÉS KERTÉPÍTÉSZ KFT.

A tihanyi bencés apátság belső udvarának (kvadrumának) kertépítészeti terve, 1996 – a részletes leírást lásd a 28. oldalon

A Hévízi-tó tóparti kertjének és környezetének kertépítészeti ötletterve, 1998-99 – a részletes leírást lásd a 28. oldalon

PAGONY TÁJ- ÉS KERTÉPÍTÉS SZ KFT.

A Pagony első tíz évének dokumentumait végiglapozgatva lassan formálódó, izgalmas sors történetet rajzolódik ki. Kezdetben inkább ösztönös, kaotikus, majd a kontúrok egyre fölismerhetőbbek, formát öltenek. Ezt az élményt nem lehet leírni, csak a behelyezkedés révén történő átélésre van lehetőségünk. Az alábbi beszélgetés erre tesz kísérletet.

Ertsey Attila: Hogyan született a Pagony? Különös történet: frissen végzett kertépítésszek irodát alapítanak, mester nélkül. Hogyan történt ez?

Herczeg Ágnes: Kezdetben, a 80-as évek elején eljártunk azokra a Kádas Ágnes kislakásában tartott szemináriumokra, ahová egyetemisták, akik Makovecz Imre építészeteinek forrása iránt érdeklődtek, akkoriban csapatosan jártak. Itt találkoztunk Kálmán Istvánnal, aki az antropozófia szemináriumot vezette. Valami idevonzott és évekig tanultunk itt.

A későbbi Pagony tagjai ekkor még nem ismerték egymást, mert különböző évfolyamokra jártak. Ketten (Herczeg Ágnes és Illyés Zsuzsa) már végeztünk és a családalapítás-gyerekszülés gondjaival elfoglalva otthon voltunk. A fiatalabbak még utolsó egyetemi éveiket járták, de hallottuk, hogy többen érdeklődnek az antropozófia iránt. Kettőnknek volt alkalma megízlelni, milyen állami vállalatnál dolgozni. Végiggondoltuk a lehetséges életpályákat, egyik sem tűnt vonzóknak, de mégsem merült föl a cégalapítás ötlete. Lakásügyekkel és a gyeddél küszködünk. Magunktól nem jutott volna eszünkbe. Kálmán István volt az, akinek meggyőződése volt, hogy ezt kell tennünk. Az a bizalom, mellyel megtisztelt, és amellyel mint ha előre látta volna, hogy ez menni fog, adta a lökést. Pénz nélkül kezdtünk neki a cégalapításnak.

Ertsey Attila: Szerencsés pillanat volt – mondtátok. Miért volt az ez az 1989-90-es időszak?

Herczeg Ágnes: Minden mozgásban volt, és igen kedvezőek voltak a körülmények. Ma már nehéz lenne elképzelni, hogy frissen végzett fiatalok céget alapítsanak.

Mestert hiába kerestünk, nem találtunk olyan idősebb tervezőt, aki magára vállalta volna a cégalapítást. A vállalatok átalakulófélben voltak, és főleg bomlottak, így veszteni valónk nem volt. 1990-ben megalakult a *Pagony Táj- és Kertépítész BT*.

Beszélgetéseket szerveztünk, igyekeztünk megismerni a táj- és kertépítés általunk fontosnak tartott személyiségeit. Kádas Ágnes segítségével és fordításai révén jutott el hozzánk Jochen Bockemühl egyik könyve, az első, mellyel találkoztunk. Kálmán István segített hozzá, hogy eljussunk Dornachba, ahol találkoztunk Bockemühllel. Benne találtunk mesterünkre, ami további tanulásra és munkára sarkallt.

Belépve a Kós Károly Egyesülésbe megtanulhattuk, hogyan kell egy munkát ismertetni, egy kiállítást megcsinálni, valamit megszervezni.

Ertsey Attila: Milyen az iroda gazdasági működése? A külső szemlélő is észreveheti, hogy van valami lényeges, ami közös, amit egyformán fontosnak tartotok.

Buella Mónika: Ennek a kitalálása is egy feladat. Sosem volt modell, vállalat, főnök, elosztási automatizmus, stb. Hetente tartunk közgyűlést. Itt megbeszéljük közös dolgainkat, a pénzt, a beruházásokat. Negyedévente tartunk kisebb, évente egy nagy zárást, ezek hosszan tartanak, de soha nem sajnáljuk a ráfordított időt.

Ertsey Attila: Egy átlagos cégnél mindenki annyit vesz föl, amennyit dolgozik. Itt hogy van ez?

Buella Mónika: Szigorú nyilvántartási rendszerünk van, ki milyen munkát végzett, mennyi a költsége, mennyi maradt belőle. Az év végén kiderül, kinek mennyi pénznek kellene lennie.

Teljesen egyenlően finanszírozzuk a fenntartásunkat, a szellemieket, a közös akcióinkat, függetlenül attól, hogy kinek mennyi a bevétele. Mindezt levonjuk tehát a bevételből és a maradékot felezzük, jövedelemre az egyik felét és közös kalapba a másik felét. Itt is lehet még módosítani, az automatizmus helyett adott esetben egyedi elbírálás is van. Mivel mindenki különböző mértékben dolgozik és a felét eszerint kapja, a másik fele, amit egyenlően osztunk szét, az kiegyenlíti, kompenzálja a jövedelem-különbségeket. Mert valamilyen munka éppen nem fizetett, vagy az irodáért tett az illető valami nem fizető dolgot. És mert mindenki a saját ereje, képességei szerint dolgozik, ezért nem teszünk különbséget, hogy ki dolgozik többet, vagy ki lusta, stb. A heti közgyűlés arra is jó, hogy tudjuk, ki milyen gonddal küzd, milyen helyzetben van. Velünk nő, lélegzik a rendszer. Mindegy, hogy éppen hogyan működik, mert állandó lélekjelenlét, figyelem kell hozzá, ami szórakoztató és fárasztó is. De ragaszkodunk hozzá.

Ertsey Attila: A szemléleteteket legjobban az a mondat jellemzi, melyet a Szabad Gondolatok Házában indult előadás-sorozatokat mottójaként megfogalmaztatok: *... a segítségért kiáltó természet*. Eljuttattatok oda, hogy ezt ti halljátok, ahogyan szól. A magára hagyott, az elrontott természet, illetve az, amit az ember megnemesít. Azt végzitek, amit Goethe tart a művészetről: a természet továbbte-

A taliándörögdi vándorkonferencia egy csoportja tájmegfigyelésen

remtése az ember által – de hasonlíthatjuk Wright-hoz is, aki épületet úgy tekintette, mint ami befejezi a tájat, fel-emeli azt. Visszatekintve mik azok a csomópontok, amelyek a szemléletetek alakításában döntőek voltak?

Herczeg Ágnes: Ha végignézzük a történetet, alapvető volt a természetismeret látásmódjának elindításában, hogy Zsuzsával elmentünk Bockemühlhöz, meghallgattuk, és megismertünk körülötte sok embert, akik ugyanerre a kérdésre kerestek választ.

Kezdetben az előadásai kevésbé voltak érthetők számunkra, inkább a gyakorlatok, melyeket végigcsináltatott velünk. Amikor hazajöttünk, beszámoltunk a többieknek. És közben – mivel a találkozók nyaranta voltak – elkezdtünk dolgozni az *Életösszefüggések* c. könyvén, ami több éven át tartott, hétről-hétre. Eljártunk a nyári találkozókra, amelyek egy újonnan alakult körben zajlottak. Tanítási módszere ott is új volt. Később a találkozók kimozdultak Svájcból, illetve Dornachból, és úgy éreztük, hogy nekünk is föl kellene vállalni egy találkozó megrendezését. Ekkor csináltuk a taliándörögdi nyári konferenciát. Óriási erőfeszítés volt két szempontból is: eljutottunk a tanuláshoz arra a fokozatára, amikor önállóan vezettünk munkacsoportot, mi találtuk ki a feladatot. A másik: amikor vége lett a konferenciának, egy dráma játszódott le. Ők elmentek, és nem tudtuk, hogy megértették-e vagy sem azt, hogy ez a dolog akkor lehet teljes, ha ott helyben, ahhoz a közeghez szervesen kapcsolódva tudja az előadott megismerési módot képviselni. Azt tapasztaltuk, hogy ha idejön Bockemühl vagy mások, elmondják a mondanivalójukat, ami egy értelmileg felfogható dolog, de utána, amikor magad maradsz, nem tudsz mit kezdeni vele. Amikor ők elmentek, ott álltunk és felismertük, hogy amit tanultunk Bockemühl-től, ahhoz valamit hozzá kell még tennünk. Egyéves vergődés volt, hogy mit csináljunk. Már nem tudtunk könyveket olvasgatni, ez már nem az a pont volt. Hogyan tudnánk kifelé nyitni?

Ekkor írtuk ki a *Közösségi lét* című pályázatunkat. Azt hittük, hogy meghirdetjük és pályaművekkel fognak ellepni a hallgatók, majd ebből lesz egy szeminárium. Jól előkészítettük, ki melyik aspektusból fogja a témát tárgyalni, a beszélgetéseket vezetni, a végén lenne egy alkotótábor, egy hét közös munka. Csak egy lány adott be pályázatot. Az elképzelésből végül az alkotótábor valósult meg, le is zajlott az egész és fantasztikusan sikerült. Mégis akkor lett volna egész, ha a nagyon intenzív gyakorlati együttlét mellett lett volna még más is.

Megint levontuk a tanulságot, hogyan lépjünk tovább, másoknak is adva valamit. A Szabad Gondolatok Háza megalapítását követően így születtek az ott tartott szemináriumok. Szűk, öt alkalomra szabott beszélgetés volt ez, a végén egy hétvégi tájmegfigyelési gyakorlattal Pulán. Itt pedig az hiányzott, ami az alkotótábornál megvolt. Erre megint elcsüggedtünk, de most erre az évre is kialakítottunk egy szemináriumot.

Ertsey Attila: A Bockemühl-féle gyakorlatok milyen változást hoztak a szemléletetekben? Előtte voltak stúdiók, antropozófia, mint felvezetés, de mi változott? Belülről hogyan tapasztalható például a Bockemühl-féle kiállítás tájszemléletének új és örömteli élménye?

Illyés Zsuzsa: Nekem a legfontosabb az volt, hogy saját megfigyelés által is lehet megismeréshez jutni. Nem könyvből, hanem azáltal, hogy érzékelünk, türelemmel megfigyelünk, rá lehet jönni a természet titkaira és folyamataira; ez a közvetlen megismerési folyamat. Sőt, csak így lehet, hogy az ember kapcsolatba kerüljön a hellyel, és vele valóságos viszonyt alakítson ki.

Ertsey Attila: Mire irányul ez a figyelem?

Illyés Zsuzsa: Bockemühl kérdésekkel és feladatokkal rávezette az embert arra, hogy mit nézzen meg. Ha az ember tapasztal valamit, az aztán éberebbé teszi, és magától megy tovább. Saját kérdései lesznek. Érdeklődés kell hozzá, csak akinek megvan, az veszi komolyan a gyakorlatokat.

Szűcs Gábor: Szeretetteljes odafigyelés. Például ha levesszük a növény leveleit a kifejlődés sorrendjében, annak van egy ritmusa, ahogyan a levél változik a gyökértől a virág felé, ahogyan a súlypont eltolódik a levél hosszában, a forma kitárulkozik és összehúzódik, majd újból, végül eljut a viráig. Ebben az oda-vissza játékban jön létre maga a virág, s ami ebben a képben megszületik, az a megismerés.

Buella Mónika: Ezekben a gyakorlatokban rájövünk, hogy nézünk, de nem látunk. A gondolkodásunk irányított, meghatározott és nem elég nyitott ahhoz, hogy a látott dolgokat valóban befogadjuk. Gondolkodni kell tehát, nemcsak a betanult dolgokat ráhúzni a látottakra. Ehhez kell a türelem és az érdeklődés.

Ertsey Attila: Ez tehát a figyelem és gondolkodás iskolája, amellyel aztán magad tudsz továbbhaladni.

Herczeg Ágnes: A gondolkodás megszokott módján az életre vonatkozó bizonyos kérdéseket nem tudsz megválaszolni. Az élő tárgyyszerű megfigyelésével azonban az adott pillanatban megismerhetsz egy életfolyamatot, életösszefüggést. Az ébredés erre vonatkozik, ez nem érthető meg másképp. Ha egyszer észrevetted, utána nem tudod nem látni; az élet más területein ugyanígy. Ez a szemlélet egyúttal eszköz a folyamat, a létesülés megfigyelésére, s így bármely más területen is alkalmazható.

Ertsey Attila: Visszakanyarodnék a lépcsőfokokhoz, amiket megszereztetek. Először tanultatok, aztán bekapcsolódtatok a konferenciákba, később önálló konferenciát rendeztetek, majd meghívtak titeket Kalugába.

Herczeg Ágnes: Nem ilyen egyszerű. Taliándörögdtől már nem tudtunk egy ideig elmenni a konferenciákra. Úgy éreztük, hogy annyira képtelenek annak a befogadására, amit akartunk, hogy mit kezdeni az egészszel. Kijelentettük, hogy többet nem megyünk.

Illyés Zsuzsa: Minket többet nem látnak...

Herczeg Ágnes: ...aztán mégiscsak láttak. De Oroszországba kellett vinni a konferenciát.

Ertsey Attila: Az orosz út jelentett-e valamilyen elmozdulást a dörögdi konferenciához képest? Volt-e olyan ereje, hogy kimozdítsa a résztvevőket?

Illyés Zsuzsa: Nehéz dolog nyugati misszionáriusként odamenni, hogy most én, a nyugati ember, megtanítom a keleti embert erre a szemléletmódra, mert ő nem tud úgy látni, noha szüksége van rá, hogy megtanulja. Ez konfliktusokhoz fog vezetni, mert persze, hogy nem tudja, mert talán nem is lehet a módszerrel megtanítani.

Fel kellene fedezni, amit a másik tud, és az egésznek kölcsönös tanításba kellene átmennie.

Herczeg Ágnes: Bockemühl általában elkezdte az előadásait és nem fejezte be. Közben ugyanis belekérdeztek, kérték, hogy álljon meg, addig ne menjen tovább, amíg el nem magyarázza részletesen. Olyan témákra kérdeztek, melyekről hosszasan kellett beszélnie. A vége így nyitott maradt. Mi itt Magyarországon mindig udvariasan végighallgattuk; ott nem így ment.

A mi csoportunk nagyon jól működött, mert három közeget volt jelen, a nyugatiakat, az oroszokat és középen mi, akik mindkettőből értettünk valamit.

Szűcs Gábor: A rendezvény egészére volt hatással a jelenlétünk. Hidegebb lett volna, ha nem vagyunk ott.

Herczeg Ágnes: A nyugatiak döbbenetben nézték, hogy hogyan tudunk az oroszokkal ilyen közvetlen módon beszélgetni. Hogy nem úgy nézünk rájuk, mint megszállókra.

Illyés Zsuzsa: Azt is döbbenetben nézték, hogy nem tartjuk őket naiv, gyermeket lelkeknek, és nem esünk hanyatt a meglepetéstől, amikor vendéglátónk, Nyikoláj arról mesél, hogy a kalugai Szent Szófia hogyan könnyezett. Aki az ottani antropozófus-házatot vezeti, bizalmasan elmondta, hogy Kalugában fog megépülni a második Goetheanum, mert itt találták meg a könnyező Szent Szófiát. Mi odaadással tudtuk befogadni, hogy ő milyen, közben a nyugatiak rosszul voltak, hogy miféle babonáság ez itt?

Illyés Zsuzsa: Az oroszok sokkal nyitottabbak voltak, szerettek volna tanulni tőlünk. Addig nem tágitottak, amíg valamit rendesen meg nem magyaráztak nekik. A nyugatiak csodálkoztak, de nem volt bennük érdeklődés az oroszok iránt.

Szűcs Gábor: Nyikoláj folyton szeretett volna Kalugáról beszélni, s ezt Bockemühlék a hét végére tervezték. Nehezen sikerült csak elérni, hogy az elejére tegyék, hadd tudjuk már meg, hol vagyunk, ismerjük meg a helyieket.

Ertsey Attila: Az egész munkátokból kiolvasható a törekvés, hogy a Kelet-Nyugat karaktert megpróbáljátok összekötni annak révén, amit magunkban hordozunk, másrészt a megismerést és a gyakorlatot is megkísérelitek összekötni. Hogyan jelenik ez meg a munkátokban? Mit lehet kiolvasni belőlük a megrendelő szemével nézve? Másrészt, saját megismerési eredményeiket hogyan tudjátok megjeleníteni a fiatalok és a külvilág számára?

Vincze Attila: A megbízók érzik, hogy a Pagony valami folyamatba, kontinuitásba kívánja őket helyezni, nem készterméket akar előállítani. Ha például egy faluról van szó, akkor ott kell legyen a háttérben – bármilyen apró ügyről is legyen szó – hogy ez benne van a falu szerves fejlődésében.

Illyés Zsuzsa: Nem ezzel az igénnyel jönnek, de ezt kapják. Aztán vagy magukra ismernek, vagy nem. Nálunk egy kicsit másról van szó, mint egy épület esetében, mert itt nekünk egy hosszú folyamatot kell kitalálni. A megrendelő magától nem gondol ilyesmire.

Herczeg Ágnes: Nehéz elfogadtatni, hogy itt egy folyamatról van szó. Egy külső térhez hozzátartozik egy életfolyamat. Ebbe bele kell tudni állni fenntartóként, vagy továbbvivőként.

Ertsey Attila: Az iroda történetét végigkísérve állandó ingalengést tapasztaltam. Amikor a cég gazdasági mélyponton volt, mindig született egy-egy kezdeményezés, amely elsősorban a megismerést, a szellemi fejlődést szolgálta, nem az üzleti sikerre tört – anyagilag abszolút ráfizetés volt. Ezeket az áldozatokat rendre átmeneti javulás követte, majd újra nehézség. A nehézségekből a semmibe történő elrugaszkodás és az ezt követő prosperitás nem direkt, de titokzatos kapcsolatban van.

Szűcs Gábor: Csak gazdasági alapon szerveződő dolog esetében nem sikerült volna átjutnunk a mélypontra.

Ertsey Attila: Mi az a rejtett összefüggés, ha van ilyen egyáltalán? Van-e ilyen összefüggés? Hogyan hatnak a szemináriumok és egyéb tevékenységek?

Buella Mónika: A szemlélet átadása küzdelem. Ha ebből módszert tudnánk csinálni, akkor biztosan nagyobb sikerünk lenne. Az egyetemistákat ez jobban meg is ragadná. A Pagony azért tud működni, mert ezt az oldalt folyamatosan műveli. Nem azért, mert a gazdasági helyzet esetleg jobb lett. Nem ilyen alapokra épült már az indulásnál sem, ezért az, hogy még mindig vagyunk, nem gazdasági megfontolásból van így. A megalakuláskor ezer indokot lehetett volna felhozni, hogy miért *ne* alakuljunk meg.

Ertsey Attila: Az a kép, ami a beszélgetés elején úgy állt össze, hogy volt itt egy szerencsés pillanat, amikor emberek összetalálkoztak, és létrejött egy cég, ahol össze tudjátok kötni a megismerést a munkával. Mindenki szellemi közösségre vágyik, ezt azonban többnyire a munkáján kívül találja meg. Ha egybeesik a munkájával, az szerencse. Nagyobb esély van rá, hogy egy céget a részletekbe menően, a gazdasági működésig meg lehessen formálni. E sok tevékenységből egy ilyen valós szellemi közösség ragadható meg.

Buella Mónika: A szerencsés pillanat igaz, de a szerencsés helyzetet már mi teremtettük meg. A pillanat keveseknek adatott meg egy ilyen történelmi helyzetben, 1990-ben, de az összes többit magunk teremtettük magunk köré. Ezt viszont megteheti bárki.

Herczeg Ágnes: Szerencsések vagyunk abban is, hogy gyönyörű a szakmánk, gyönyörű, amivel foglalkozunk, eleven, az életről szól. Mindannyiunkban benne van ez a szerelmes állapot az iránt, amit csinálunk.

Természetismeret-iskola hallgatói terepgyakorlaton, 1998 májusában.

Szűcs Gábor, Vincze Attila, Illyés Zsuzsa, Herczeg Ágnes, Buella Mónika

PAGONY

TÁJ- ÉS KERTÉPÍTÉSZ IRODA

1990-ben alakult, tagjai táj- és kertépítész mérnökök.
1989 óta kapcsolatot tartunk fenn a Geotheanum Szabad Szellemtudományi Főiskola (Svájc) Természettudományi Szekciójával.
1991-től irodánk tagja a Kós Károly Egyesülésnek.
Irodánkban dolgozott Márton László Attila és Esztény Győző vándorépítész

KIÁLLÍTÁSOK:

Geréb, Kós Károly Egyesülés negyedéves találkozója 1994
A Dörögdi táj individualitása című kiállítása 1995
Magyar Mezőgazdasági Múzeum, *Életösszefüggések a tájban* (a Geotheanum Term. tud. Int. kiállítása, a PAGONY szervezésében) 1995
Örökségünk című kiállítás az IUCN-nel és a FÖK-vel közösen 1996
A Kós Károly Egyesülés milicentenáriumi kiállítása 1996
Kapolcs, Ökológiai és Tájérténeti Kiállítás 1998

KONFERENCIÁK:

Geréb, Kós Károly Egyesülés negyedéves találkozója 1994
Taliándörögdi, nemzetközi ökológiai vándorkonferencia *A táj individualitása* címmel (a Goetheanum, a KKE és a PAGONY rendezésében) 1995
Oroszország, Kaluga, *A táj atmoszférája – híd a jövőhöz* nemzetközi ökológiai konferencián *A város, mint táj* munkacsoport 1998

OKTATÁS:

Saját szervezésben szemináriumi sorozat 1989-90
Népfőiskola a Dörögdi-medencében és Sátoraljaújhelyen 1991-92
KKE szabadiskolájának szemináriumi (tájmegfigyelési gyakorlatok az év körforgásában) 1990-91
Biokultúra Egyesület – biogazdaképző 1991-95
Kós Károly Egyesülés Szabad Oktatási Fóruma 1993-96
Taliándörögdi, ARS TOPIA Alkotótábor 1997
Budapest – Pula, *Hogyan látjuk a természetet?* előadássorozat és tájmegfigyelés terepgyakorlat 1998
Dörögdi-medence, Tájismereti séták 1998
Budapest, Természet- és tájismereti iskola 1998-99

DÍJAK:

Pro Natura Díj (KTM) 1994
Henry Ford Kulturális Örökségért Díj (Henry Ford Alapítvány) 1998
Kós Károly Díj (FVM) 1998

A 10 oldaltól a lap alján az erdei gyömbérgyökér (*Geum urbanum*) két éven át egymás után kifejlődő leveleinek árnyképei láthatók.
(Jochen Bockemühl után)

FONTOSABB MUNKÁK

1990

A flóra-tetők magyarországi meghonosítása - tanulmány
Tokaji 300 fős diákszálló tetőkertjének terve és kivitelezése***
Adony, Rákóczi-Kossuth u. emlékpark kertépítészeti terve**
Ybl Miklós Ép. Műsz. Főiskola flóratetők tervei és kivitelezése***
Győrvar, Faluház kertjének terve**

1991

Budapest, Francia úti ipartelep kertészeti terve és kivitelezése***
Galgafarm – ökofalu megvalósíthatósági tanulmány-vizsgálata
Inter-Europa Bank pasaréti kertje; rekonstrukciós terv és kivitelezés***

1992

Ajka, Városliget és környéke RRT vizsgálat és program
Balatonszárszó zöldfelületi koncepciója
Balatonalmádi, Club Hotel kertjének kiviteli terve***
Budapest, Tulipán u-i villa kertjének terve és kivitelezése***
Aszód, Belváros RRT. zöldfelületi és környezetvédelmi terv

1993

Veresegyház, MOL benzinkút zöldfelületi terve***
Vác, Dunapart RRT. zöldfelületi és környezetvédelmi terv – 1993-94
Dunaújváros, evangélikus templom kertjének kiviteli terve
Mezőzombor, Disznókő borfeldolgozó, környezet zöldfelületi terve***
Sárospatak, gimnázium kertjének terve***
Nagytétény, Városcsopont RRT. zöldfelületi és környezetvédelmi terv
Nógrád, a Várhegy környezetrendezési tanulmányterve
A Dörögdi-medence fejlesztési koncepciója
Dombóvár ÁRT zöldfelületi és környezetvédelmi terv – 1993-97
Veresegyház, Széchenyi téri óvoda kertjének terve***
Csepel, Városcsopont RRT. zöldfelületi és körny. védelmi terv – 1993-94

1994

A Dörögdi-medence településeinek komplex fejlesztési stratégiája
Budapest, XI. Bartók Béla út arculatterv, kertépítészeti munkarész
Veresegyház, Csomádi út, zöldfelületi és környezetvédelmi terv
Makó, József Attila Gimnázium kertjének terve**
Budapest, Andrássy út kertépítészeti arculatterv
Csanádpalota, Kelemen László Emlékpark terve**
Veresegyház, Gyemekliget kertépítészeti tervei*
Pula-Öcs-Taliándörögdi ÖRT.
Budapest, Csepel-szigeti víztisztító mű kertépítészeti terve – 1994-95***
Oroszlány, 48-as emlékpark kertépítészeti terve***
Budapest, Lauder iskola kertjének engedélyezési terve*
Bárdudvarnok és környéke Regionális RT. táj- és környezetvédelmi vizsgálat és program
Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem kertjének tervei
Oroszlány, Gimnázium és szki. kertépítészeti tervei – 1994-1995**
Budapest, Madách sétány, utcabútor és növénydekorációs terve***
Mezőgazdasági térségek tájökölógiai értékelésének módszerei – MTA OKTK kutatás – 1994-95

1995

A Dörögdi-medence fejlesztési munkái – A Dörögdi-medence tájának gazdagítása, gazdafórum projekt – 1995-től
Veresegyház, Gyógyszálló kertépítészeti tanulmányterve
Tokaj, Rákóczi-Desseffy kastély kertjének terve**
Veresegyház 100 ha-os beépítés zöldfelületi terve
Vác, Kálvária-domb tájrend. és bányarekultivációs tervei – 1995-1997****
VÁC, felhagyott r. kat. temető megnyitásának tanulmányterve
Budapest, Áfonya u. 8/a. kertépítészeti terve**

1996

Aszód, Petőfi Sándor evangélikus gimnázium kertépítészeti terve***
Balatonlelle, Holyday park tervei – 1995-1996***
Veresegyház, Fő tér rendezésének tanulmányterve
Budapest, XII. kerületi védett források környezetrendezési terve***
Etyek, Magyar-kút és környezetének helyreállítása**
Zombai kastélykert kertépítészeti terve****
A Dörögdi-medence fejl. munkái – Alapítványi projektek -1996-tól
Budapest, Kecse u-i Makona-székház kertjének terve***
Csikszereda, Nagyrét tájkeret tanulmányterve – 1996-98****

Balaton-felvidéki Nemzeti Park, a Káli-med. inf. rendszere – 1996-1997****
 Tihany, Központi tér kertépítészeti terve***
 Tihanyi bencés apátság kvadrumának kertépítészeti terve
 Bonnya Somogy kertje üdülőfalukertépítészeti terv és kiv. – 1996-1998****
 Budapest, Nagytétényi úti Katakomba-temető és krematórium
 környezeti hatásvizsgálata
 Szeged, piarista gimnázium kertépítészeti eng. terv

1997

Veresegyház, Csernák-kert kertépítészeti terve****
 Révfülöp, evangélikus konferenciaközpont és üdülő kertépítészeti terv
 Budapest, IV. ker. mormon-egyház kertjének terve***
 Veresegyház, Misszió Egészségügyi Központ kertjének terve***
 Kaptolcs, Imári-domb természetvédelmi terület fejl. terv és kiv.***
 Gárdonyi-félsziget RRT zöldfelületi és környezetvédelmi terv
 Budapest, 100 holdas pagony – Micimackó játszótér terve és kivitelezése***
 Budapest, Jókai-kert felújítás-előkészítő programja és I. ütem
 kertépítészeti eng. terv – 1997-1998****
 Heves, Hősök tere környezetrendezési terve****
 Balaton-felvidéki Nemzeti Park, Bazalt-hegyek, információs rendszer
 Pécs, BAT dohánygyár kertjének terve és kivitelezése – 1997-1998****
 Telki, magánkórház kertjének terve***
 Budapest, Űgető hasznosítási javaslatának zöldfelületi és
 környezetvédelmi terv
 Budapest, Árnika utcai villakert kertépítészeti terve***
 Gyékényes, Bárdudvarnok, Mezőcsokonya, Kutas, Pilisszántó
 bányarekultivációs terve****
 Lajoskomárom, Főtér kertépítészeti terve és kivitelezése – 1997-98****
 Tiszalök, Tiszadada, Tiszadob, Tiszaeszlár településközpontok
 rehabilitációs terve

1998

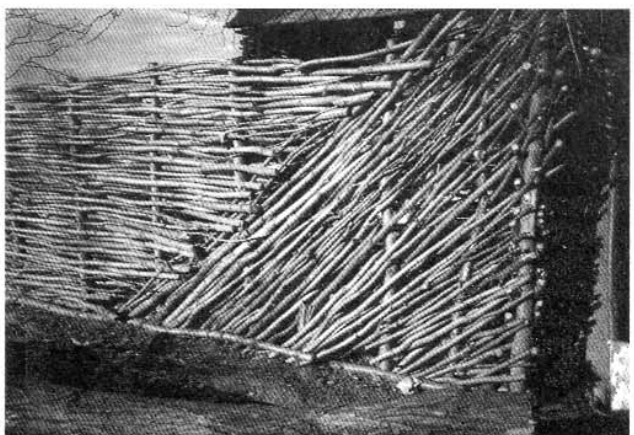
Pesthidegkút, Waldorf általános iskola kertépítészeti terve
 Budapest, Szemlohegy u-i társasház kertjének kertépítészeti terve
 Budapest, Németi villa kertépítészeti terve***
 Budapest, Németvölgyi úti családi ház kertépítészeti terve****
 Székesfehérvár, Rábaközi kertjének kertépítészeti terve****
 Vecsés, Hertz autókölcsönző kertjének tervezése és kivitelezése***
 Budapest, VIII. ker. 112, 116. sz. tömbök RRT. zöldfelületi és
 környezetvédelmi terv
 A Váci-liget természetvédelmi terület kezelési és fejlesztési terve
 Budapest, VIII. ker. Józsefvárosi rehabilitációs stratégia zöldfelületi és
 környezetvédelmi munkarésze
 HM lőterek tájökölógiai felmérése
 Veresegyház, óvoda kertépítészeti terve
 Budapest, Békásmegyeri evangélikus templom kertépítészeti eng. terv
 Doba, Farkasgyepű, Magyarpolány, Németbánya, Noszlop, Szóc
 falukép-megújítási terve
 Szentendre, Havadtői-Yoko Ono nyaraló kertje, terv és kivitelezés***
 Tác, Kárpátia-Park tájrendezési munkáinak megvalósíthatósági tan.
 Kaposvár, Szentjakabi bencés kolostor kertjének kertépítészeti
 engedélyezési terv
 Sas-hegy déli lejtő – Madárliget tanulmányterve
 Balatonboglár, BB Iparterület RRT, zöldfelületi és környezetvédelmi terv
 Budapest, László Kórház KSZT zöldfelületi és környezetvédelmi terv
 A Hévízi-tó tóparti környezetének kertépítészeti ötletterve – 1998-99

Transzpagonny munkák 1998

Csomád- Bálványos régió fejlesztési stratégiája
 Szejkefürdő tájrendezési és zöldfelületi fejlesztési programja
 Csíkszereda, Napocska óvoda kertépítészeti terve és kivitelezése****
 Székelyudvarhely, családi ház kertjének terve
 Csíksomlyó, panzió kertjének kertépítészeti terve
 Kalibáskő, vendéglő, panzió, kemping kertépítészeti terve****

másként épült meg *
 részben épült meg **
 megépült ***
 építése folyamatban ****

Tanulmányfotók – az ember által
 környezetalakításra használt különféle anyagok a természetben

Herczeg Ágnes: RÉGIÓFEJLESZTÉS ERDÉLYBEN

Csomád-Bálványos régióban a Csíki Természetjáró és Természetvédő Egyesület (CsTTE) által kezdeményezett és évek óta kifejtett természetvédelmi és környezetvédelmi szempontokon nyugvó fejlesztési munkát az *Országépítő* 96/4-es számában bemutatottuk. Hargita és Kovászna megye határán, a Szent Annatavat is magában foglaló, vulkáni utóműködésekben, természeti ritkaságokban gazdag Csomád-hegység, Tusnádfürdő és a térség egyéb fürdőhelyeinek egykori fürdőkultúrája, a Bálványos vár és a többi vármaradvány történeti emlékei, a hegy lábánál fekvő falvak szépsége és hagyományőrzése, amely e régió sajátja, kiemelt figyelmet érdemel. Az eltelt idő alatt a történet folytatódott, amelynek tanulságairól érdemes szólnunk.

CsTTE-s barátaink, akik nagy helyismerettel és szaktudással rendelkeznek elkészítették a Csomád-Büdös hegycsoport környezetvédelmi helyzetének és regionális fejlesztési lehetőségének felmérését. Több ízben megkerestek minket, hogy tájépítészként kapcsolódjunk kezdeményezésükhöz, s találjuk meg a módját, hogyan lehetne az itt elindított fejlesztési tevékenységbe bevinni azt a szakismeretet és tapasztalatot, amelyet a Dörögdi-medence organikus fejlesztési munkája során megszereztünk.

Nagy megtiszteltetésnek, méginkább komoly felelősségnek tűnt, hogy ebben a munkában generáltervezőként vegyünk részt. Több szempontból is: nem ismerjük a helyi törvényeket, a helyi területi tervezést, a nagy távolság miatt nehéz a vidéket olyan alaposan bejárni, hogy kialakuljon bennünk a tájjal való személyes kapcsolat. Generáltervezői feladatokat pedig csak meghatározott jogi keretek között lehet végezni, megfelelő anyagi fedezettel. Ezek a kérdések foglalkoztattak minket, miközben érzékeljük, hogy szakmai segítségünk nélkül nehezen lehet lendíteni a helyzetet. A CsTTE, mint civil szervezet pályázati pénzekből készíthet tanulmányokat, de nehéz átlépni azokat a határokat, amely a civil szféra, az igazgatás és a gazdasági élet között húzódik. Olyan fejlesztési tervre van szükség, amelyet mindenki elfogad irányadó cselekvési stratégiának, s a fejlesztésnek kialakulnak a jogi keretei, megteremtődik a gazdasági háttér, szervezete, s mindazok a pontok, amelyhez bárki szabadon kapcsolódhat.

Ekkor kerestük fel Kolumbán Gábort, a Hargita Megyei Tanács elnökét, hogy megtudjuk milyen együttműködési lehetőségek adóttak megyei, országos szinten, különös tekintettel arra, hogy a turisztikai tárca az RMDSZ kezében volt. Szerencsés találkozás volt. Kolumbán Gábor is a régiófejlesztésben látja a természeti, táji értékekkel rendelkező, infrastruktúrában elmaradott, nehéz gazdasági és szociális kérdésekkel küzdő megyei területek

számára a kiutat. A régiófejlesztésről szóló törvény is előkészítés alatt állt már, s azóta törvényerőre emelkedett. A megyék közti együttműködés keretében Hargita megye több területnek szán prioritást, például Szováta környéke Maros megyével, vagy Gyilkos-tó és Békás-szoros *Neamp* megyével. A Csomád-Bálványos régiót pedig Hargita és Kovászna megye határa szeli át. A hosszas beszélgetés eredménye egy pályázati anyag lett. Két nap és két éjjel dolgoztuk ki a programot, amely végül a minisztériumba került. Ekkor még nem volt sejtendő, hogy a turisztikai fejlesztési célokra elkülönített pénzeket az adminisztráció már elköltötte. Végül hathatós eszközök hiányában Birtalan Ákos miniszter úr is lemondott.

A befektetett munka mégsem volt hiábavaló. Kolumbán Gábor kezdeményezte, hogy Hargita és Kovászna megye együttműködve saját forrásból, illetve az Illyés Alapítványhoz benyújtott pályázaton nyert összegből készíttesse el a régió fejlesztési stratégiáját. Bepillantást nyertünk a romániai közigazgatás, gazdaság, kommunikáció labirintusaiba. Belátva, hogy magyarországi tervezőként komoly szakmai munkát nem végezhetünk, létrehoztuk a Transpagony Kft-t (A PAGONY Iroda mellett Jánosi Csaba, geológus, geofizikus, Péter Éva, vegyész, üzemmérnök és Fekete Albert, kertészmérnök részvételével).

Az előkészítő fázis során az érintett civil szervezetek, az önkormányzatok és a megyék képviselői és a Transpagony munkatársai többször egyeztették együttműködési szándékukat, amelynek eredményeképpen bejegyzésre került a példanélküli Csomád-Bálványos Régió Egyesülés. Az egyesülés tagjai az önkormányzatok, a két megye, a helyi civil szervezetek (CsTTE, Nemere, Csukás-tó Alapítvány), a Transpagony Kft, valamint magánszemélyek. Azóta többen, helyi vállalkozók is jelezték csatlakozási szándékukat.

Közben elindult a tervezési munka. A meglévő anyagok ismeretében legnagyobb hiányosság a táji értékek és összefüggések, valamint az építészeti értékek és problémák feltárásában, mindezek összegző elemzésében volt. Az építészeti munkarészbe az Axis Építész Irodát, Tusnády Zsoltot (a név kötelez) és Salamin Ferencet vontuk be – ismerve eddigi tapasztalataikat, s szakmai és emberi elkötelezettségüket –, valamint Esztány Győző Csíkszeredából jött vándoriskolást.

A fejlesztési stratégia vizsgálati és programegyeztető anyagát 1998. karácsonya előtt mutattuk be Tusnádfürdőn. A terv az érdekeltek észrevételeit feldolgozva most kerül véglegesítésre. Terveink szerint több fórumon a képviselőtestületek, civil szervezetek, a helyi lakosság bevonásával kell folytatódjon a munka. A vizsgálati és programanyagból fotókkal és magyarázatokkal gazdagon ellátott kiállítási anyagot készítettünk, amelyet először a Tusnádfürdői Műemlékvédelmi Konferencián mutattunk be. A kiállítást azonban elsősorban arra szántuk, hogy a régió falvaiban végigvándoroltassuk.

A régiófejlesztés tanulságai

A legtöbb ellenvetést az váltotta ki, hogy ezt a területet tudományos és földrajzi értelemben nem tekintik régiónak. A közigazgatás részéről pedig az nem megszokott, hogy a régió határai nem esnek egybe a közigazgatási határokkal, sőt két megye határa szeli át. Vagyis az, hogy a régió megalapozható egy értékcsoporthoz (jelen esetben a Csomád-Bálványos hegyecsoporthoz és vonzásában lévő falvak), amelynek megőrzése, fejlesztése az itt élők közös érdeke kulturális, szociális és gazdasági szempontból. Lehatároltuk a régió magterületét (Csomád-Bálványos hegyecsoporthoz közvetlenül kapcsolódó települések: Tusnád, Újtusnád, Lázárfalva, Sepsibükszád, Torja, Bálványosfürdő, Tusnádfürdő), majd a turisztikai szempontból fontos kapcsolódó területeket pufferzónaként jelöltük (Málnásfürdő, Uzonka-fürdő, Csikkozmas, Csikverebes). Meghatároztuk a környéki és távolabbi vonzáskörzetet. Természetesen a közigazgatás jelen helyzete sem hagyható figyelmen kívül. A nehézséget az jelenti, hogy általában a községek a közigazgatás egységei, amelyeket több falu összevonásával alakítottak ki. A falvaknak a közigazgatási egységen belül nincsenek meg a határaik. Noha a közigazgatási határok a történelem során is többször változtak (s ekkor sem estek minden esetben egybe a birtokhatárokkal) de az egyes falvak egészséges önérvényesítését és identitását, valamint gazdálkodási lehetőségeit lehetővé tette.

Ez a táj ősidők óta lakott. A magaslatokon várak emelkedtek, amelyek romjait az erdőség foglalta el. Ezek közül leghíresebb a Bálványosvár, az Aporok ősi fészke. A hegyormok, s a Szent Anna-tó vulkáni krátere felett kavargó pára, az utóvulkáni működések földből kitoró, sárga, rozsdabarna és tejfehér forrásai, a középkorban is használt torjai kénfűtők halálos üregei, a madártemetők kénfolyásai, a Mohos és hozzá hasonló tőzegmocsarak lidérces világa, a természeti jelenségeknek az ember bőrén is átható ereje az itt élő emberek előtt tündérek, óriások képét idézte fel.

A régi térképek tanúsága szerint a falvak körül indul meg a szántógazdálkodás, míg az Olt folyó és a patakok melletti rétek, s a hegylábak alkalmasak kaszálóknak, legelőknak. Az erdőben legeltetnek, ekkor még a hegyecsoporthoz nagy összefüggő erdőség borítja. A falvak együtt nőnek a szántókkal, s a 18. század derekán az összefüggő erdőt irtások oldják fel, ahol legeltetnek és kaszálnak. Az Olt mellett számtalan malmot jeleznek. Vasat, ként bányásznak. Sepsibükszád pedig a Mikesek nagy bükkfaerdeire telepített üveggyárak körül nő ki, cseh, német és más földről ideérkező iparossal. A hamuzsírnak elégetett erdők helyét szántók és rétek foglalják el. A bükszádi üveggyártás egészen az első világháborúig prosperál, olyan neves üvegművészek is otthont adva, mint Sovánka István. A kőfejtés és kőfaragás sem ritka mesterség erre felé, a kőfaragók közül sokan Olaszországból érkeztek ide. Később a szénsavgyártással is foglalkoznak.

A természetadta gyógyvizek áldásos hatását korán felfedezik. Hamar kialakulnak a népi, famedencés fürdők. A polgárosodással elindul a fürdőkultúra fejlődése. A múlt század közepén, a tusnádi határban feltörő források körül nő ki Tusnádfürdő. A Bálványos tövében Bálványosfürdő, Csizsárfürdő, később pedig a Transylvania fürdő épül ki. Fürdők és villák épülnek, létrejön a fürdőhely infrastruktúrája. Leírások és a régi képeslapok elevenítik meg előttünk a századfordulás épületeket, kerteket és hangulatot. A fürdőkultúra nagy válságokat él meg és él túl. Messze van a polgárosodott, fizetőképes Európa, s az egyre növekvő igények korszerűsítést, beruházást igényelnek. Ez sokszor összefogásra, fürdőbirtokosságok, részvénytársaságok létrehozására készítette az érintetteket. Ez jellemzi a többi kiépült fürdőhelyet is.

Ettől a tájtól elválaszthatatlan a turizmus. Kőváry László 1853-ban a következőket írja: *Az erdélyi, ki hazáján túl nem járt, eltelve e szépségek mindennapi látásával: csak szereti, de nem ismeri hazáját. Az idegen mintegy tündérkertbe lép be; bámulja hegyeinket, melyek fölött erdő zöldell, gyomrában pedig sötét aranyat és ezüstöt vágnak; bámulja keskeny völgyekben fuó szilaj folyóinkat, s partjokon a sok festői vidéket. Mi nem bámuljuk többé; de mint minden hegyi lakos, a nélkül hogy tudnók miért, bálványozzuk e földet. Bálványoztuk, de nem tanulmányoztuk. Keressétek föl ezeket a helyeket szünidőtökben s örök életre emlékezetes kincsekkel gyarapíthatjátok ismereteiteket!* Orbán Balázs a nemzeti önfelismerést az ember és természet történeti összefonódásában véli megtalálni. Munkája, *A Székelyföld leírása* erre példa, a természeti értékek, kultúrtörténeti emlékek, történelmi események és a kor helyzetének leírása az adott helyből indul ki. Az erdélyi turizmus kialakulásától kezdve célpontjának tartja a Csomád-Bálványos régiót, természeti, táji, kultúrtörténeti értékeit. A térség gazdasági fejlődésében mindig meghatározó szerepet játszott az ideérkező vendégforgalom. Kialakultak a vendéglátás szokásai, növekedésével pedig a vendéglátóipar. Mind a fürdőkultúra, mind a turizmus elengedhetetlen követelményeket támaszt a vendéglátással szemben.

A 20. század elejére a táj mezőgazdasági eltartóképesége eléri növekedési határait. Megindul a székely elvándorlás. A múlt század végén a régióban is próbálkoznak újabb földterületek nyerése, a súlyos árvizek elhárítása és a biztonságos termelés érdekében a meanderező Olt egy szakaszának szabályozásával. Már a kortársak felvetették e vállalkozás ökológiai veszélyeit, amelyeket az elvégzett szabályozás utóhatásai igazoltak. (A hatvanas években értelmetlenül végzett folyószabályozás nem vett tudomást ezekről a hibákról.)

1902-ben Tusnádfürdőn összeül a Székely Kongresszus. A Székelyföldön nincs ipar, nincs infrastruktúra. Hiányoznak a szakiskolák, nincs meg a mezőgazdaság korszerűsítésének anyagi és

szakmai háttere, és még sorolhatnánk a problémákat. Ennek kapcsán az élet minden területére kiterjedő, hosszútávú stratégiát dolgoztak ki a Székelyföld megmentésére. A több évtizedet követelő program megvalósulását a háború hiúsította meg, így is számtalan intézmény jött létre, amelyek az önszerveződés, öfenntartás eszközei voltak, egészen a szocialista diktatúra uralmáig. A diktatúra korszaka azt a hagyományt és azt a kultúrát taszította pusztulásba, amely évszázadokon át meg tudta őrizni öfenntartó erejét.

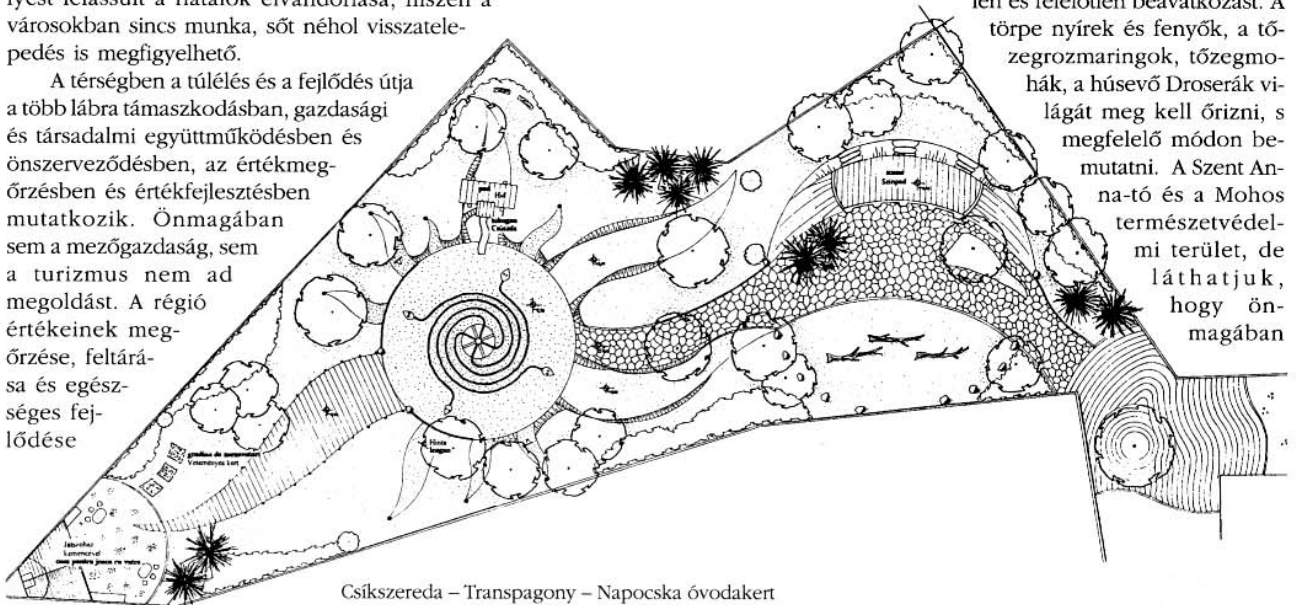
A helyzet ma sem biztatóbb. Természetesen nincs mód, hogy e táj változásának és mai problémáinak minden aspektusát bemutassuk, csak néhány jelentős szempontot emelünk ki.

Csökken a népesség, a populáció előregszik. Talán valamegyest lelassult a fiatalok elvándorlása, hiszen a városokban sincs munka, sőt néhol visszatelepedés is megfigyelhető.

A térségben a túlélés és a fejlődés útja a több lábra támaszkodásban, gazdasági és társadalmi együttműködésben és önszerveződésben, az értékmegőrzésben és értékfejlesztésben mutatkozik. Önmagában sem a mezőgazdaság, sem a turizmus nem ad megoldást. A régió értékeinek megőrzése, feltárása és egészséges fejlődése

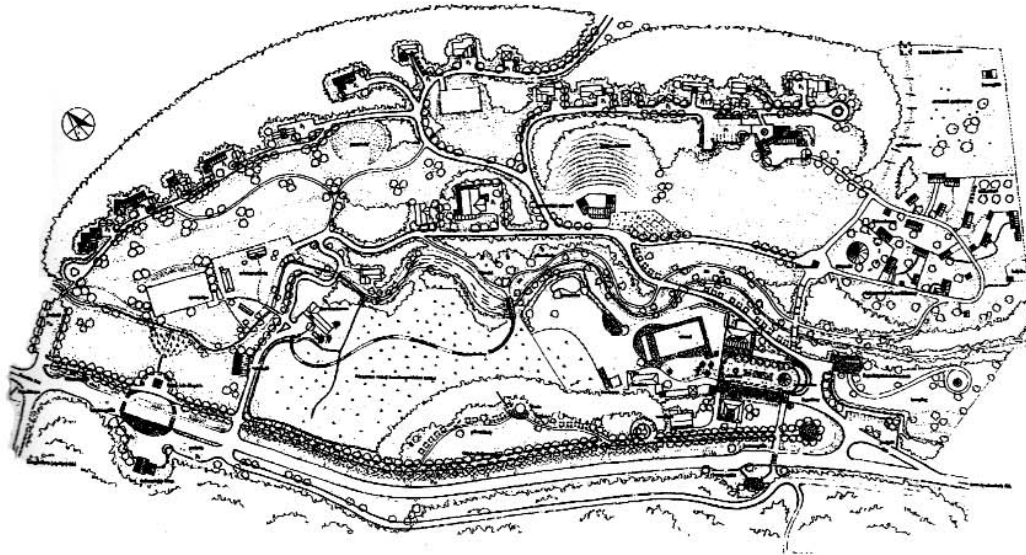
érdekében nagyon sokat kell tenni. Ma az értékek lassú pusztulását és értelmetlen pusztítását tapasztalhatjuk. Sokszor nem a rosszindulat, hanem az értékek fel nem ismerése, rossz szokások okoznak jöveteletlen károkat. Ilyen a Szent Anna-tó és a Mohos példája; ide évente több ezren zárandokolnak el. A Mohos előtti hagyásfás bükkös tele van sátorozókkal. Az évszázados bükkök tövében rakott tüzek miatt már jónéhány kipusztult. WC-k nincsenek. Szemét mindenütt. A Szent Anna-tó Európa egyik legtisztább vízü krátertava. Öntisztulási képessége korlátozott, mégis több ezren fürödnek benne. A Mohos mintegy 90 hektáros, egyedülálló értéket képviselő tőzegmohalápja, amelyben számos védett és ritka növény él, nem bír ki ilyen értelmet-

len és felelőtlen beavatkozást. A törpe nyírek és fenyők, a tőzegrozmaryngok, tőzegmohák, a hűsevő Droserák világát meg kell őrizni, s megfelelő módon bemutatni. A Szent Anna-tó és a Mohos természetvédelmi terület, de láthatjuk, hogy önmagában

Csíkszereda – Transpagony – Napocska óvodakert
Az eddig számmal jelzett óvodák közül az első, amely nevet vett fel. A kert koncepciójában az alaprajzi elrendezésben, az építményeken és a mászó- és jelfákon megjelennek a napszimbólumok.

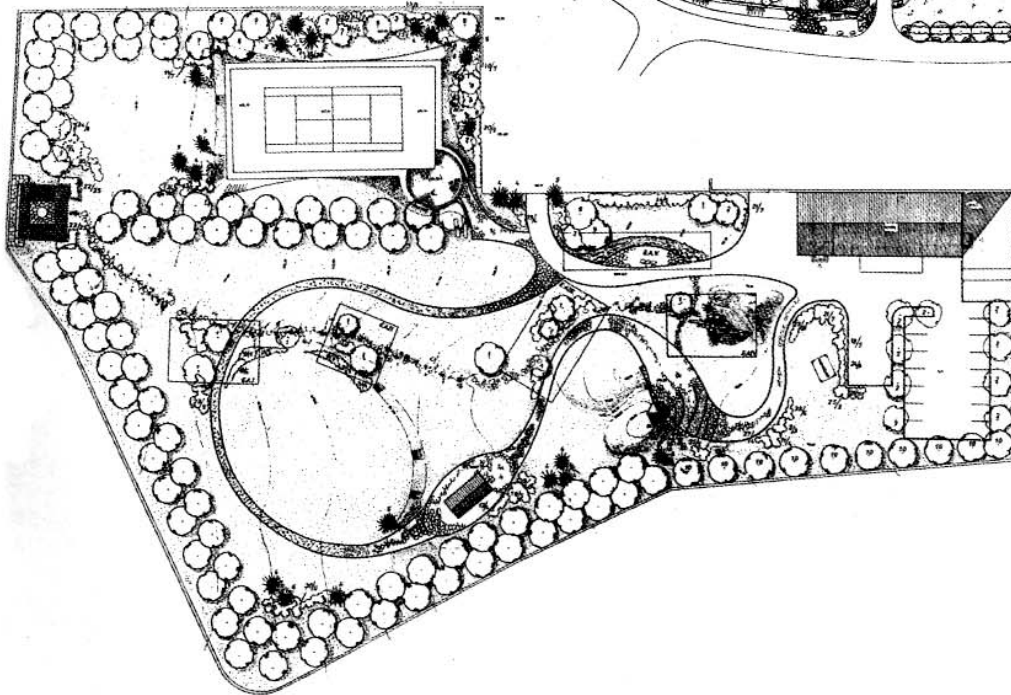
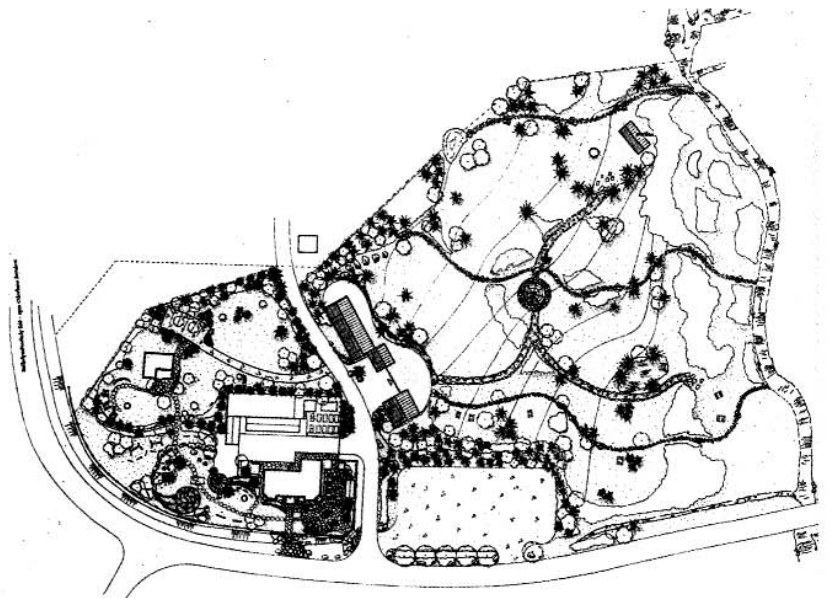

Transpagony – Szejkévfürdő táj- és zöldfelületfejlesztési tanulmányterve
 Szejkévfürdő az egyik legkedvesebb székelyfürdő és borvízes hely Székelyudvarhely közelében. Történelmi, kultúrtörténelmi emlékei, Orbán Balázs szellemisége és emlékhelye ma is sokakat vonz ide. Sajnos a többi fürdőhelyhez hasonlóan itt is az elmúlt évtizedek kultúra- és környezetromboló folyamatait láthatjuk. A városi önkormányzat felkért minket, hogy készítsük el rövid és hosszútávú elképzeléseket is magába foglaló fejlesztési tervét, amely alapján Szejkévfürdő méltó módon szolgálhatna kulturális rendezvények, turisztikai infrastruktúra, a fürdőélet, a borvízvitel igényeit, a város szabadidő- és sportközpontjává és vendégeket vonzó, méltó környezetkultúrával rendelkező helyé alakulna.

Transpagony – Kalibáskó vendéglő, panzió és kemping kertépítészeti terve

A Hargitán, Székelyudvarhely és Csíkszereda között áll a Kalibáskó vendéglő, amelynek tulajdonosai kirándulóhelyé szeretnék alakítani birtokukat. A vendéglő mellé szabadtéri kiülőtérrel, faragott játékokkal berendezett játszótérrel, állatkarámot építenének. A most épülő panzió kertjét pihenő- és táborhelyekkel látnák el. Hosszú távon kempinget hoznának létre, amely a hely terepformáihoz igazodna, felhasználva, rendezve vízrajzi adottságait. A növénykiültetésben a helyi klíma és a honos növénytakaró fajai dominálnak, az anyaghasználatban pedig a mindenütt „termő” kővek, a fa, helyi hagyományos cserép.

Transpagony – Csíksomlyó – hotelkert
 A kert kettős almafás sítány keretezi. Ezen belül helyezkedik el a szállodai funkciót kiszolgáló kert, amelyben a táj jellemző társulásai mellett patak, grillező, kemencés csűr, filagória, pince kap helyet.

a jogi védelem nem elegendő az értékmegőrzéshez, annak betartatási módját is ki kell dolgozni. Legfontosabb az aktív természetvédelem. Meg kell mutatni az embereknek a káros tendenciák következményeit. Tudatosítani kell az értékeket és nem csupán tiltani, hanem lehetőséget teremteni a megfelelő használatra. A Szent Anna-tó környezetéből ki kell tiltani a gépkocsikat. Ehhez WC, valamint őrzött parkoló szükséges, ahonnan mikrobusszal, vagy lovaskocsival lehetne az ezt igénylő vendégeket a tóhoz szállítani. Fördésre, kemping létesítésére a környéken más, jóval alkalmasabb helyek is találhatóak. A tó környékének állapotvizsgálatát rendszeresen el kell végezni.

A turizmus és a fürdőélet ma romokban hever. Vannak kezdeményezések, de sajnos egymástól elszigetelten. A magántulajdonon belüli fejlesztés nem elég. Az infrastruktúra kialakításához összehangolt fejlesztésre van szükség.

A fürdőhelyek felújítása drága és lassú folyamat. Célunk annak szorgalmazása, hogy az itteni tájra jellemző, hagyományokra épülő és korszerű gyógyfürdő-kultúra jöhessen létre.

A fejlesztési stratégia több évtizedre való feladatoka jelöl meg. A kétkedőknek csak az lehet a válaszuk, hogy kesergés helyett el kell indítani egy folyamatot, amelyhez mindenki a maga módján, a maga erejével, tudásával kapcsolódni tud, amelynek során felébred az érdeklődés, a felelősség. Ha egyedüli megoldásként a külső tőkére várunk, hiányában átéljük tehetetlenségünket, akkor szem előtt tévesztjük belső erőforrásainkat: a tájjal, természettel való együttélés és együttműködés hagyományát, a minket körülvevő építészeti, kultúrtörténeti értékeket. Az itt élő embereknek minden esélyük megvan arra, hogy egymásra és e vidékre alapozva felépítsék jövőjüket.

Tusnády Zsolt

Gondolatok a Csomád–Bálványos régió fejlesztése kapcsán

A munkába közel egy éve kapcsolódtunk be, feladatunk az „építészeti fejezet” elkészítése volt.

A fejlesztési stratégia kidolgozását feltáró munkának kellett megelőznie. A térség megismerése többretergű volt.

Megvizsgáltuk a települések kialakult szerkezetét, a telekhasználatot, az épülettípusokat és formákat, valamint az anyaghasználatot. A jelenlegi állapot feltérképezése során az értékesnek nevezhető épületek és objektumok mellett rögzítettük a meglévő negatív jelenségeket és folyamatokat is.

A mai állapotok megértéséhez az egzakt feltérképezésen kívül meg kellett ismernünk a települések történetét, fejlődését is. A vizsgált falvakról elmondható, hogy e téren a lehető legnagyobb változatosságot képviselik. A régió területe a székely székekhez tartozott, Csíkszékhez, Sepsiszekhez és Kézdiszékhez, de ezen belül szigetként jelent meg a királyi vármegyarendszerhez tartozó Fehér megye egy darabja is. A szabad székelyek lakta ősi település mellett található itt általuk létrehozott új település, zömében jobbágyságok lakta település, valamint munkások betelepítésével létrehozott falu. A változatosságot fokozza a két fürdő is, melyek közül az egyik önálló közigazgatású fürdővárossá fejlődött, a másik önálló részekből álló fürdőtelep maradt. A helyzetet tovább bonyolítja, hogy a székelyek lakta településeken az eljobbágyosodás folyamata és mértéke is különböző volt.

A falvak különbözősége a mai napig megmaradt, más-más a karakterük, a településszerkezetük és az épületállomány összetétele és minősége.

A települések viszonylag szerencsésen megúszták a hetvenes–nyolcvanas évek átforgalmazási programját, a cél ez időben inkább a kis falvak elsoványodása volt. Így a régi faluszerkezet és

az épületállomány nagy része ma is létezik. A falvak fejlődése a harmincas évekig tekinthető folyamatosnak, a meglévő épületek és anyaghasználat is nagyrészt ezt az állapotot tükrözik. A szocializmus egy-két blokképületet hagyott hátra, de az elsoványosított taktikának köszönhetően van, ahol még ez is elmaradt. Magánépítkezésre a falvakban ez időben egyáltalán nem volt lehetőség, a meglévő épületek felújítása is tilalom alá esett. A térségen belül a legdurvább, régi szerkezetét, értékeit részben megsemmisítő beavatkozást Tusnádfürdőnek kellett elszenvednie.

A 89-es változások után kezdődhetett csak meg a falvak továbbépülése. Az újonnan épülő házak nagy része környezetidegen elemként jelenik meg, tömegformálásuk, anyaghasználatuk, stb. erősen elüt környezetüktől. Ez azonban egyáltalán nem tekinthető helyi jelenségnek.

A vizsgálat során áttekintettük a településekre készített rendezési terveket, az érvényben levő, az építést szabályozó és a műemlékvédelemre vonatkozó törvényeket és rendeleteket. A meglévő rendezési tervekről elmondható, hogy érdemleges információt szinte semmit sem tartalmaznak. A meglévő törvények, rendeletek nem tekinthetők túl szigorúaknak, érdemileg csak az építkező anyagi képességei szabnak határt az új épületnek. Általános jelenségnek tekinthető továbbá, hogy az építkező többsége a saját feje és elképzelése után megy, sok a spontán építkezés, ahol az engedélyezéshez szükséges „rajtot” utólag csináltatják meg, vagyis a meglévő törvényi előírások betartatása is nehézségekbe ütközik. Másik súlyos probléma, hogy az újonnan parcellázott területeknél a vonatkozó törvény a telekterületet maximálja, így ennek következtében főleg az új üdülőterületek túlépítettek.

Az értékek pusztulása és pusztítása napjainkban szemmel látható és követhető folyamat. A lakosság számára ma más az érték, mint ezelőtt 50 évvel volt. Az értékvtáls mőgőtt sokszor divatjelenségeket találunk. Általános jelenség, hogy ami régi, nem számít értéknek, függetlenül attól, hogy még teljesen jól használható. Ennek köszönhető régi, de hibátlan kapuk, kerítések elbontása és kicserélése hitványabb anyagúra. A munka legnehezebb része talán ez: tudatosítani a térségben, hogy az értékek elpusztításával az egész közösség lesz szegényebb, mert a faluképben meglévő vonzerőt pusztítják el. Ezt az értéktudatosítást azonnal el kell kezdeni.

Ehhez kapcsolódik az építési anyagok és építési módok kérdése is. A térségre jellemző anyagok beszerzése nehézségekbe ütközik, ezeket az anyagokat távoli gyárak környezetidegen termékei szorítják ki. A hagyományos építési módok esetén ma már egyre nehezebb hozzáértő, finom részletek megoldására is képes mesterembert találni. Ezért megfelelő stratégiát kell kidolgozni a hiányzó mesterek képzésére, valamint a régióra jellemző hagyományos építőanyagokat előállítók feltérképezésére.

Az érvényben levő műemlékjegyzék nagyon szűkös, falvaként egy-két épület található csak rajta. Ismerve azonban a műemlékvédelem romániai lehetőségeit és anyagi forrásait, a térségen belül az értékek helyi védelmét és fenntartási rendszerét javasoljuk kidolgozni. Ma tiltással nem lehet megakadályozni az értékek pusztítását, de több példa is bizonyítja, hogy megfelelő támogatási és érdekltségi rendszer kiépítése hatékonyan tud működni.

Javaslatunkban szerepel a főépítész-rendszer megvalósítása is. Általános probléma, hogy a települések tanácsain nincsenek szakemberek, a faluhoz tartozó építési ügyekben a polgármesternek és a jegyzőnek kell döntenie minden segítség nélkül.

Fontos probléma a meglévő és még megépítendő infrastruktúra faluképet és épületeket romboló hatása. Az elektromos hálózat már mindenütt jelen van, a gáz még csak részben. Törekedni kell arra, hogy az eddig elkövetett durva megoldásokat visszaszorítsák.

Herczeg Ágnes

A FEJLESZTÉSI ELKÉPZELÉSTŐL A MEGVALÓSULÁSIG

Már sokszor és sokféle módon volt szó az *Országépítő* hasábjain is a Dörögdi-medencében folyó fejlesztési munkákról. Most mégis fontosnak tartjuk, hogy bemutassuk egyik aspektusát.

A Dörögdi-medencéért Alapítványt azért jegyeztettük be 1995-ben Zürichben, hogy pénzforrásokat szerezzen Svájcban a térségben megfogalmazott célok közül elsősorban a mezőgazdaság, azon belül is a biológiai mezőgazdaság fejlesztésének segítésére, a táj értékeinek megőrzésére és gazdagítására. Az alapítványt négytagú kuratórium irányítja, svájci részről Susanne Züst elnök, Kukorelli Pál és Jiri Videtic, magyar részről Vásárhelyi Judit.

A táj természeti, kultúrtörténeti értékei, annak sajátosságai és elevensége csak az ott élő emberek tevékenysége által tartható fenn, őrizhető meg. Mindennek ellentmond az a tény, hogy az európai kultúrtáj az elmúlt évszázadban óriási változáson ment keresztül, amelynek sajátossága a mezőgazdaság iparosodása és kemizálása, ezáltal a mezőgazdaságból élők számának radikális csökkenése, a tájhasználat megváltozása. Az ipar mindent átható dominanciája a hagyományosan mezőgazdasági országokra is rákényszerítette az iparosodást, amely annak a hagyományos paraszti gazdálkodásnak a felbomlásához vezetett, amely egykor az európai kultúrtájat létrehozta. A világgazdaságot mozgató ipar bevételei lehetővé tették a fejlett országoknak, hogy támogassák saját mezőgazdaságukat. Ez olyan folyamatot indított el, amelynek során egy mezőgazdasági terület nem csupán természeti és táji adottságai miatt lesz piacépes.

A kezdeményezők (Susanne Züst geobotanikus, Andrews Bosshardt tájépítész, Herczeg Ágnes és Szűcs Gábor a Pagony tájépítészei, Vásárhelyi Judit a Független Ökológiai Központ vezetője, Ertsey Attila a Kör Kft. építésze) közös pályázaton svájci állami pénzeket megnyerve, svájci oldalról magántámogatásokat is szerezve indították el az első közös programot, a medence első gazdafórumát. A szervezők több kérdés merült fel bennünk: Vajon milyen irányba indulnak el a változások a földek privatizálása után, s milyenné alakul a birtokstruktúra anon a területen, ahol a háború előtt még a meghatározó jövedelem a mezőgazdaságból származott, míg a nyolcvanas évek végén a munkaképes lakosság zöme a környező településekipari üzembe, bányáiba ingázott? Vajon ki tudja folytatni, jobban mondva újramegújítani a területek megművelését? Mi kell ahhoz, hogy a fiatalokban is felébredjen az érdeklődés a mezőgazdasági tevékenység iránt? Van-e realitása Magyarországon támogatási rend-

Ütmenti fásorültetés a Dörögdi-medencében

Jellegzetes tájkép a Dörögdi-medencében

szerek megléte nélkül új alapokon nyugvó mezőgazdasági tevékenységnek?

A svájci barátainkkal való együttműködés során átélhetővé vált, hogy Svájcban is hasonló kérdésekkel kell megbirkózzanak, hiszen ott is lejátszódott a mezőgazdaságban dolgozók számának radikális csökkenése, a fiatalok falvakból történt elvándorlása, annak ellenére, hogy a tendenciák mögött más történelmi és gazdasági háttér áll, s annak ellenére, hogy a svájci állam támogatási rendszerrel próbálja stabilizálni a jelen helyzetet.

Óriási lehetőséget jelentett a svájci partnerekkel való együttműködés több szempontból is. Megéltük két különböző világ, gondolkodásmód, kultúra találkozását, amelyre legjellemzőbb, hogy egyugyanazon dolog, fogalom kapcsán a svájciak figyelme a tárgyi realitás vélt talaján marad, míg bennünk a szociális helyzet, s saját ideáink realitásként való megélése társul. A szakmai tapasztalatcsere konkrét programok kapcsán válik kölcsönösen inspirálónak. Az anyagi segítségnyújtás pedig bebizonyította, hogy kezdő anyagi támogatás felszabadíthatja a belső erőforrásokat.

A kezdetekben évente kétszer, most évente legalább egyszer sor kerül *gazdafórum* szervezésére a Dörögdi-medencében. Taliándörögdi akkori polgármestere, Fazekas Miklós oroszlánrészt vállalt ennek a kezdeményezésnek a medencében való meggyökeresztésére. Az első fórumok a medence gazdálkodóit és érdeklődőit hívták össze egy hétvégi együttlésre, ahol megtárgyalták a kisebb és nagyobb területeken gazdálkodók nehézségeit. Szinte reménytelennek tűnt az adott helyzetben bármit is tenni. Nincsenek gépek, nincsenek állatok, nincsenek hitelek, nincs piac. Nincs állami támogatás, de koncepció sem. Nincs szaktanácsadás, nincsenek gazdasági szerveződések, nincs helyi élelmiszerfeldolgozás, az ifjabb nemzedékekben nincs kedv, érdeklődés, nem látnak egzisztenciális lehetőséget a mezőgazdaságban. A biológiai mezőgazdaságban pedig ismeretlenül is kételkednek.

Az 1998-as gazdafórum résztvevőinek egy csoportja

A résztvevő gazdák elmondták, hogy mire lenne elsősorban szükségük. Gépekre, gazdakörre, szaktanácsadásra, pénzre, piacra, piacszervezésre. Ebből a kívánságlistából bontakoztak ki az Alapítvány programjai. Taliándörögdőn megalakult a *gazdakör*. Az egyik gazdafórumon pedig megválasztották Ware Borbálát *biotanácsadónak*, aki maga is gazdálkodó, a medencével határos Sátormapusztán. Azóta is járja a medencét, segíti a gazdákat és keresi a lehetőségeket a biogazdálkodás számára. A helyi termékek megjelenítésére a Kapolcsi Művészeti Napok adtak alkalmat.

Svájci szakemberek felmérték, hogy jó minőségű, *használt svájci gépeket* lehet összegyűjteni svájci gazdáktól. Mára már öt kamionnyi gép érkezett a gazdakörhöz, ahol a gépeket elosztották. Ez sok kérdést vetett fel. Lehet-e a gépparkot egyben tartani és gépkört kialakítani, vagy kerüljenek egyéni használatba a gépek? Tapasztalható volt, hogy mindenféle szövetkezéssel szemben nagy az ellenérzés, ami a racionalitásnál is erősebb. Erőgépre is szükség lenne, az Alapítvány részben támogatná ennek beszerzését, de itt is kérdéses, hogy kik és hogyan használják. A gépeket adományozó svájci parasztek a Dörögdi-medence gazdáinak meghívására ellátogattak Taliándörögdre. Közösen élhették meg, hogy a paraszti munka ott is és itt is nehéz és küzdelmes, mégis szép és a legmélyebb kötődést jelenti a tájhoz.

A *Dörögdi-medence tájának gazdagítása* az alapítvány egyik legsikeresebb, idén negyedik alkalommal meghirdetésre kerülő programja. A medencében élők közül mindazok pályázhatnak és egyszeri támogatás nyerhetnek, akik a táj ökológiai, hagyományos tájhasználati, értékes tájelemeit védeni, ápolni, fenntartani, vagy visszaállítani szeretnék. Évente közel egymillió forint áll rendelkezésre fasorok, mezsgyék, erdők telepítésére, elhanyagolt vízfolyások, források rendbetételére, gyümölcsösök telepítésére, régi gyümölcsfajták újratelepítésére, oltására, dűlőutak javítására, újjáépítésére, a táj történelmi jelentőségű helyeinek, építményének felújítása, a falu számára fontos helyek rendbetétele, kialakítása számára. Magánszemélyek a célokra fordítandó összeg 50 %-át, civil szervezetek és önkormányzatok a teljes összeget megpályázhatják. A pályázók szakmai segítséget kaphatnak a Pagonytól, valamint a biotanácsadótól. A pályázatok elbírálásánál elsődleges szempont a táj karakterének megfelelő, elsősorban honos fajok, illetve hagyományos kultúrák telepítése, valamint a medence organikus fejlesztésével való összhang. A pályázat eredményeképp terméskövel burkolt vizesárok, tóka jött létre, dűlőutak kerültek felújításra, elindult az öcsi öreg temető gondozása, pihenőhely kialakítása, erdők és gyümölcsösök települtek.

A program keretében telepített gyümölcsfák kapcsán felmerült a hagyományos gyümölcsfajták feltérképezésének, gyűjtésének, esetleg faiskola a létrehozásának gondolata. Most van kidolgozás alatt, hogy hogyan lehetne egy ilyen programot beindítani a térségben.

A taliándörögdi Ars Topia Alkotótábor munkájának eredménye, 1997; jobbra: a kultúrtáj-program keretében létesült kert részlete

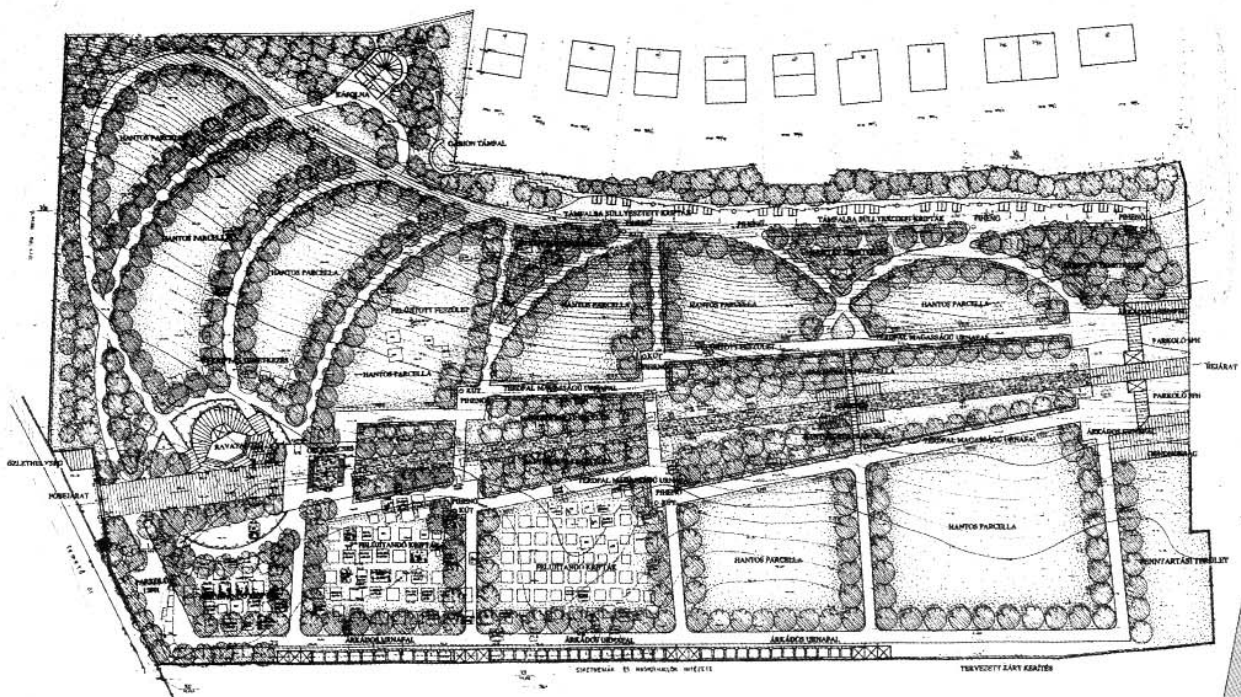
A tájgazdagítási program kapcsán indult el a *kapolcsi iskola mintakertjének* létrehozása a tanárok, gyermekek és szülők összefogásával. Más forrásokból is pénzt szerevve egyedülálló iskolakereszteti könyvet adtak ki. Tavaly indult be a *gyógynövénytermesztési program*. A svájci partnerek felkutatják, hogy hogyan lehetne a medencében megtermelhető gyógynövényeknek piacot teremteni. Az alapítvány két évig inkubálja a kezdő vállalkozást, amely időszak alatt a természetben résztvevők megtanulják a gyógynövénytermesztést, a gyűjtés és a szárítás módját. Felvállalja a szervezést, szakmai tanácsadás költségeit, s garantálja a felvásárlást, a svájci piacon való értékesítést, finanszírozza a szárítóberendezést, a hazai gyógynövényszakemberek bevonását a munkába. Ez idő alatt létre kellene jöjjön a vállalkozókból egy termelési szövetkezés, amely már maga tudja értékesíteni terményt. Az első évben a körömvirág termesztésével kísérleteztek. A vállalkozóknak sok próbát kellett kiállniuk. Nem kis vesződséggel járt a vetés, majd a gyomtalanítás, az érett virágok begyűjtése a tűző napon, a szárítás. Sajnos nem sikerült időben megszervezni a szárítóberendezés felállítását. Mégis a táj pici aranysárga nadrárgszíparcellákkal gazdagodott, s elindult valami azok által, akik idén ismét nekilátnak a termesztésnek, s az idej program szerint a gyűjtésnek is.

Többször felmerült, hogy a jelenlegi gazdálkodási körülményeknek megfelelő hitel hiányát egyedül a helyi önszegélyező takarékpénztárak felállításával segíthetné. Sajnos a mai magyarországi banki törvények ezt nem teszik lehetővé.

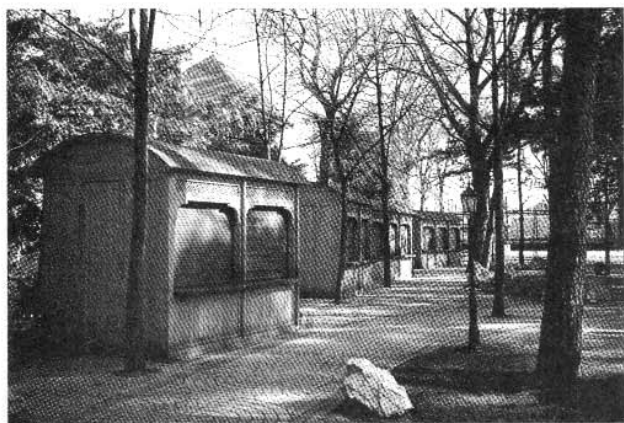
Az Alapítvány lehetőséget kínál fiatal gazdálkodók számára svájci gazdaságokban gyakorlatot szerezni. Erre még senki sem vállalkozott, aminek csupán egyik oka a nyelvismeret hiánya.

Lehetőség kínálkozik biozöldség-termesztési program beindítására is. Az Alapítvány munkáját a kuratóriumi tagok és a programokba bevont szakemberek segítik svájci és magyar oldalon egyaránt. 1998-ban megszűntek azok a svájci források, amelyek eddig a Magyarországon folyó svájci-magyar együttműködési programokat segítették. Az Alapítvány akkor teljesíti be kitűzött célját, ha jelenlétére már nem lesz szükség. Ha mindezek a tevékenységek és intézmények önmaguktól működnek piaci és társadalmi szinten egyaránt.

Vác Középvárosi Temető – A középvárosi római katolikus temetőt a 1960-ban a váci körút tervei miatt záratta be a város. Ez volt Vác legrégebbi és leggazdagabb temetője, számos a város számára fontos személyiség és többek között Landerer Lajos nyomdász nyughelye. A terv a domborzati adottságokra építő parcellakiosztással, a jelentős értéket képviselő felhagyott kriptáállomány felhasználásával és új kriptahelyek nyitásával, gyepes urnamezőkkel, ravatalozóépület kialakításával adott olyan javaslatot, ahol a költségek a bérleti díjakból visszatérülnének. A temető megnyitása ügyében 1995 óta nem történt előrelépés, a terület állapota fokozottan romlik tovább. A számítások érdekessége, hogy a terület teljes szanálásának költségei veteksenek az újrainvitás költségeivel.

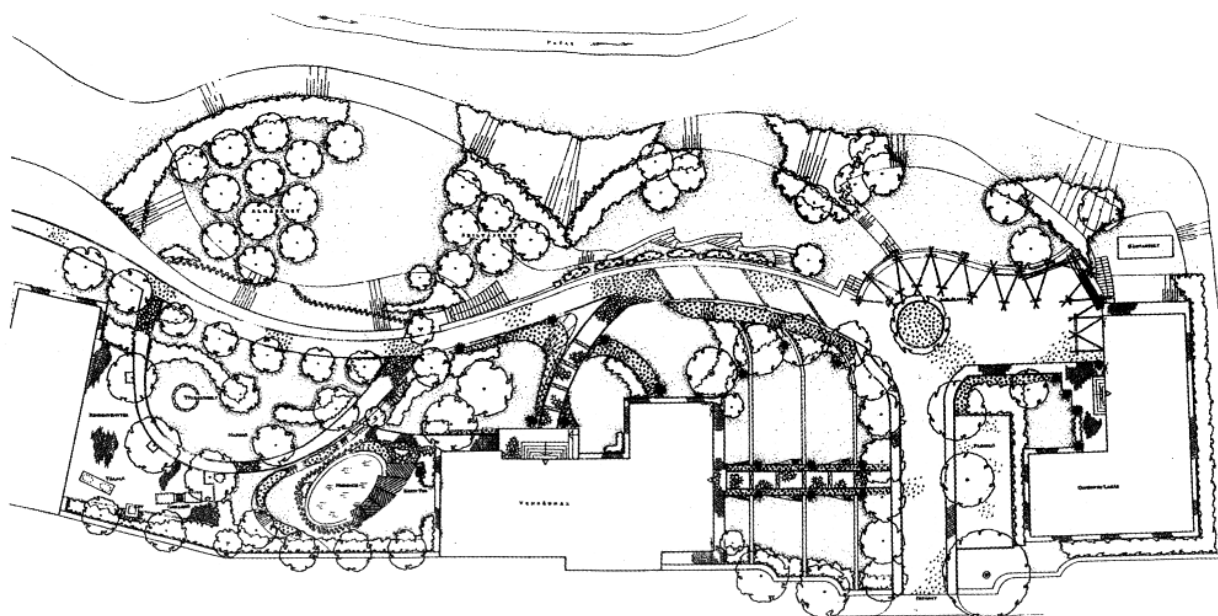

Balatonlelle, Holiday park – játékpavilonok egy század eleji villa kertjében. A kert struktúrája és a pavilonok vonat-jellege a játszóker hangulatát erősítik.

Tihany, központi tér – a feladat az volt, hogy olyan teret fogalmazzunk meg, amelynek egyik része parkolóként, szabadtéri színpadként is használható. A tihanyiak inkább városias jellegű teret szerettek volna, amivel sem mi, sem pedig a műemlékvédelem nem értett egyet. Megpróbáltuk megfogalmazni a hely atmoszféráját, amelyet nagyrészt sikerült érvényesíteni. Egyedi tervezésű, kivitelezésű fapadok, terméskő burkolat és élőkiültetések, terméskő lépcsők adják ma meg a tér hangulatát.

Bonnya, Somogy kertje vendégház – a falusi vendégvására szervezett épületegyüttest a somogyi táj karakterét jellemző kert fogja körül. A növényzet, a burkolatok, támfalak anyaghasználata hagyományos. A koros fák és a sok élől, virágzó növény már az első évben szép kertet eredményezett.

Szűcs Gábor

A BALATONI NEMZETI PARK KIALAKÍTÁSÁNAK TÖRTÉNETE

Az 1970-es évek második felében a balatoni üdülőkörzet regionális rendezési tervének készítésekor merült fel az a gondolat, hogy a Balaton-felvidéken és a balatonparti részeken ne csak egymástól független kis területek kerüljenek természetvédelmi oltalom alá, hanem létre kellene hozni a tő északi partján a védett területeket összekötő és kiegészítő Balatoni Nemzeti Parkot.

1990-ben a Magyar Köztársaság kormánya újra napirendre tűzte a BNP kialakításának programját.

1992-ben kezdték el azokat a kutatásokat, amelyek a létrehozandó nemzeti park előkészítését szolgálták. Az Igazgatóság Balatonkenesétől a Kis-Balatonig terjedő terület feltárására, állapotának, védett értékeinek felmérésére, a védendő terület zónabeosztására, a veszélyeztető tényezők kiszűrésére és kezelési javaslatok kidolgozására szakértőkből álló csoportot kért fel, amely hároméves kitartó munkával felmérte a természeti kincseket.

A nemzeti park tervezett területén 9 fokozottan védett növényfajt azonosítottak a hazai 48-ból; a területen további 40 védett növényfaj található. Az érintett vidék az ország területének 1%-a, ezen az országosan védett fajok 40%-a megtalálható. Ez kivételesen gazdag flórát jelent.

1995-re elkészült a tervezett nemzeti park létesítésének előtanulmánya, 1996-ban a minisztériumoknak küldendő végleges egyeztető anyag.

A svájci-magyar együttműködésben belül kialakult az elképzelés, hogy a svájci fél vállalja természetvédelmi turisztikai információs rendszer tervezését és kiépítésének részbeni finanszírozását. Mintaterületnek közös megegyezéssel a Káli-medencét választották.

A Káli-medencét kiemelkedően gazdag természeti ritkaságai, tájképi értéke és kultúrtörténeti emlékeinek gazdagsága miatt 1984-ben már Tájvédelmi Körzetté nyilvánították. A mintegy 9111 ha területből fokozottan védett terület 394 ha volt. A Káli-medence területén Salföld, Kékkút, Köveskál, Mindszentkál, Kővágóörs, Szentbékál, Balatonhenye, Monoszló települések, valamint Kapolcs és Monostorapáti külterületének déli részei találhatók. Kultúrtörténeti és építészettörténeti vonatkozásokban jól kutatott terület. Gazdag táji adottságai miatt minden olyan kérdés és megoldandó probléma felmerül itt, amely az egész nemzeti parkra jellemző.

Rövid időn belül be kellett járni, meg kellett ismerni a területet ahhoz, hogy a tájban évszázadok alatt végbement változások láthatóvá váljanak előttünk, és ezek ismeretében tegyük meg javaslatainkat egy természetvédelmi-turisztikai koncepció kialakítására.

A tájat járva számos kérdés fogalmazódott meg bennünk: vajon mit kell tenni azokkal a területekkel, amelyeken védett növények élnek? Mit tegyünk a felhagyott szántókkal, rétekkel, kaszálókkal? Mitől lesz újra élet ebben a tájban? Miből áll a táj, csak a természeti adottságokból vagy benne van az ember munkája is? A balaton-felvidéki szőlőhegyek erdőirtások következményei, ám ezt pusztulásnak vagy gazdagodásnak kell-e tekintenünk?

Ezek a kérdések elevenen vetődtek fel a svájci féllel való tárgyalások során is, ahol ők azt a felfogást képviselték, hogy a védett természeti értékek, területek csak ösvényről nézhetők

és a jelentősebbek még fel sem tárhatók. A magyar munkacsoport – vezetője Sonnevend Imre – szelídebb megközelítést képviselt, amely fontosnak tartotta az értékek bemutatását. Európában ugyanis az ember földművelő tevékenysége által lett sokszínű a természeti világ, és ennek tudatosítása éppoly fontos, mint az egyedi értékek szigorú védelme. Gondoljuk meg, hogy ha hazánk 80%-át erdő borítaná mennyivel szegényebbek lennénk!

Az információs rendszer ezért a jelentősebb botanikai, geológiai, kultúrtörténeti, belterületi és szőlőhegyi építészeti értékek feltárását dolgozta ki, a megfelelő ismeretterjesztő háttér kialakításával.

A Káli-medence nemcsak a kultúrtörténet, hanem a tájtörténet, gazdálkodástörténet eleven múzeuma. Mindezek alapját adja az a természeti kincs, amely a geológiai, geomorfológiai adottságokkal, a gazdag és ritka növényvilággal és állatvilággal van összefüggésben. Természeti, tájképi értékei, valamint kultúrtörténeti értékei csak együttesen őrizhetők meg, amiben nagy szerepe van az aktív védelemnek, a terület feltárásának, az értékek bemutatásának, az ismeretterjesztésnek, mindemellett a tájkaraktert megőrző gazdálkodó tevékenységek ma reménytelennek tűnő életben tartásának. Az információs rendszer elemei:

- az egyes természeti, táji, tájképi, kultúrtörténeti értékek megjelölése,

- az egyes értékek útvonalhálózatra való felfűzése,

- az információs központok kialakítása a medence „kapuinál”, Salföldön a honos háziállatok és a hagyományos állattartás bemutatása, Hegyestűn geológiai bemutató központ létesítése, Kapolcsan a nemzeti park szomszédságában a Dörögdi-medence, mint a nem védett területek természeti, táji értékei hétköznapi védelmének bemutatása,

- információs központok összekötése számítógépes rendszerrel,

- információs, ismeretterjesztő kiadványok – térkép, túraka-lauz, faluismertető – készítése,

- táblarendszer kiépítése.

A medence lakott területein kívül 108 tájképi, természeti és kultúrtörténeti nevezetességet jelöltünk meg.

A medence tervezett úthálózata két különböző úttípusból tevődik össze:

- A medencét átfogó, nagy úthálózat, amely az összes települést összeköti, és érinti a legjelentősebb értékeket. Ezt követve hosszabb, egy-két hetes vándortúrával a medence bebarangolható, megismerhető.

- Az egyes településekből egynapos túrautak indulnak, hurokszerűen. A vendég nap mint nap kis körutakat tud megtenni a medencében anélkül, hogy a szálláshelyét meg kellene változtatnia.

A táblarendszer egységei:

Nemzeti Park tábla

A tábla a Nemzeti park teljes területét ábrázolja, rajta külön megjelölve a legjelentősebb értékeket. Háromnyelvű leírás foglalja össze a nemzeti park megalakulásának történetét, nevezetességeit és a zónabeosztásos védelmi rendszert.

Belterületi információs építmény és tábla

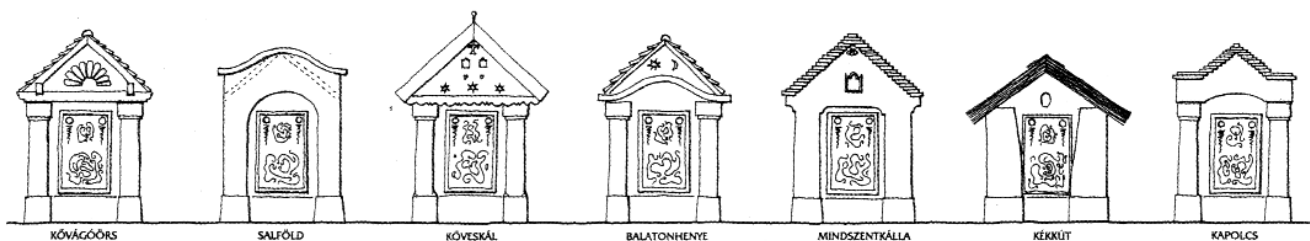
Az építmények egy-egy falu építészeti karakterét összegzik. A tábláknak építményben való elhelyezését Somogyi Győző köveskáli kezdeményezése alapján fejlesztették ki. Az építményben elhelyezett tábla Káli-medence térképet, belterületi térképet, helytörténeti leírást és közhasznú információkat tartalmaz.

Külterületi információs tábla

Kilátópont tábla

Az információs rendszer tanulmányterve 1996. október 15-re készült el. Az anyagot a svájci fél szakmailag olyan színvonalasnak

ítélte, hogy még abban az évben kezdeményezte a kiviteli tervek kidolgoztatását és biztosította a magyar felet a kivitelezés anyagi támogatásáról. 1997 tavaszán elkezdődtek a részletes felmérések, majd az egyeztetések a polgármesteri hivatalokkal, az érintett hatóságokkal, a Káli-medencét magukénak érző lakosokkal. Ezzel egyidőben felkérték a Pagony Irodát a Káli-medencével szomszédos Bazalt-hegyek információs rendszer-tanulmánytervének elkészítésére. 1997 őszére elkészültek az első információs térképek. A teljes táblarendszer csak 1998 őszén került a helyére. Átadásán megjelent a svájci magyar nagykövét, Dr. M. Bundi a svájci Szövetségi Nemzeti Park Bizottság elnöke, és Tardy János helyettes államtitkár.

Itt mondunk köszönetet azoknak, akik ezt az óriási munkát elvégezték: Sonnevend Imre, Fabó Zsigmondné és a természetvédelmi területek vezetői a BNP, Parolini a svájci partner részéről. Számítógépes grafika: Horváth Nóra és Nagy Attila, grafika Somogyi Győző, építvány- és táblatervek: Ertsey Attila és Vincze Attila, falutörténet-kutatás: Illyés Zsuzsanna és Sonnevend Imre, térkép-digitalizálás: Kollányi László, angol és német fordítás: Ware Borbála és Sass Manuella, kivitelező: Priczel Vilmos és vezető tervező a Pagony Táj- és Kertépítész Irodából: Herczeg Ágnes és Szűcs Gábor.

Fent: a Káli-medence falvaiba tervezett táblaházak; lent: az információs rendszer felavatásán készült csoportkép; a salföldi ház átadása; a kápolcsi térképház

A Balaton-felvidéki Nemzeti Park – Káli-medence információs rendszere

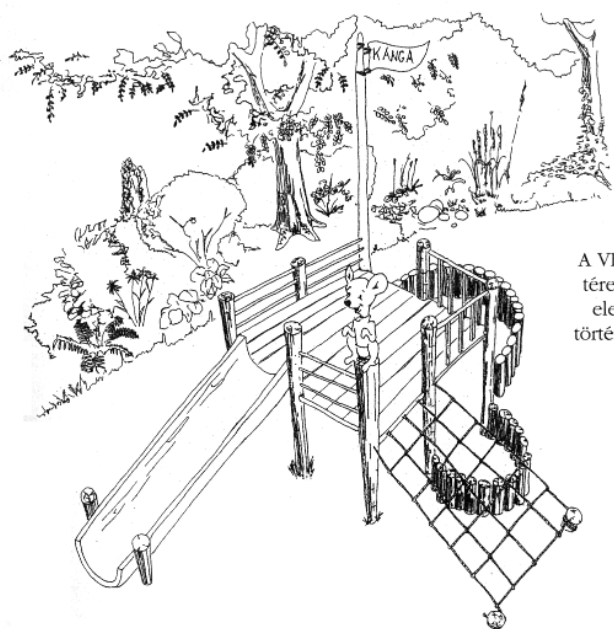
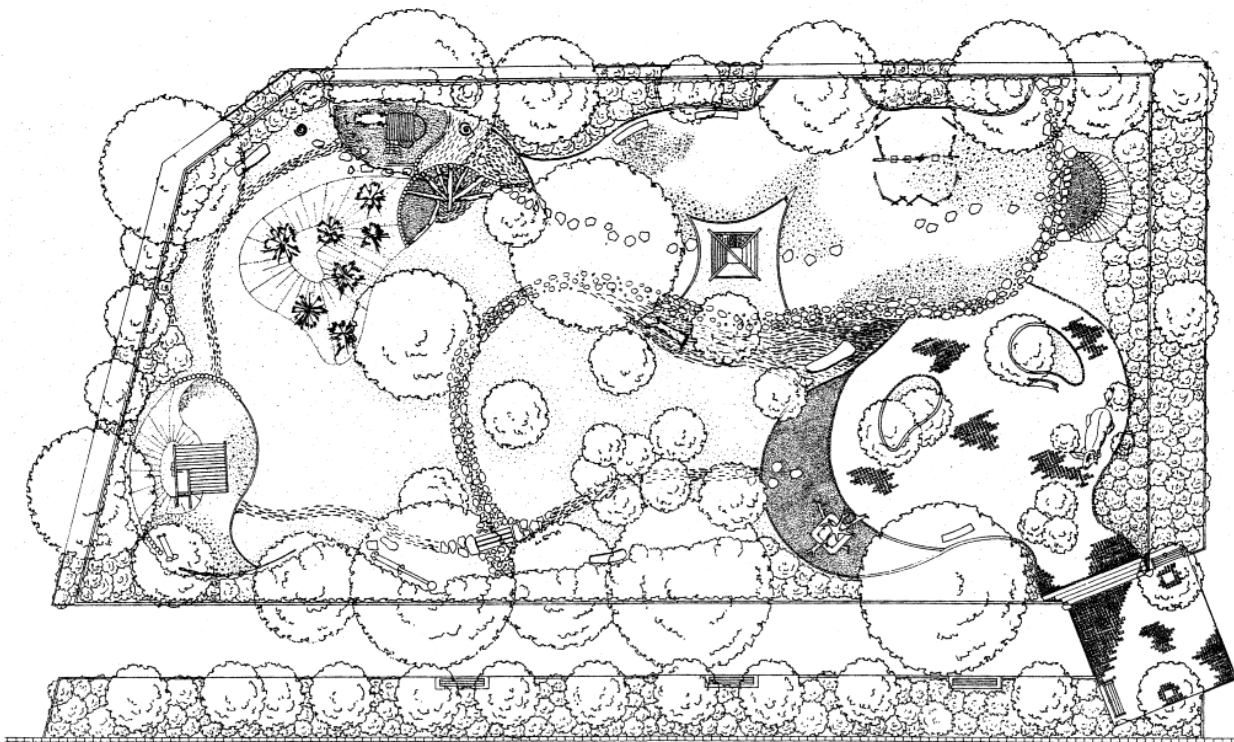
A Balaton-felvidéki Nemzeti Park (BNP) létrejöttét a Közép-Dunántúli Természetvédelmi Igazgatóság (KDTI) több éves előkészítő munkája előzte meg, míg létrejöttét 1997. szeptember 17.-én kihírdették. Az 1990-97-ig tartó folyamat megvalósítási lépéseinek előkészítésébe kapcsolódtak be – az akkori svájci magyar nagykövét, Ódor László előkészítő munkájával, a KDTI Igazgatóság mellett a Balatoni Szövetség közreműködésével – a svájci Graubünden régió képviselői egy *természetvédelem-nemzeti park-turizmus* terv kezdeményezésével. A svájci-magyar kormányközi program alapfelfogása a tömeges turizmus elkerülése, a még értékeit őrző területen ennek megakadályozása, a turizmus szelíd, természeti értékeket feltáró és megőrző módja, a környezeti állapotot javító beruházások, infrastrukturális fejlesztések szorgalmazása, a helyi gazdálkodás természetvédelmi szempontokat figyelembe vevő módjának kialakítása, kis beruházások előkészítése volt.

Ennek érdekében a terv céljának tekintette a Balaton-felvidék természeti, táji, kultúrtörténeti, építészeti értékeinek feltárását; a helyi mezőgazdasági tevékenység új alapokra helyezését, helyi termékek feldolgozását, belső és külső piac megteremtését; ezáltal az itt élő lakosság életfeltételeinek javítását, a munkanélküliség visszaszorítását; a természetközeli turizmus kidolgozását; a természetvédelem, nemzeti park stratégiájának továbbépítését; együttműködések életre hívását; környezetvédelmi szempontokat szem előtt tartó infrastruktúra fejlesztését.

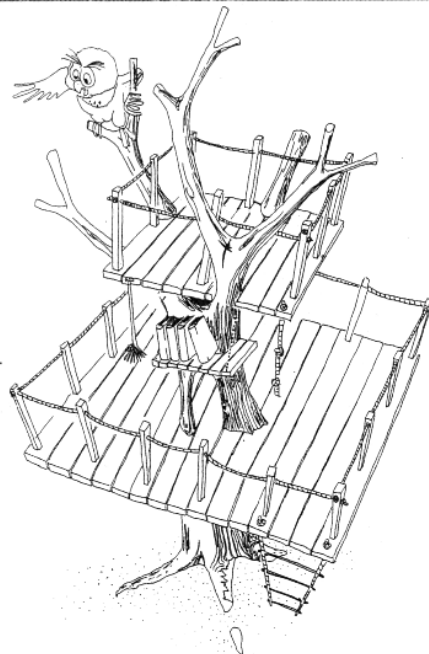
A svájci-magyar együttműködés végső célja az volt, hogy eljussanak az egyes falvak fejlesztéséhez.

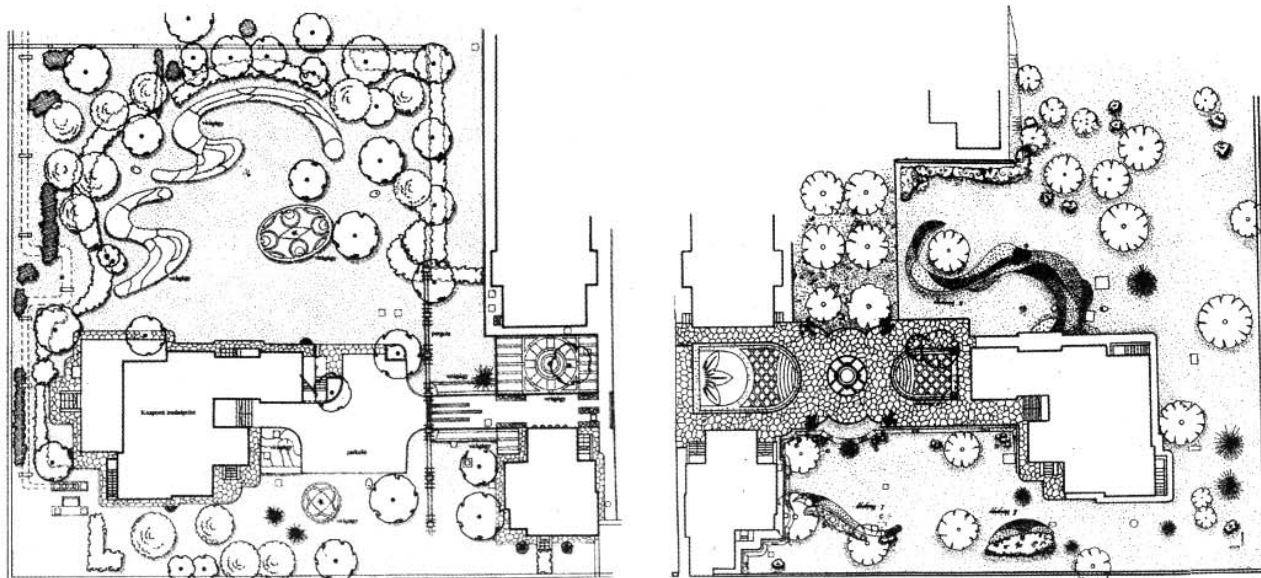
Ez az élet sok területére kiterjedő munka az 1994-es politikai változás miatt az egyeztetésnek ezen a szintjén megakadt. Szerencsére a természet védelmének fontossága tovább tudta vinni a résztvevőket egy szűkebb együttműködés irányába, így a segítségnyújtás 3 éves program keretében továbbfutott. Ez a lépés már közvetlenül összekapcsolódik a Balaton-felvidéki Nemzeti Park információs rendszerének kialakításával.

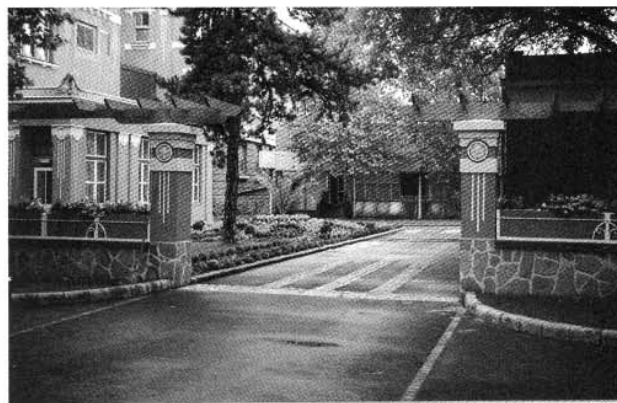

Százholdas pagony
A VIII. kerületi Horváth Mihály
téren 1200m²-en játszótérként
elevenítettük fel Micimackó
történetét és a mese színhelyeit.

BAT – Pécsi Dohánygyár Kft kertje. A dohánygyár század eleji épületegyüttesének egykori kertjéből nem maradt fenn semmi. A tervezéskor a századelő korának kertépítészeti hangulatát idéztük fel a virággyágokban és a formaképzésben és a felhasznált anyagokban.

Tihanyi Apátság kvadruma (a képet lásd a 9. oldalon)
A Tihanyi Bencés Apátság megbízásából készült a felújítás alatt álló apátság belső udvarának – kvadrumának – kertépítészeti kiviteli terve. Figyelembe kellett venni az apátság kerthasználati elképzeléseit, a műemléki elvárásokat.

A kert formai kialakításának alap gondolata, hogy a kert az emberiség története során összekötő kapocs a makrokozmosz és mikrokozmosz között. Szimbóluma a paradicsomi állapotnak az isteni, teremtett és az ember által megművelt, létrehozott földi térnek. Mai tudatunk a középpontba a Napot helyezi. A Nap a kozmikus intelligencia, amely megnyilatkozik Jézus Krisztus isteni természetében. A keresztény hit és hagyomány párhuzamot von Krisztus és a Nap között.

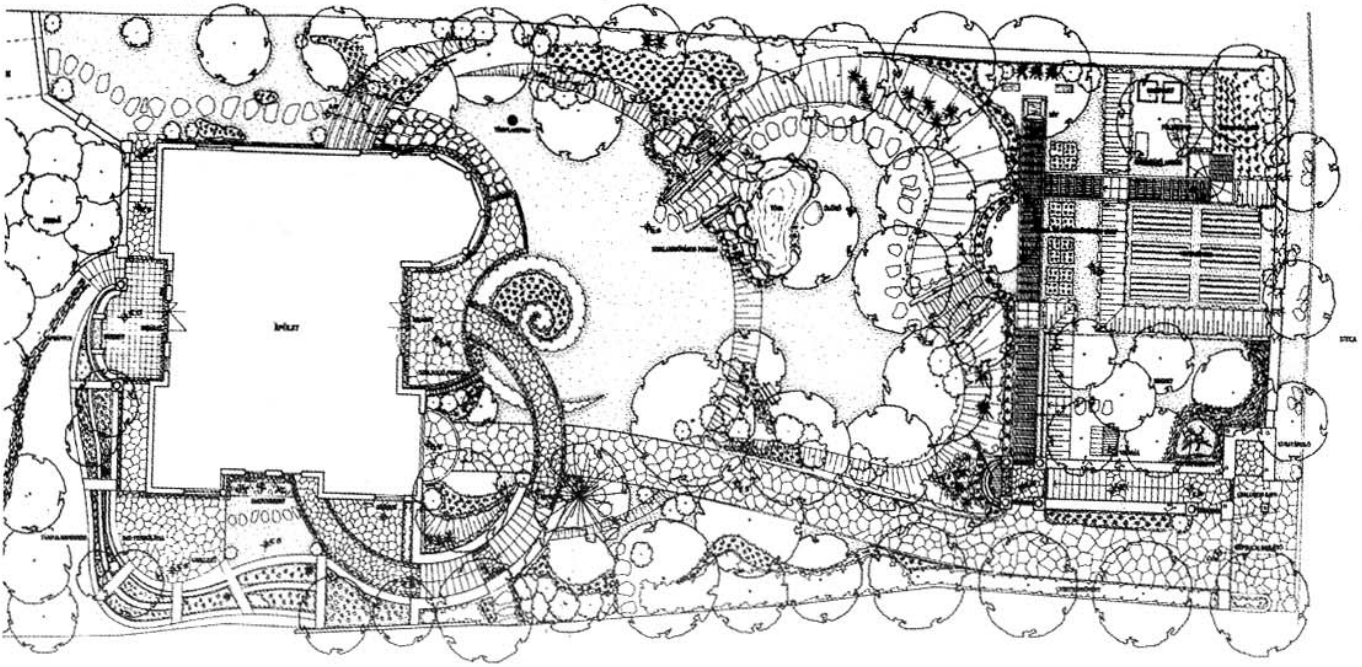
A kert szervező motívuma a ciszterna fölé helyezett kút, amelynek fedőrácsa fényes sárgarézből készült Nap motívum. A kút oldalán az éves ritmust megjelenítő csillagképek jelei rézkorongon vannak ábrázolva. A tizenkét részből álló kút fehér márványába csillagformák mélyednek. A kút kávéjába vésett felirat – *ORA ET LABORA* – azt a benedeki alap gondolatot jeleníti meg, amely éves és napi ritmust ad az európai ember életének, egyensúlyt hirdetve a lelki élet, a szellemi és testi munka között. A Nap a kert kompozícióban a kút fölött helyezkedik el. A víz az élet kezdete, az élet forrása, a megtisztulás eszköze, az újjászületés eleme az ember számára. János evangéliumában Jézus, mint az élő vizek forrása jelenik meg (Jn 4, 7-26). A keresztény közhit szerint Jézus megnyitotta a paradicsom megrekedt forrását az embereknek, hogy újjászülethessenek benne.

A kút körül koncentrikus körökben különböző burkolt, gyepek és növényekkel beültetett felületek a Nap körüli bolygópályákat jelképezik. A Merkúr, Vénusz köre után a Föld körén belül jelenik meg az a négyszög motívum, amely a kertművészet történetében a paradicsom képe, világmodell.

Az egészet kiemelt, téglából kialakított növényágak foglalják keretbe és választják el az épülettől. A kvadrumban ilyen formában nem volt helyük növényágaknak, de fontos a belső udvarba megjeleníteni mindazokat a kultúrnövényeket, amelyeket az ember évezredek óta használ, s amelyek hasznát és használatát a bencések terjesztették el Európában és hazánkban. Az apátság pecsétjével jelzett cserépedényekben elhelyezett délszaki növények a hely mediterrán karakterét tovább fokozzák.

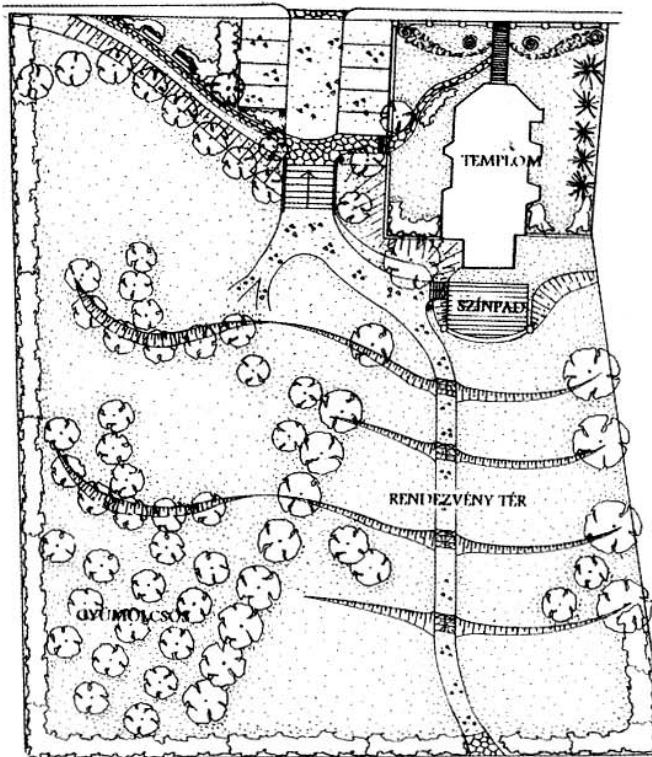
Hévíz – meghívásos pályázatként indult. A kórház a tulajdonában lévő Hévízi-tó és környezetének kertépítészeti terveire adott megbízást. Történetileg a fürdőhely kiépülése, egyedi karaktere határozta meg a köré növekvő települést, ma azonban nincs igazi kapcsolata a várossal. Elsősorban a településszerkezeti elveket kellett megfogalmazni, hogyan lehet ezt a kapcsolatot újból megteremteni. Olyan funkciókat helyeztünk el – sétány, kápolna, zenepavilonok, kioszkok és kávéteraszok – amelyek a nap minden szakában vonzóvá teszik az itt tartózkodást. A tó környékén is nagyszabású átalakításokat kell elvégezni, hogy létrejöjjön a fürdőhelyi hangulat. Egységes kertépítészeti-fürdőhelyi tárgykultúrára tettünk javaslatot. (a képet lásd a 10. oldalon)

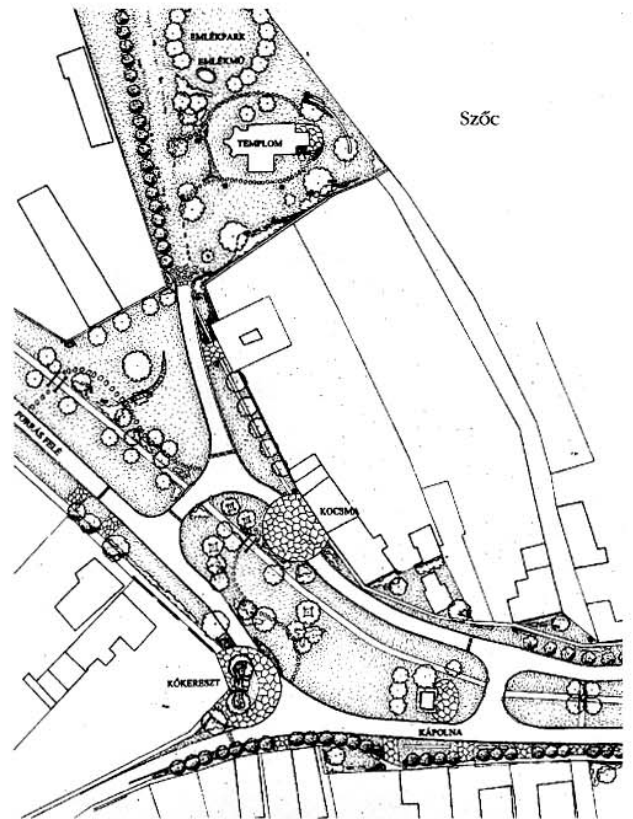

Németi villakert – nagy szintkülönbséget kellett áthidalni úgy, hogy a kertben mégse domináljon az épített jelleg. A tulajdonost meg kellett győzni, hogy a budai hegyvidék fafajait ültessük a kertbe, hiszen nem attól jó és szép a kert, ha minél több különlegességet ültetünk ki a faiskolai kínálatból.

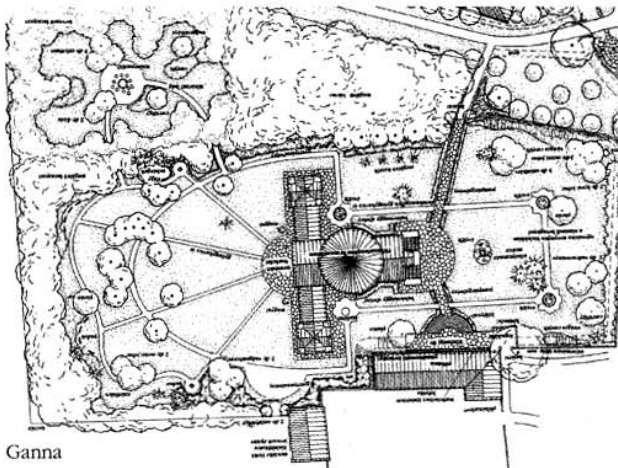

Farkasgyepű

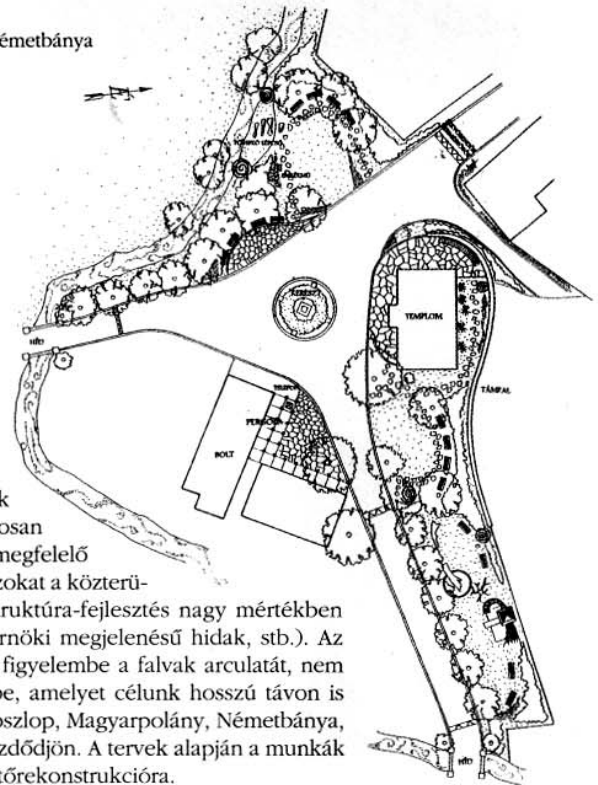

Szóc

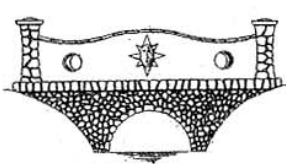

Ganna

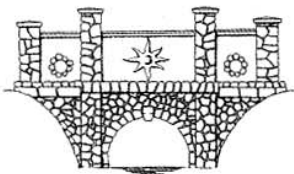
Németbánya

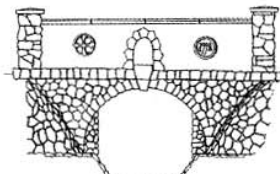
Falukép-megújítási tervek – A falukép helyreállítására készítő tervek célja az volt, hogy a közterületek karakteres, falvanként hagyományosan eltérő jellegét kidomborítsa, javaslatot adjon az utcák, a terek ennek megfelelő kialakítására, a kerítések, kapok anyaghasználatára, formai jegyeire. Azokat a közterületeket, amelyek 30-40 éve még természetesen fejlődtek, az infrastruktúra-fejlesztés nagy mértékben átalakította (aszfalttal burkolt járdák, utak, léggábelek és trafók, mérnöki megjelenésű hidak, stb.). Az elvégzett fejlesztések, a megjelenő reklámok, a feliratok nem vették figyelembe a falvak arculatát, nem illeszkedtek szemesen abba a kialakult falusi környezetbe, faluképbe, amelyet célunk hosszú távon is megőrizni. A tervek célja az volt, hogy Doba, Farkasgyepű, Ganna, Noszlop, Magyarpolány, Németbánya, Szóc településeken a hagyományos településkép helyreállítása megkezdődjön. A tervek alapján a munkák elindultak, pályázatokat írtunk ki közösségi fasor-ültetésekre, temetőrekonstrukcióra.

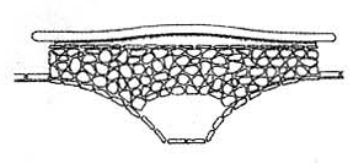
Noszlop

Noszlop

Noszlop

Magyarpolány

Illyés Zsuzsa

A TÁJRENDEZŐ, MINT A TELEPÜLÉSRENDEZÉSI TERV GENERÁLTERVEZŐJE

Az utóbbi időben irodánk többször is abba a helyzetbe került, hogy rendezési tervek generáltervezésére, azaz a tervkészítés egész folyamatát irányító munkára hívta meg egy-egy önkormányzat. Várospépítésszel, építésszel beszélgetve észrevettem, hogy sokan furcsállják pozíciónkat, bár az is igaz, hogy az alvállalkozóként megkeresett építészirodák azonnal elfogadták a munkakapcsolatot ebben a felállásban is.

A fogadtatástól függetlenül annyi bizonyos, hogy a fenti helyzet nem megszokott, de ez jelenti-e azt, hogy jogosulatlan?

Nézzük meg, miről szól a rendezési terv.

Legegyszerűbben megfogalmazva arról, hogy egy terület jelenlegi használatát és szerkezetét új igények meg akarják változtatni. Az, hogy a változás milyen kérdéseket vet fel, a terület és az új funkciók jellegétől függ.

Milyen területek változnak meg?

Az elsődleges célpontok a ma még be nem épített területek, a belterületi foghíjak, megműveletlen földek és gyakorlatilag minden olyan hely, ahol csak természetet, vagy megművelt tájat találunk.

A lerobbant, tönkretett iparterületek, amelyeket átformálni csak a tőkeerős, új beruházások képesek.

A lakóterületek, ahol helyenként viharos sebességgel, másutt a vártnál lassúbb ütemben alakul át az összkép, szintén a területre áramló pénz mértékétől függő módon.

Az első két esetben a viszonylagos érintetlenség, vagy éppen a meglévő környezeti károk okán a természeti adottságok kezelése hangsúlyos része a tervezésnek, amelyre egyre szigorúbb törvények és rendeletek is kötelezik a beruházókat és tervezőket, s amennyiben nem a külső kényszerítő erőkre tekintek, hanem arra a belső igényre, hogy a természettel harmóniában élő emberi alkotásokat teremtsünk, akkor is fontos marad a természeti összefüggések ismerete.

Az országos településrendezési és építési követelményekről szóló kormányrendeletben a településrendezési terv kötelező alátámasztó szakági munkarészeként sorolják fel a tájrendezési, és az ún. környezetalkotási (a települési környezet természeti és művi elemei: a víz, a levegő, a föld, a klíma, az élővilág és az épített környezet, továbbá azok egymásra hatása) munkarészt. Vitathatatlan tartalmi eleme tehát a rendezési tervnek a természeti állapotokról szóló fejezet.

A kérdés a következőkben csupán annyi, hogy milyen viszonyban állnak egymással az egyes jóváhagyandó munkarészek, illetve milyen az együttműködés a tervezői csapatban, hogyan lehet „alulról” befolyásolni azt, ami később a területen kötelezően érvényessé válik.

A fenti kérdés rögtön rávilágít arra a tapasztalatra, hogy ugyanazon a területen, egyazon tervezési célon dolgozó városépítész, építész és táj- és kertépítész számára sokszor más válik fontossá a munkában.

A különbözőségek legtöbbször az eltérő szemléletből fakadnak, ezért nehezen kezelhetők. Míg a városrendező szemelőtt óhatatlanul a település kiterjesztése lebeg, addig a tájrendező arra érzékeny, hogy ez a kiterjesztés, milyen újabb természeti áldozatokkal jár, mit veszítünk el a tájból.

Nem automatikusan összerakható dolgokról van szó, hanem arról, hogyan alakítható ki a közös vélemény a területrendezési tervben. Ezt akarva-akaratlan erőteljesen befolyásolja a megbízási konstrukció, az, hogy ki áll közvetlen kapcsolatban a megbízóval és osztja tovább a feladatot. A szabályozás nyilvánvalóan a generáltervező szája íze szerint alakul, az ő irányultságát tükrözi.

Ha egy önkormányzat táj- és kertépítész irodát választ generáltervezőnek településrendezési terv készítéséhez, nyilvánvalóan azt a szándékát fejezi ki, hogy a természetre odafigyelő szemlélet jelenjen meg a szabályozásban. Döntésének nincsen semmi akadálya, míg a kiszemelt tájrendező talál olyan városépítész partnert, aki hajlandó a jóváhagyandó munkarészek elkészítésére akkor is, ha nem ő irányítja tervezési folyamatot.

Lehetnének büszkéek is arra, hogy lám több esetben fontosnak tartották szemléletünk elsődlegességének biztosítását a tervezési folyamatban. Valójában mégsem tesz boldoggá ez a „siker”, mert valójában a településrendezés, mint terműfaj biztonsággtünetei ütköznek ki benne.

Miről van szó a településrendezésben?

A Földről, amely fizikai adottságainak, méreteinek meghatározottsága által hasznosításának korlátozott lehetőségét biztosítja lakói számára. A lehetőségek ebben a vonatkozásban végesek, tehát az adott területről a legkedvezőbb hasznosításnak megfelelően kellene tudni dönteni.

A természetről, amely teremtett világként, ajándékként vesz körül bennünket, amelyet csak használunk, és képtelenek vagyunk, bár meg kellene tanulnunk továbbteremteni.

Minden emberről egyforma módon. Az emberek természetéhez, földhöz való joga nem különbözhet egymástól, ha meggondoljuk, hogy amit nem az ember hozott létre, annak élvezéséhez, használatához mindenki számára egyenlő esélyt kell biztosítani.

Ehelyett miről szól a történet?

A pénz és a tulajdon hatalmáról, amely elindítja a tervezési folyamatát.

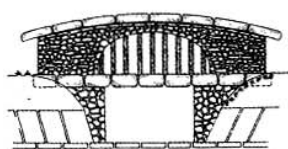
Különböző érdekeltsgű hivatalnokokról, akik ennek vagy annak a szakembernek az érdekében lobbyznak.

Különböző szemlélettel bíró szakemberekről, akik saját korlátaik szerint alkotnak törvényeket.

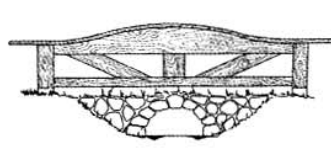
Lakosokról, akiket sajátos érdekeik, manipuláltságuk alapján érint az ügy, vagy akik csak hagyják történni a dolgokat.

Központi szabályalkotásról, azaz az érintettek szabadságának jóhiszemű korlátozásáról, ami a tervezési folyamat vége.

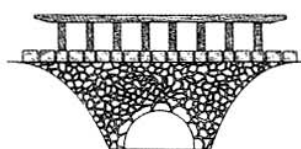
Szerencsés esetben a terv legfőbb értéke a próbálkozás a különböző nézőpontok összehangolására, megértésére, illetve maga a tájékoztatás, a párbeszéd a lakossággal, beruházóval. Éppen ezért óva intenek mindenkit, hogy a településtervezés műfaját szakmai előjogok alapján kezelje, illetve aki ezt teszi, legalább ne legyen büszke magára. S szeretnék mindenkit arra buzdítani, hogy próbáljon pusztán emberként jelen lenni abban a feladatban, ahová szakmája sodorta.

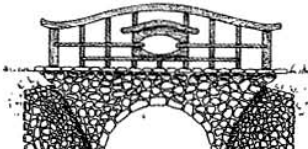
Doba

Szóc

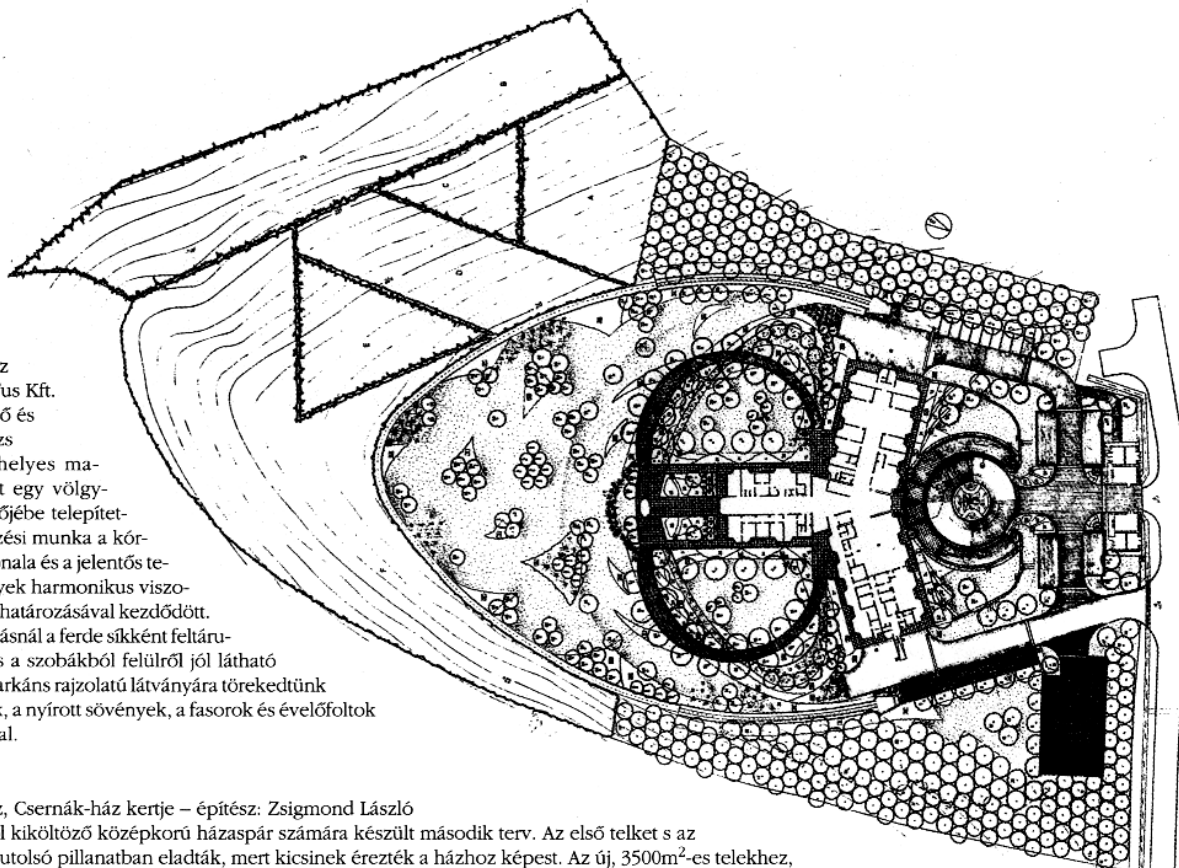
Ganna

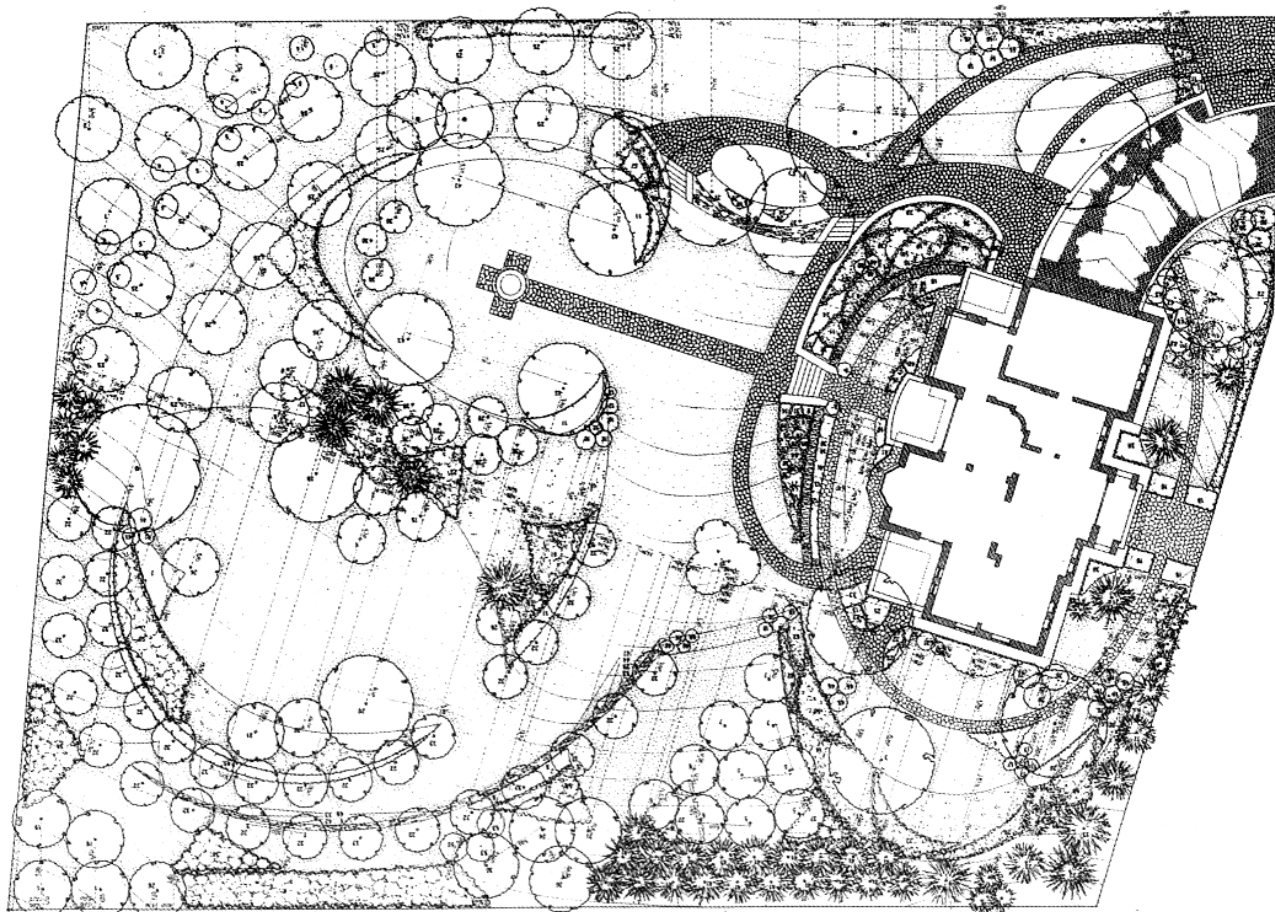
Ganna

Telki, kórház
 Építészek: Tus Kft.
 Tőreki Dezső és
 Tőreki Balázs
 A 100 férőhelyes ma-
 gánkórházat egy völgy-
 láb kis teknőjébe telepítet-
 ték. A tervezési munka a kór-
 ház padlóvonalát és a jelentős te-
 repépítványek harmonikus viszony-
 nyának meghatározásával kezdődött.
 A kertformálásnál a ferde síkként feltáru-
 ló előkert és a szobákból felülről jól látható
 hátsókert markáns rajzolatú látványára törekedtünk
 a burkolatok, a nyírott sövények, a fasorok és évelőfoltok
 kialakításával.

Veresegyház, Csernák-ház kertje – építész: Zsigmond László
 A fővárosból kiköltöző középkorú házaspár számára készült második terv. Az első telket s az
 építés előtti utolsó pillanatban eladták, mert kicsinek érezték a házhoz képest. Az új, 3500m²-es telekhez,
 azóta további 1000m²-t vásároltak) A fák nélküli terület és a szokatlan méretek nagyvonalú terepformálásra és
 növénytelepítésre, több kisebb térből felfűződő térrendszer kialakítására adtak lehetőséget. A kertben egyszerre élvezhetők az
 intim kerti terek és a parkléptékű kompozíció.

Buella Mónika

AZ ÉV KÖRFORGÁSA

„Télen az ember a föld szakadékaiba taszítva érezte magát, a földi sötétségtől körülveve. Itt – ahogy a nyáridőben bizonyos értelemben önmagából ki volt emelve, a lelkisége önmaga fölé emelkedett – így most bensőleg tette szabaddá a lelkiségét, hogy télidőben ne legyen körülveve a gonosztól.

Így egy ellenképről van szó a nyáridőhöz viszonyítva. Nyáridőben a természeti jelenségek szellemi módon beszéltek... Minden csekélységben az elementáris lények szellemi beszédét kereste az ember... Télidőben azonban magába mélyedt, és az emberen belül álmodott... Aztán közeledett a tavaszi idő. Ma ez a dolog valamennyire eltolódott, akkoriban a tavaszt még inkább a télhez számították... Ahogy nyáridőben azt mondták: „Fogadd be a fényt”, ősszel a Mihály-időszakban „Nézz magad köré”, télen, mikor karácsonyi ünnepünk van: „Őrizz meg a gonosztól”, így a visszatérés időszakában: „Ismerd meg önmagad” – szembeállítva a természet megismerésével...

Jézus születése arra az időszakra esett, amelyben az embert a földi hatalmak körülfojták, bizonyos értelemben a földi szakadékaiba taszították. A mondák között, melyek Jézus születéséhez kapcsolódnak, találunk egyet, amely arról beszél, hogy Jézus egy barlangban jött világra, amivel éppen arra utalnak, amit mint bölcsességet a legrégebbi misztériumban éreztek: az ember a földi sötétség ellenére is megtalálja azt, amit keres, s ez egyben az alapokat is tartalmazza, amiért az ember a gonosz-
nak áldozatául esett. Visszhang minderre az is, hogy a tavasz közeledtére esik a bőjti időszak.

A nyári ünnep megértése természetesen még inkább eltűnt, mint az éves körforgás többi oldalaié. Hisz minél inkább hatott az emberiségre a materializmus, annál kevésbé érezte az ember a megvilágosodást.

A mai emberiség számára éppen az az idő különlegesen fontos, ami a megvilágosodástól az őszidő felé vezet. Itt az a pont, ahol az embernek, akinek ma a természeti megismerésben kell elmélyednie, a természetmegismerésben egy isten-szellemi képét kell megragadnia... Hogyan fogja a jelenkor dicsőséges természetmegismerése a szellemi megismerést megtalálni, hogyan váltja metaforává az ember a természeti ismereteket úgy, hogy abból szellemi megismerés legyen? Hogyan lehet legyőzni azt, ami önmagában tévelyegve az ember alattival veszi körül az embert?...

Az embernek ma tanulmányoznia kell a természettudományt. Miért? Mert ha a mikroszkópba belenéz, akkor tudja, mi nem szellem; ha teleszkóppal a világtér messzeségébe néz, megnyilatkozik neki az, ami nem szellemi. Tiszta formájában mindaz megnyilatkozik, ami nem szellemi. Régi korokban az emberek, ha arra tekintettek, ami ma a természet, még áttűnni látták a szellemet. Ma meg kell ismernünk a természetet épp ezért, hogy mondhasuk, ez mind nem szellem. Ez a téli bölcsesség – és mindaz, ami nyári bölcsesség, más formát kell fölvegyen... Ha az ember belátja, hogy a természettudományra azért van szüksége, hogy az igazságnak ettől az ellenképétől lökést kapjon a valósághoz, akkor ki fog fejlődni az az erő, amit szimbolikusan Mihály győzelme jelent a sárkány felett.

Az ember ahhoz, ami a megvilágosodáshoz vezet, a bölcsesség fogalmát kapcsolta, ahhoz, ami a megismeréshez, a bátorságát, a higgadtságot a télhez, és ahhoz, ami a vezeklésnek felelt meg, az igazságosságot. Itt áll előtűnk a négy platonai erényfogalom: bölcsesség, bátorság, higgadtság, igazságosság. Fölvett az emberbe az, amit korábban az éves körforgás életéből az emberek megéreztek. A Mihály-ünnepnek, az emberi bátor-

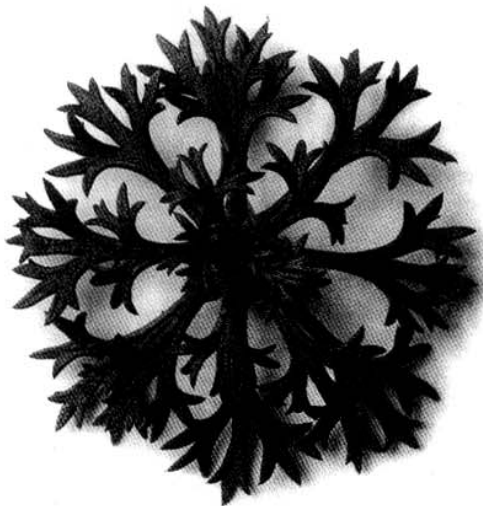
ság tiszteletére tartott ünnepnek azonban különös jelentőséget kell kapnia. Mert mi az, ami ma az embert visszatartja a szellemi megismeréstől? A lelki bátortalanosság, a lelki gyávaság. Az ember mindent passzívan akar befogadni, úgy akar a világgal szembe helyezkedni, mint egy moziúval és mindent a mikroszkóp által akar magának elmondani. Saját szellemét, saját lelkét nem akarja aktivizálni. Ehhez belső bátorság kell.”

(R. Steiner: Az éves körforgás, mint a Föld lélegzési folyamata, 5. előadás., részletek – Fordította Kádas Ágnes)

Az Ars Topia Alapítvány és a Pagony iroda 1998. őszétől 1999. májusáig tartó természetmegismerési iskolát indított. Kéthetente a Sas-hegyre látogattunk, ahol különböző gyakorlatokkal, rajzolással próbáltunk közelebb kerülni a természetben lejátszódó folyamatokhoz. A foglalkozások során volt egy állandó feladat: mindenki kiválasztott egy helyet, amelyet minden egyes alkalommal lerajzolt, megfigyelte az év során végbemenő változásokat. Az ősztől nyár elejéig tartó időszak lehetőséget adott elgondolkodni, mit is jelent valójában az évszakok változása, a látható, érzékelhető képek mit hordoznak magukban.

Az őszi folyamán a természet látható, viruló ereje lassan visszahúzódik a földbe. A fák lombkoronája elszíneződik, majd lehullanak a levelek. A tél beálltával a napfényt a sötétség váltja fel. A csupasz ágak a növények csontvázaként szürkellenek a hidegben, lábunk alatt megsárgult fűcsomók lapulnak a nedves földre tapadtan. A zöld, a sárga, a piros, a kék helyett a barna, a szürke fakó színei válnak uralkodóvá. Télen a halottnak tűnő természet vesz körül bennünket. A Föld saját erejét mutatja meg, az igazi földereket. Tavasszal a növény növekedési ereje összekapcsolódhatnak a kilélegzett Föld-erőkkel, a Föld eddig magába zárt lelkével. Rügyek, jelennek meg a fák ágain, amelyekből friss üde zöld levelek bontakoznak ki hihetetlen gyorsasággal, színek és illatok keverednek a levegőben. A Föld teljesen átadja magát a Nap erőinek, lelke átadódik a Nap erejével. A növények kiteljesednek, pillangók és züm-mögő méhecskék táncolnak az izzó napsütésben. Ekkor mutatkozik meg az embernek a növénytakaró és az állatvilág tükörképében az, ami az isteni-szellemi világtól származik. A nyár azért van, hogy az embert kapcsolatba hozza a világ szellemiségével, hogy az ember megérinthesse az Isten feléje kinyújtott kezét.

Szeptembertől májusig tartó természetmegfigyeléseink során néhány apró lépést tettünk a szellem megismerésének irányába. Nem is gondoljuk, néhány levél megszületése vagy lehullása mekkora jelentőséget kaphat egy tágabb összefüggésbe kerülve.

Saxifraga willkommiana – A következő oldalakon is Karl Blossfeldt (1865-1932) növényfelvételei láthatók.

VÁNDORLÁS ÉPÜLETEK ÉS KERTEK KÖZÖTT

Az ember a természet része. Közhelynek tűnik ez a kijelentés, mégis fontos lenne hosszasan eltöprengeni rajta. Amikor az első emberpár a tudás fájáról evett, a paradicsomi létből átkerült a mai világba. Ez nem helyváltoztatást, hanem a nézőpont megváltozását jelentette. Tudatlan állapotából átkerült a világ tudatosan való megélésébe, a fogalmak, tárgyak, élőlények, megnevezése által létrehozva a jelenlegi, addig nem létező világot. Innen visszatekintve vált számára tudatossá, hogy létezik.

Ezt a folyamatot, a paradicsomi létől való eltávolodást, mindenki önmagán tapasztalhatja. A világ kettévált. Az egyik oldalon a természet van, a Teremtő által létrehozott rend, a másik oldalon az ember által megalkotott, kiegyensúlyozatlan, mesterséges világ. Míg az előbbi működik, az utóbbi egyre zavarodottabbá válik.

Az embert kettőssége teszi emberré. A természet részeként, a magunk által kreálta környezetben élünk. Saját testünket és tudatunkat sem ismerjük, de magasabbrendűségünkre hivatkozva mások felett könnyedén ítélezünk.

A tudomány nevében egyre részletesebben és aprólékosabban megismerhetjük világunkat, miközben az egésze való rálátásunkat elveszítjük. Példaként a „modern” gyógyászat és orvostudomány szolgálhat. Ez nem az embert gyógyítja, hanem annak csak egyes részeit; a májat, a vesét, a tüdőt... Módszere a kívülről való hatás, mesterségesen előállított gyógyszerekkel. Legtöbb betegségünk nem csupán egy szerv betegsége, hanem az emberi szervezet, mint rendszer működési zavara. Ugyanígy a környezet „betegségeit” sem lehet izoláltan kezelni, a gyógyításhoz ismerni kell annak összefüggéseit. Nemcsak a szétbontott elemeket és az ezekből összerakott rendszert, hanem a szétbontás nélküli egészet is meg kellene érteni.

A részek megismerése alapján lehet, hogy működőképes eszközöket tudunk létrehozni de ez még nem jelenti azt, hogy ezek alkotó módon illeszkednek életünkbe. Minél inkább mesterséges környezettel vesszük körül magunkat, annál inkább halmozódnak fognak gondjaink. Ezek látszólagos megoldásával egyre újabb és újabb problémákat okozunk magunknak.

Mit tehet az építész? Először is észreveszi, hogy az épület önmagában még nem minden. Lehet, hogy maradánoóságánál fogva mélyebben alakítja az emberek életét – mert legtöbb időnket épített környezetben töltjük – de ez nem jelenti azt, hogy az építész az ember életének csak ezzel a „mesterséges” részével foglalkozhat. Építeni lehet felhőkarcolót, gyárat, családi házat, de fel lehet építeni egy otthon, egy életformát, sőt egy emberi életet is. Ha ebből kihagyjuk a természetet, az élettér egyik felétől válunk meg. Újra észre kellene venni az ember élőlény-természetét.

A tervezés és építés során mindenkinek, az építetőnek és az tervezőnek is ügyelni kellene arra, hogy az elvett életteret az épület kialakítása után újból visszaadja. Szükség lenne olyan épületekre, amelyek szimbiózissal kapcsolódnának a minket körülvevő növények és állatok világához. Nem formai, hanem a dolgok összefüggéséből adódó rendre lenne szükség.

A megoldás nemcsak az építész kezében van, de jelen pillanatban legtöbbit az építész tehet. Sok múlik az építetőn is. Ha csupán négyzetméterekben, anyagokban gondolkodik és csupán a házat akarja felépíteni, zsákutcába jut. Otthont és életteret kell létrehozni. Ennek a ház nem feltétele, hanem egyik összetevője. A másik a természetes környezet, a kert.

Napjaink gyakorlatában, ha valaki házat akar építeni, először az építész keresi meg, ezért az ő feladata felhívni a figyelmet ezekre az összefüggésekre. Fokozottabban kellene foglalkoznia a kerttel, felhívni a megrendelő figyelmét ennek fontosságára. Ha tudása nem elég, társként kerttervezőt is bevonva a munkába. Úgy vélem, sokszor ez az igény fel sem merül, az építész munkájuk során az építészeti formáláson kívül nemigen törekednek másra. Ha mégis, a megoldás, a növények elhelyezése az organikus gondolkodás félresiklása. Szomorú látni, hogy egyes, magukat organikus irányzathoz tartozónak valló építészek mennyire érzéketlenül bánnak az épületeik közvetlen környezetével. Ha egy fa felkerül a tetőre, az leginkább a technokrata ember brutalitását, nem pedig organikus szemléletét bizonyítja.

Fontos észben tartani: míg egy házat fel lehet építeni akár néhány hónap alatt, addig egy kert beállásához legalább tíz-tizenöt évnek el kell telnie. Nem mindegy, mikor kezdődik el ennek kialakítása. Sajnos a mostani építéstechnológia és legfőképpen az emberek pénztárcája nem teszi lehetővé, hogy erre előre lehessen gondolni. Kertet létrehozni nem pénz és idő, hanem gondosság kérdése. Növényeket szaporítani nem nehéz, és beszerzésük sem nagy ügy. Azt gondoljuk, a boltban kaphatók jobbak, szebbek, illatosabbak, mint a vadon növények. Nem veszünk észre és nem akarjuk elfogadni őket. Megismerésükhöz nem elég könyvben megnéznünk tulajdonságaikat, barátkozni, figyelni, beszélgetni kell velük.

Azt gondolnánk, hogy kertet tervezni könnyű. A növényeket csak el kell ültetni, néha meglocsolni és előbb vagy utóbb elkészül a kert. Ez persze nem így működik. A probléma ott kezdődik, amikor a tévén nevelkedett polgár azzal sincs tisztában, milyen állatokkal, illetve növényekkel van körülveve. A természetes tudása vagy ki sem fejlődik – szellemileg zárt, sterilizált környezetben nő fel – vagy már eleve mesterséges dolgok irányába terelődött. Az alapvető tudást, hogy melyik növény ehető és melyiknek vannak gyógyító tulajdonságai, sőtét homály fedi. Táplálékát a tv torzított és tudatos marketingszemlélettel irányított, éppen divatos reklámjainak sugallatára választja ki és veszi meg.

Nem csoda, ha a kertben is a divat uralkodik. Hazánkban kevés őshonos örökzöld él, ennek ellenére a kertek tele vannak tujákkal, fenyőkkel. Ezek a növények más éghajlatra valók, megzavarják, félrevezetik a mi éghajlatunkhoz, a tájainkhoz kötődő életünket. Elveszítjük a lombhullatók évszakos változásához igazodó életritmusunkat. A változatos szín, forma és illatharmóniákról nem is beszélve. A másik probléma, amivel lépten-nyomon találkozunk, a kertek túlzásfóltsága. Etlék tíz-tizenöt év az ültetést követően, és mire kialakulhatna egy rend, addigra a növények felét ki kell vágni.

Beláthatjuk: nem könnyű feladat összehangolni az adott domborzat, talaj, éghajlat adottságainak megfelelő növények együttesét, az évszakonként változó forma, szín, virágzás kompozícióját. Mindehhez elmélyültség és életszeretet szükséges.

Míg egy ház megtervezése és felépítése egy családnak, 4-6 embernek szolgál otthonául, addig egy kert az élőlények meg-

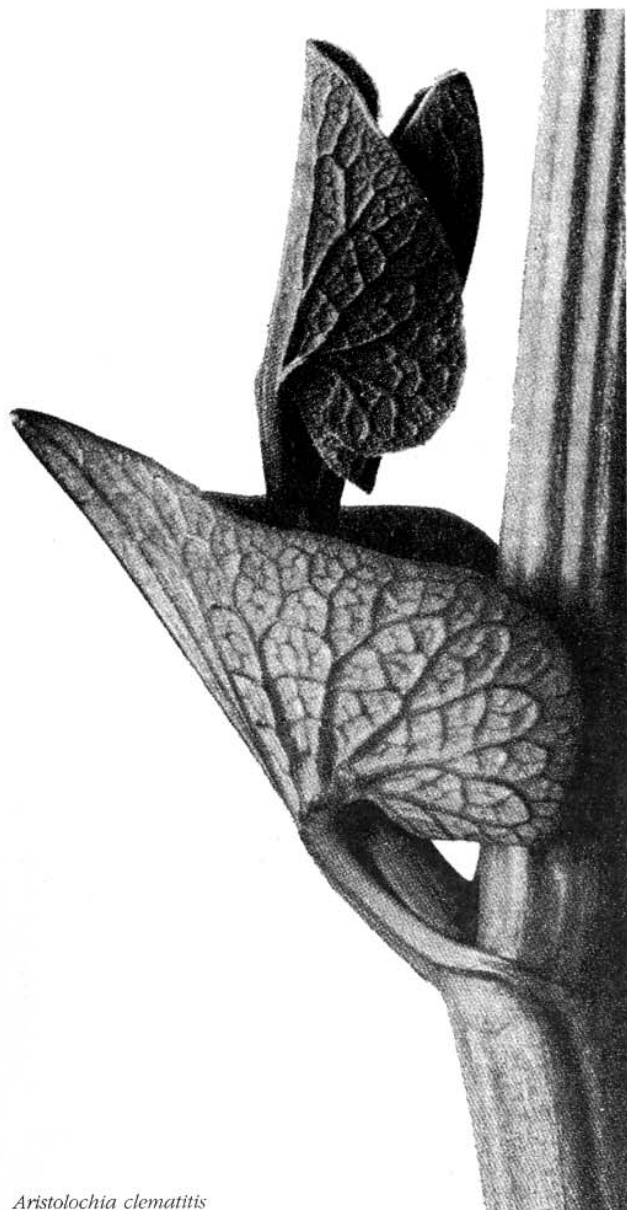

Balatoni Nemzeti Park, Bazalt-hegyek információs térképeinek tervezett házak: Badacsony, Szentgyörgyhegy, Őrsihegy, Tótihegy, Csobánc, Szigliget

számlálhatatlan sokaságának nyújt életteret. A több száz elültetett növényen kívül a kialakuló rendbe további élőlények, mohák, gombák, zuzmók kapcsolódnak be. A fák, cserjék, virágok a rovarok ezreinek adnak táplálékot, a madarak és más apróbb élőlények százainak nyújtanak életteret.

Életet adni a nők kiváltsága. Nem csoda, ha az építések közt kevés növel találkozhatunk, míg a kertépítések zöme nő. Vándorépítésként módomb volt egy félévet eltölteni a Pagony Táj- és Kertépítész Irodában. Összehasonlítva az építészirodákkal, érdekes volt megfigyelni, milyen hatással van az emberekre amivel foglalkoznak. Az építészirodák kissé állott, savanyú hangulata után érdekes volt olyan emberekkel dolgozni, akik rendelkeznek az életadás képességének barátságos sugárzó melegével. Itt tudnak olyan banálisnak tűnő problémákkal foglalkozni, hogy mitől hársfa a hársfa, és hogy az egyik ember másat jegyez meg az erdei kiránduláson, mint a másik. Itt érdekes, hogy mitől nőtt ferdén egy fa, és képesek befogadni más emberek érzéseit egy parkkal, egy várossal kapcsolatban.

A kertépítészetre látszólag talán kisebb szükség van mint az építészetre, de az biztos, hogy kertet építeni hálásabb feladat, mint mások rovására épületeket emelni.

Aristolochia clematitis

Udo Hermannstorfer

JOG ÉS ÖKOLÓGIA

A környezetjog helyzete

Minden kultúra szabályozta a természethez való viszonyát. A korábbi kultúrák mindig természetközeli voltak és közvetlenül rászorultak a tartósan sértetlen természetre. A szabályozás nem absztrakt jogi formában, hanem erkölcsi-vallási elképzelések részeként valósult meg. Ez a majdhogynem szimbiotikus természeti viszony elveszett az utolsó évszázadokban, az újkor kezdete óta. Rémülten ismertük fel, hogy modern kultúránk (eredetileg: *cultura* – talajművelés) nem a természet gondozásához, hanem növekvő gyorsasággal a természet pusztításához vezetett. Mai magatartásunk minden statisztikai extrapolációja katasztrófában végződik.

Az eddigi törvények és állami szabályozások ezt a fejlődést nem akadályozták, hanem éppen segítették, sőt előidéztek. A jog messzemenően az állam uralkodó érdekeinek a szolgálatában állt. A természet és az ember viszonyát tekintve a világ távoli részeit csupán tulajdonjogként kezelték, amely az európai jogviszony szerint azt jelenti, hogy tetszés szerint rendelkezhet a dolgokkal, azaz pusztíthatja is. Ha azt akarjuk, hogy a jog hozzájáruljon az ökológiai gyógyuláshoz és megmentéshez, akkor meg kell szabadulnia az érdek-összefonódásoktól. Az érdekeknek a jog előtt kell felelősséget vállalniuk, a jog nem használható fel érdekérvényesítésre, nem tartalmazhatja a pusztítás jogát. Ez legfeljebb a magánszférában érvényes; a környezet azonban nem magánügy.

A törvényhozásban és a joggyakorlatban javában folynak a próbálkozások, hogy a jogot felszabadítsák, és egy érdekek fölött álló szempontot érvényesítsenek. Ez az egyes országokban különböző eredményekhez vezetett. Kiindulópont az emberi jog, amely eleinte főleg a személyiség kibontakozását segítette elő, ma azonban egyre hangsúlyosabban az embereket, sőt az emberiséget védi az egyes személy (jogi személy) gazdasági cselekedeteinek következményeitől. A környezet minden emberi élet alapja. A rombolás az emberi viselkedés legsúlyosabb következménye, ezért a környezet védelme prioritást kap. Az ökológiai jog tehát túlnyomórészt védelmi jog.

A környezetrombolás okai

A környezetjog fejlődését érintő kérdésben nemcsak a környezetrombolásnak nemcsak a következményei; főleg az okai fontosak. Melyek ezek?

1. Az újkor természettudományos tudata az égről a földre irányította a tekintetet. Az isteni szándékok és morális törvények kutatásának helyébe egy új világnépek lépett törvényeivel együtt. A tudomány – noha csak az anyagi összefüggésekre vonatkozóan – óriási eredményeket hozott. A materializmus kevés megértést tanúsít az élet, a lélek és a szellem iránt.

2. A természet törvényeinek ismerete vált technikai hasznosításuk alapjává. Egy technikai-mesterséges világ keletkezett, amelynek kibontakozási feltételei gyakran ellentétesek a természet életfeltételeivel. Felmerül ezek után, hogyan egyeztethető össze magatartásunk a környezettel érdekeivel. A viszonyok változása a magatartás megváltozását is megköveteli.

3. A technika teszi lehetővé korunk jellegzetes ipari gazdaságát. A munkamegosztás vált uralkodóvá, a termelési lehetőségek gyakorlatilag korlátlanok. A természet – ellentétben a régebbi korok mezogazdaságával – élettelen nyersanyaggá vált, amelynek felhasználása a termelés volumenével nő. Kezdetben alig vettük észre, hogy a nyersanyag-kitermelés maradandó környe-

zeti károkhöz vezet. A nyersanyagokkal és az energiával való pazarlást idézte elő az a – részben a gyarmati jogviszonyokon alapuló – látszat, hogy a nyersanyag semmibe sem kerül és hogy semmit sem kell fizetni a környezeti károk miatt.

4. A legtöbb technikai termék a felhasználás után nem bomlik le a természetben, hanem hulladékká válik. Sőt nagy részük mérgezően hat a természetre és az emberre is. Nem tudjuk, hogy a mesterségesen előállított anyagfajták, s a génmanipulációval létrehozott élőlények hogyan viselkednek ellenőrizetlen körülmények között.

Ökológia, gazdaság és jog

Csak ez a néhány példa is mutatja, hogy a természethez és környezethez való viszonyunk új jogi szabályozást igényel. Az eddigi jog jórészt még a technika előtti kor gondolkodásmódjából származik. A természet nem birkózik meg egyedül megváltozott magatartásunk következményeivel, ha a jog nem szerez a természetnek egy bizonyos védelmet. A legtöbb állam életveszélyes módon késik a határozott jogi kiigazítással. A gazdaság globalizációjával jelentősen kiéleződött a probléma. Az egész világra kiterjedő európai-amerikai fogyasztási és termelési kultúra a környezetterhelés gyors növekedéséhez is vezet. Mivel a természet egy egészet képez, egy ország fejlődése minden más világrégiót is érint. Az érvényesíthető jog azonban egyelőre az államhatárokon véget ér, ezért egy államokon túlnyúló jogi szférára van szükség, amelynek fejlődése természetszerűleg konfliktusokkal terhelt, ami az égetően fontos intézkedések hatékonyságát veszélyesen csökkenti. A riói konferencia határozatainak megvalósításánál tapasztalt nehézségek mindezt világosan mutatták.

Hozzá kell még tennünk, hogy a környezeti probléma nem szemlélhető elszigetelten. Hiszen egy régióban a természet használata egyúttal az ember gazdasági létalapja is. Egy átfogó éghajlatvizsgálatból például szükségszerűen az esőerdők megtartása tűnhet ki. De akkor miből fognak élni az emberek egy ilyen régióban? A környezeti kérdésből így azonnal gazdasági, és ezáltal szociális kérdés válik. A szociális problémák egyidejű megoldása nélkül a környezeti kérdés sem oldható meg kielégítően, és mivel az árufogyasztás és a környezetrombolás aránytalanul oszlik el, szociális kiegyenlítés nélkül nem is lehet megoldást találni.

Tudatváltás

Az említett okokból kiindulva világos, hogy tudati- és műveltségi kérdésről van szó. Az ökológiai kérdés felhívás a természethez (és így az önmegismeréshez) való viszonyunk újbóli meghatározására. Az emberről és természetről alkotott eddigi képünk nyilvánvalóan élet- és fejlődésellenes. Nem vezet az ökológiai kérdés megoldásához az egykori brazil környezetvédelmi miniszter, José Lutzenberger nézete. A mai embert a természet kártevőjének nevezte, ezáltal az embert bűnözővé tette, a környezetjog pedig büntetőjoggá vált. A korszerű világnézet nem zárhatja ki az embert, hanem magába kell őt foglalnia. A környezetjogot nem szabad az embert leértékelő magatartásra alapozni, hanem a szereteten kell nyugodnia.

Környezettechnika, a szennyező fizessen-elv

A technika eddig nem volt tekintettel a környezeti következményekre, bár az utóbbi időben egyre több környezetkímélő technológiát fejlesztettek ki. Késlekedés nélkül alkalmazni kell ezeket, hiszen aki visszamarad a technikai lehetőségek mögött, gazdaságilag rosszabb helyzetbe kerül, vagy egész termelését vagy fogyasztását fel kell adnia. A kényelmességet nem szabad jutalmazni. Az ehhez szükséges jogi szabályozáson túl más jogi kiegészítésre is szükség lenne. Így például bizonyos körülmények között felül kell vizsgálni a szabadalmi jogot. A TRIPS egyezmény az új világkereskedelmi szervezet, a WTO keretében súlyos visszaesésnek bizonyul. Mert a világszerte elterjedt szabadalmi jogban a jelenlegi helyzetet illetően egy olyan szabályozás létezik, amely a vállalatok új technikára való átállását jelentősen gátolja. Ilyen körülmények között a fejlődő országok megtagadják az átállást, és az uralkodó világvállalatok alárendeltjeivé válnak. Helyes lenne nemzetközi egyezményben rögzíteni, hogy kötelező legyen szétosztani a nemzetgazdaságok között a környezetvédelmi licenceket. Egyes államok – például Kína – abszurd módon saját fejlődésének előmozdításához környezetrombolási kvótát követel, ami csak annak a következménye, hogy ma a környezetvédelmet tisztán versenykérdésként tárgyalják.

A környezettel eddig pazarlóan és pusztító módon bánhatunk, mert védelme nem terhelte meg a bevételt a gazdasági megvalósítás során. Ameddig ez lehetséges, a környezetrombolás árcsökkenő, így gazdaságilag jutalmazott tényező. Ezért van szükségünk gazdaságig ható jogi szabályozásra. Erre nem megoldás az átalány, mert akkor a helyes úton járó vállalatokat terhelik a környezetrombolók javára. A szabványosítás fejlődésellenesen hat, mert ez a kedvelt, de helytelen jogi szabályozási mód nemcsak a vétkezőket, de az ártatlanokat is bünteti. Ide tartozik pl. az általános adópénzekből finanszírozott környezetvédelem is. Ez a módszer csak az elkerülhetetlen károokra vagy a múltbéli terhelésekre érvényes. De minden más esetben a *szennyező fizessen-elv* a jó tanácsadó.

A tulajdonjog szociálökölógiai összefüggése

A változtatást sarkalatos pontja az eddigi tulajdonjog. Már utaltunk arra, hogy a fejlődés nagyrészt a tulajdonjog védelme

alatt ment és megy végbe. A tulajdonvédelmet gyakran úgy fogják fel, mintha a tulajdont a társadalomtól kellene és lehetne védeni. Ez érvényes egyes jogokra a társadalmon belül, de nem érvényes a tulajdon alapvető szabályozására. A tulajdonjog volta-képpen társadalmi elhatározás. A kérdés: van-e a tulajdonnak önmagában mindentől független értelmezése, vagy az a szabályozandó tárgyhoz igazodik. Egy mindennapi tárgy birtoklása esetén a tulajdon más, mint a földnél, a természeti kincseknél, a vállalatoknál, a pénznél. A föld és a természeti kincsek az adott ország minden polgárának létalapja és közös tulajdona. Egy vállalkozás egyenjogú emberek együttműködési formája. A pénz nemcsak az egyéni teljesítmény kifejeződése, hanem eszköz, amely által más emberek fölött rendelkezhet. Mindig szociális kapcsolatról is szó van. Mivel ezeket a viszonyokat a korlátlan rendelkezési jog elismerésével szabályozzák, az hatályon kívül helyezi a demokratikus szerződési jogokat.

A tulajdon korlátozása nem jelentheti a társadalmi intézmények önkényének való kiszolgáltatottságot. A korlátozások abból adódnak, ahogyan a tulajdonjog a szociális területbe ágyazódott, és beágyazódott és érvényesül. Úgy ahogy a személyiség szabad kibontakozására vonatkozó emberi jog magától értetődően más ember jogaiban találja meg határait, úgy magától értetődőnek kell lennie, hogy a tulajdon szociális működésével van összekötve. Ez az új jogi gondolat. A személyes tulajdonon túli térben a tulajdont a társadalom szavatolja azért, hogy a szociális cselekvés lehetőségét az ember megkaphassa. A szociális kapcsolat nem a tulajdonjog korlátozása, hanem annak szociális dimenzióba történő továbbfejlesztése. Az ökológiai szükségesség figyelembevétele nem a tulajdon korlátozása, hanem konstitúciójának része.

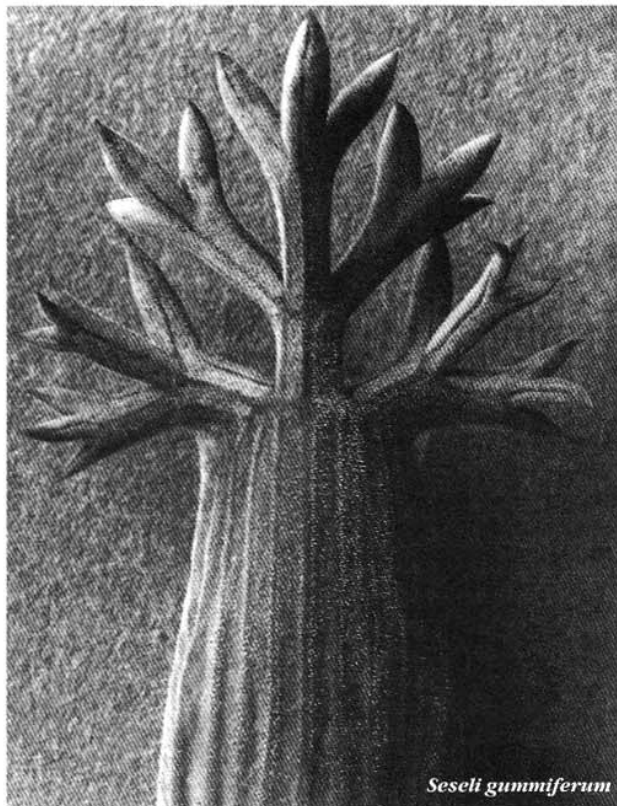
A szükséges jogfejlődés az ökológia vonatkozásában nemcsak tartalmi, hanem stratégiai kérdés is. Világossá vált, hogy az ökológiai probléma mindenekelőtt magatartásprobléma. Ezért a szükséges változtatások nemcsak a törvényeken keresztül erőszakolhatóak ki. Ez csak egy öko-bürokrácia kifejlődéséhez vezetne. Sokkal inkább azt jelenti, hogy az érdekelteket már a megvalósulás folyamatába is be kell vonni.

A felelősséget már ott érezni kell, ahol a probléma keletkezik. Ez a jogfejlődés számára is érvényes. Környezeti szempontból minden fontos területen szükségünk van öngazgatási szervekre, amelynek működésében az érdekeltek vagy az érintettek részt vehetnek.

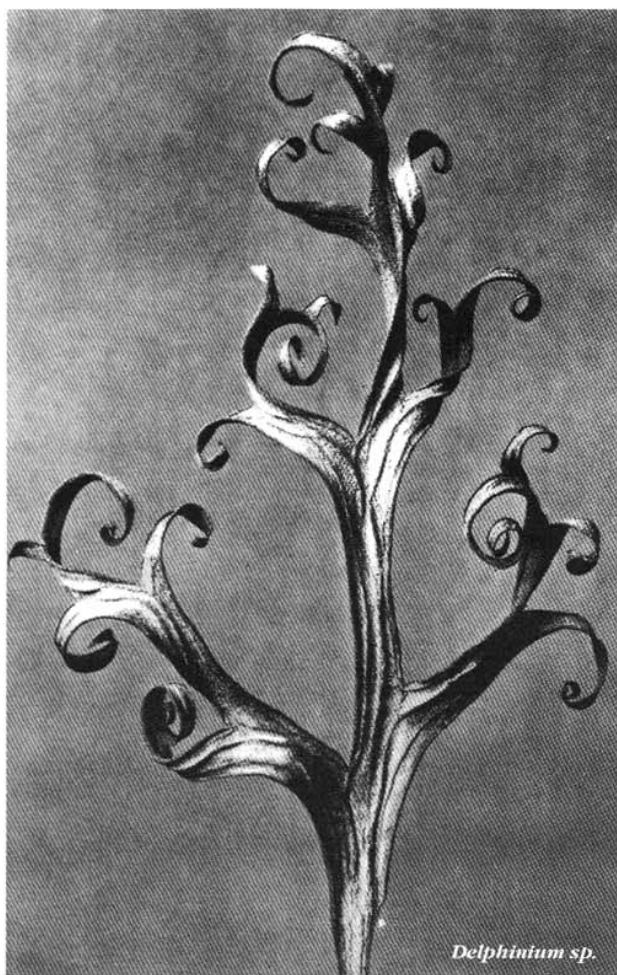
A bürokrácia ott keletkezik, ahol az életet kívülről minden részletében szabályozni szeretnék. Ezáltal a szabályozás fejlődésénél nem az abban résztvevő emberek fejlődnek, mert az élet a szabályok betartásává válik, amelyek teljesítése pótolja és ezáltal gyengíti a saját felelősségtudatot. Így kiskapukat keresnek a szabályozással szemben, hiszen nem fejlődhetett ki a belátásuk.

Egy utolsó gondolat. Az írás elején jeleztük, hogy az érdekek a jogra jelentős nyomást gyakorolnak, aminek egyik oka a demokratikus szerkezet. A klasszikus hatalommegosztásnak biztosítania kell, hogy a végrehajtó hatalom mindennapi érdeke ne törjön be a törvényalkotásba és törvényhozásba. Az igazságszolgáltatás már nem áll a végrehajtó hatalom befolyása alatt. A modern fejlődés formálisan még mindig ezt a szerkezetet őrzi, de tartalmilag lényegesen változott. A pártok uralják a törvényhozói és végrehajtói hatalmat, némileg a jogászokat is. A természetes ellenőrzést a kormány és az ellenzék rendszerére cserélték, de ezáltal a szétválás helyett éppen a jogok és érdekek azonossága jött létre. A kérdés csak az, hogy politikai vonatkozásban éppen melyik érdekre kerül sor. Ennek a problémának a megoldása, amelynek látszólag semmi köze nincs az ökológiához, egy ökológiailag orientált jogalkotás sikeréről is dönteni fog.

(*Die Drei*, 98/6., Fordította Buella Mónika)

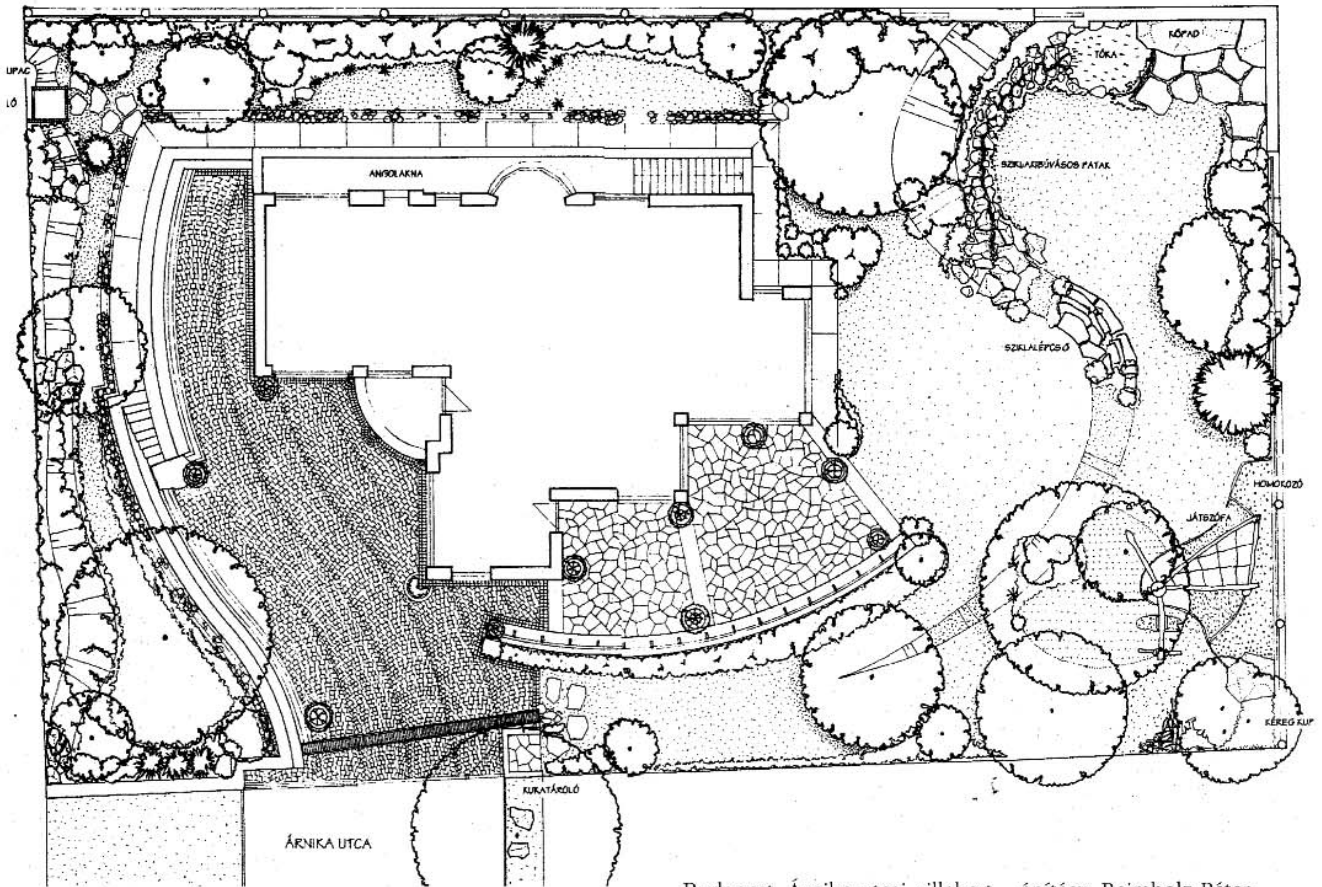

Seseli gummiiferum

Delphinium sp.

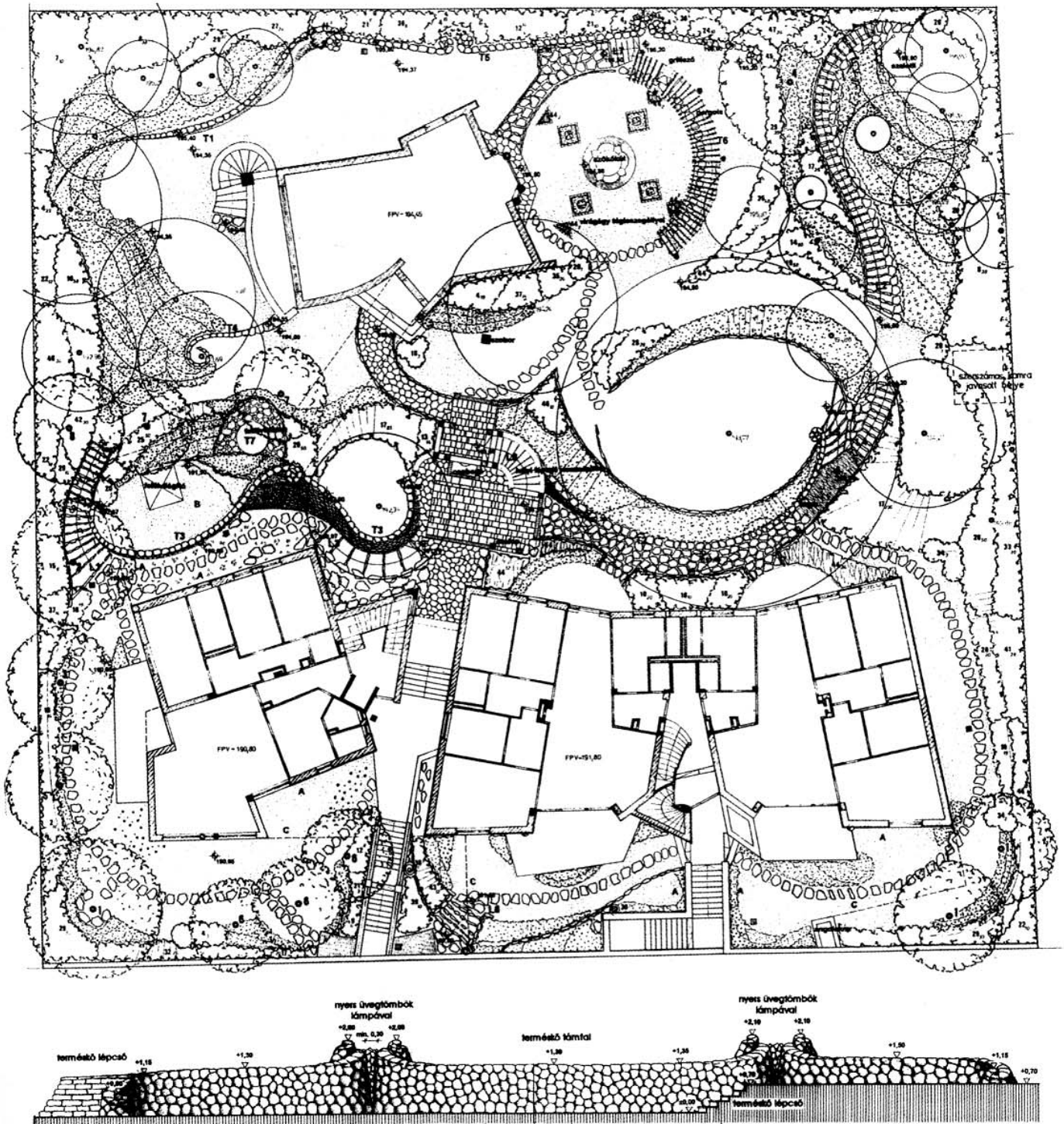

Budapest, Árnika utcai villakert – építész: Reimholz Péter.

A kert nem más, mint egy hangulat. Akkor jó, ha a kerttulajdonos otthon van benne, s minden nap pozitív energiákkal töltődik fel, az évkör során mindennap felfedezheti a természet emberi lélekre ható erejét, egy egyszerű virág kinyílásában és elvirágzásában. A megbízó olyan kertet szeretett volna, amely napos, meleg. Az ötfős család külső nappalikként szeretné használni a kertet. Ezt elősegítette, hogy a ház és a kert között nincs lépcső, nagy üvegfelületek, ajtók, épülethez kapcsolódó terasz teremtik meg az észrevétlen átmenetet. Építőanyagban a balaton-felvidéki kövek domináltak (az ücsörgő-követ és kötömlépcsőket, a csörgedező köveit a tulajdonosnővel együtt választottuk ki a kőbányában). A csupasz kertbe néhány koros fa és nagyméretű cserje került, nagy felületen évelőágyak, s gyepszőnyeg, a teraszra kézikerámiába ültetett mediterrán, szubmediterrán növények. Ez azt jelenti, hogy a kert átadása után rögtön használható volta kert. A kert él, s benne örömmel a tulajdonosok. Sokszor csöng a telefon, hogy milyen jó, kinyíltak a hagymások, virágzik a császárkorona.

Budapest, Szemlőhegy utcai társasház kertje – építész: Dévényi Sándor. Kertépítészeti terv és természtő támfal nézetrajza.

TÜNDÉREK ÉS ÓRIÁSOK FÖLDJÉN – Csomád-Bálványos régió címmel vándorkiállítás első állomása nyílt a Csíki Székely Múzeumban (Csíkszereda, Mikó vár, Bástyá terem). A kiállítás 17 tablón, gazdag fotóanyaggal, magyar, román és német nyelven mutatja be a Csomád-Bálványos régió természeti, táji, kultúrtörténeti, építészeti értékeit, tájtörténetét. Ismerteti a régiófejlesztési munkát, metodiká-

ját és célkitűzéseit. Május 3 és 13-a között Csíkszeredán, utána Sepsibükszádon, május 29-étől a Sepsiszentgyörgyi Székely Múzeumban tekinthető meg. Utána régió falvaiban kerül bemutatásra. A kiállítást a Transpagony Táj- és Kert-építész Iroda és az Axis építésziroda készítette azzal a céllal, hogy felhívja a figyelmet az értékmérés és értékrementés lehetőségeire.

Johann Wolfgang Goethe

TERMÉSZET

Természet! Körülvesz s átölelve tart bennünket – képtelenek vagyunk kilépni a köréből s képtelenek vagyunk jobban beléje hatolni. Kéretlen s figyelmeztetés nélkül illeszt táncának körforgásába s úgy lejt velünk tovább, míg csak el nem fáradunk s ki nem hullunk a karjaiból.

Örökösén új alakokat teremt; ami van, az még nem volt soha; ami volt, az nem jó vissza soha, – minden új s mégis mindig a régi.

Itt élünk a szívében s mégis idegenek vagyunk a számára. Szakadatlanul beszél velünk s nem árulja el titkát. Állandóan hatunk rája s még sincs hatalmunk rajta.

Látszólag egyetlen gondja az egyéniség, viszont semmibe sem veszi az egyéneket. Mindig épít s mindig rombol, s a műhelye megmásíthatatlan.

Csak gyermekeiben él; de ő, az anya, vajjon hol van? – Páratlan művész: a legszimplább anyagból végletes kontrasztokat teremt, a legtökéletesebbet alkotja s még sem látszik meg rajta az erőfeszítés, a legpontosabb határozottság jellemzi, de mindig némi lágyság vegyül beléje. Minden egyes alkotásának megvan a maga sajátos jellege, minden jelensége tökéletesen elszigetelt fogalom s mégis minden egyetlen egészet alkot.

Színjátékokat játszik, de nem tudjuk, vajjon ő maga látja-e, pedig nekünk játszik, akik a sarokban állunk.

Örök élet, fejlődés és mozgás s még sem halad előre. Örökösén alakot vált és soha, egy pillanatra sem állapodik meg. Nem ismeri a maradandóág fogalmát s átokkal sújtja a megállapodottságot. Szilárd. Lépése kimért, kivételt nem igen ismer, törvényei megmásíthatatlanok.

Minden ember benne él, ő pedig minden emberben. Minde-nikkel nyájasan bánik s örül, ha minél jobban megszeretik. Olyan titokban űzi játékát, hogy sokan csak akkor veszik észre, amikor már végére ért.

Az is természet, ami a legnagyobb mértékben természetellenes. Aki nem látja mindenütt, az sehohsem látja a maga igazi mivoltában.

Szereti önmagát s örökösén számtalan szemmel és szívvel csüng önmagán. Megoszlott, hogy élvezhesse önmagát. Egyre újabb meg újabb élvezőket hoz létre, mert közlékenysége nem ismer határt.

Öröme telik az illúzióban. Aki önmagában s másokban megsemmisíti az illúziót, azt megbünteti. Ilyenkor a legszigorúbb zsarnok. Aki bizalommal követi, azt gyermekként szorítja szívéhez.

Gyermekeinek se szeri se száma. Senkivel sem bánik mindenütt fukaron, de vannak kedvencei, tőlük nem sajnál semmit s értük sok áldozatra képes. Minden, ami nagyszabású, számot tarthat védelmére.

Teremtőményeit úgy szórja ki a semmiből s nem mondja meg nekik, honnan jönnek, hova mennek. Csak hadd siessenek. Ő ismeri pályájukat.

Kevés rugója van, de egyet sem koptatott el; mindig működnek, mindig változatosak.

Színjátéka mindig új, mert egyre újabb meg újabb nézőket teremt magának. Az élet az ő legszebb találmánya, s a halálhoz csak azért folyomodik, hogy minél több életet hozzon létre.

Az embert homályba burkolja s örökösén arra ösztönzi, hogy törjön a fény felé.

Gondoskodik róla, hogy az ember függjön a földtől, tunyának s nehéznek teremtí, de egyre újból meg újból felrázza.

Szükségleteket teremt, mert szereti a mozgást. Csodálatos dolog, milyen kevés fáradságába kerül ez a sokféle mozgás. Min-

den szükséglet egy-egy jótétemény. Alighogy kielégült, már is új erőre kap. Minden új szükséglet új gyönyörűség forrása; de a természet csakhamar újra visszaszerzi a maga egyensúlyát.

Minden pillanatban úgy tesz, mintha a leghosszabb pályát készülne megfutni, s minden pillanatban célnál van.

A megtestesült hiúság; de ez a hiúság nem nekünk szól, akik a legnagyobb fontosságot tulajdonítjuk neki.

Nem bánja, hadd mesterkedjék vele minden gyermek, hadd szólja meg minden balga, hadd haladjanak el mellette érzéketlenül s vakon ezren meg ezren, a természet örül valamennyinek s valamennyinél megtalálja a maga számítását.

Engedelmeskedünk törvényeinek, még ha nincsenek is ínyünkre; együtt működünk vele, még akkor is, ha működésünk ellene irányul.

Minden, amit ad, jótéteménnyé változik a kezében; mert csak az ő akaratából érezzük nélkülözhetetlennek. Késik, hogy annál jobban megkívánjuk; siet, hogy rá ne únjunk.

Nines nyelve s nem beszél; de nyelvet és szíveket alkot, az ő révükön érez és beszél.

Koronája a szerelem. Csak a szerelem révén férközhetünk hozzá. Minden lény között szakadékokat támaszt, s mintha minden lény el akarná nyelni egymást. Mindent elszigetelt egymástól, hogy mindent összevonjon. Néhány korty a szerelem serlegéből – s kárpótol bennünket egy egész fáradságos életért.

Ő minden. Megjutalmazza s megbünteti, megörvendezteti s győzri önmagát. Nyers és szelíd, szeretetreméltó s iszonyatos, erőtelen s mindenható. Minden mindenkor megtalálható benne. Nem ismer sem multat sem jövődőt. A jelen örökkévalóság az ő szemében. Jóságos. Dicsőítem minden munkájában. Bölcs és hallgató. Képtelenek vagyunk erőszakkal nyilatkozatra bírni, amit nem ad jószántából, azt nem lehet kicsikarni belőle. Ravasz, de célja mindig üdvös, s legjobb, ha nem vesszük észre a cselét.

Egész s mégis mindig befejezetlen. Ahogy ma él, elélhet akár örök időkre. Mindenki más és más alakban látja. Ezer név és határák mögé rejtőzik s mindig egy és ugyanaz.

Ideállított a maga körébe s ki is fog vezetni belőle. Rábízom magam. Bánjék velem, ahogyan kedve tartja. A műve vagyok, nem fog gyűlölni. Nem beszéltem róla. Nem, ami igaz, ami nem igaz, ezt mind ő mondotta. Minden az ő bűne, minden az ő érdeme.

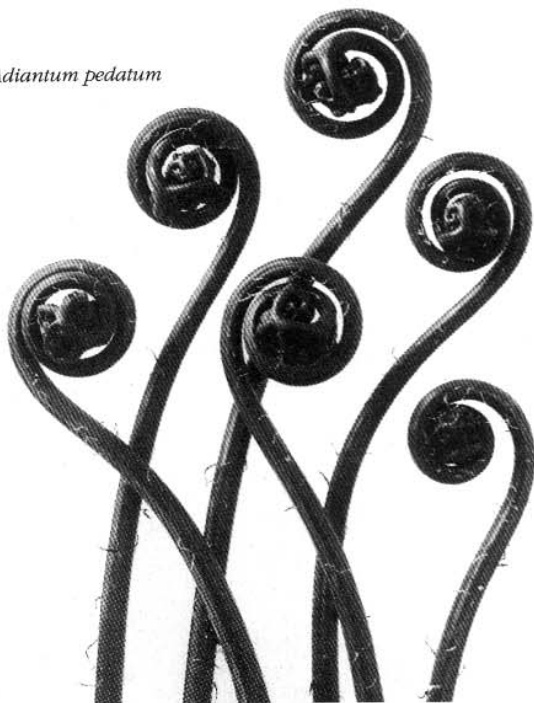
GONDOLKOZÁS, KÖLTÉSZET, TERMÉSZETSZEMLÉLET

Heinroth dr *Anthropológiá*-jában kedvezően ítéli meg lényemet és működésemet, sőt egyenesen jellegzetesnek találja eljárásomat: amikor azt mondja rólam, hogy tárgyiasan gondolkodom. Ezzel nyilván azt akarja mondani: hogy gondolkodásom nem különül el a tárgyaktól, hogy magába fogadja a tárgyak elemeit, a szemléleteket, hogy bensőségesen át meg áthatja őket, hogy szemléletem maga is gondolkozás, gondolkozásom pedig szemlélet...

Bevallom, kezdettől fogva gyanúsnak találtam azt a nagy és jelentősen hangzó feladatot, amelyet az „Ismerd meg önmagad” tűz elénk; titokban szövevényező papok cselét láttam benne, akik elérhetetlen követelményekkel ejtik zavarba az embert s arra szeretnék csábítani, hogy ne törődjék a külső világgal, hanem merüljön helyette egy belső ál-szemlélődésbe. Az ember nem ösmeri önmagát, csak ha a világot ösmeri; a világot csak önmagában, önmagát pedig csak a világban veszi észre. Minden új tárgy egy-egy új szervet tár föl bennünk, feltéve, hogy helyes a szemléletünk.

Amit már most tárgyias gondolkozásomról mondanak, azt bátran alkalmazhatom tárgyias költészetemre is. Yannak jelentős motívumok, legendák, ősrégi történeti hagyományok, amelyek olyan mélyen vésődtek lelkembe, hogy negyven, sőt ötven évig is éltek bennem, elevenen s hatásosan; micsoda kincsnek éreztem, amikor láttam, hogy ezek a drága képek milyen gyakran

újulnak meg a képzeletemben. Ilyenkor ugyan minden esetben átalakultak, de nem változtak meg, sőt folyton érve, egyre tisztább formába, egyre határozottabb előadásmódba kíváncsoztak.

Ha ezek után újra visszatérek a tárgyias gondolkozáshoz, azt találok, hogy a természettudomány körében is kénytelen voltam ezt az eljárást követni. A szemléletnek és gondolkozásnak milyen hosszú során nem mentem végig, mire tetet öltött bennem a növények metamorfózisának az eszméje.

Éppen így jártam azzal a feltevéssemel is, hogy a koponya csigolyákból áll. A három leghátulsó csigolyát hamarosan felismertem, de csak 1790-ben, amikor egy összetört birkafejet emeltem föl a velencei zsidó temető fővényes talajáról, vettem észre, akkor azonban, egy pillanat alatt, hogy a pofacsontok szintén csigolyákból származtathatók; ilyenformán végre nagy általánosságában együtt volt az egész ...

Már jó néhány éve, hogy geognosztikai tanulmányaim revíziójával foglalkozom, abból a szempontból, hogyan hozhatnám – ha csak kis mértékben is – összhangba őket meg a belőlük leszűrt meggyőződésemet az új, mindenfelé elterjedt vulkánikus elmélettel, amire mostanáig képtelen voltam. Most azonban a *tárgyias* szó egyszerűen világosságot gyűjtött bennem s tisztán látom, hogy mindazoknak a tárgyainak, amelyeket ötven évtől szemlélgetek és vizsgálok, éppen azt a felfogást és meggyőződést kellett belőlem kiváltaniok, amelyet képtelen vagyok megtagadni. Arra ugyan képes vagyok, hogy ideig-óráig az említett másik álláspontra helyezkedjem, de utána mégis csak kénytelen vagyok mindig visszatérni régi gondolkodásomhoz, ha azt akarom, hogy – akárcsak némileg is – jól érezzem magam.

Ezek az elmélkedések már most arra ösztönöztek, hogy tovább vizsgáljam önmagam, s ezen a réven arra az eredményre jutottam, hogy az én egész eljárásom a levezetésen alapul. Nem nyugszom, míg csak nem találtam egy olyan pregnáns pontot, amelyből sok mindent le tudok vezetni, vagy helyesebben, amely önként, a maga erején terem s bocsát sok mindent rendelkezésemre ... Ha a tapasztalat olyan jelenséggel szolgál, amelyet képtelen vagyok levezetni, akkor nem foglalkozom a problémájával, s hosszú életem folyamán nagyon hasznosnak találtam ezt az eljárást: inert ha nem sikerült is jó sokáig megfejtenem egy-egy jelenség eredetét s kapcsolatait, úgy hogy kénytelen voltam mellőzni, évek mulva egyszerre csak tisztázódott s a legsebb összefüggésben állt előttem minden...

Rudolf Steiner
**BEVEZETŐ GOETHE
NÖVÉNYMETAMORFÓZIS-
TANÁHOZ**

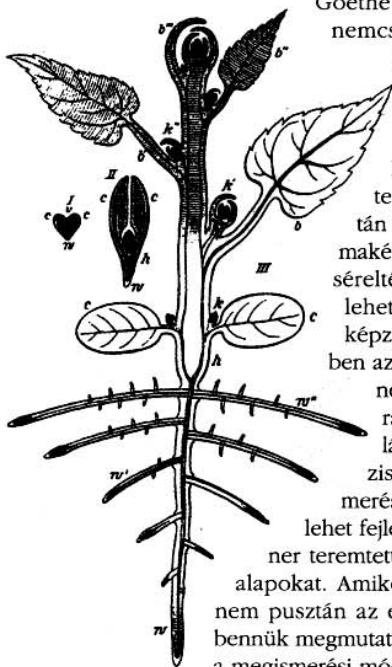
1787 augusztus 18-án így ír Goethe Itáliából Knebelnek: „Azok után, amit a növényekből és a halakból Nápoly mellett és Szicíliában láttam, óriási kísértést éreztek, ha tíz évvel fiatalabb lennék, hogy elutazzak Indiába. *Nem azért, hogy új dolgokat fedezzek föl, hanem hogy a fölfedezetteket a magam módján (meg)szemléljem.*” Ezek a szavak rejtik azt a nézőpontot, melyből kiindulva Goethe természettudományos műveit szemlélhetjük. Nála soha nem új természettudományos tény felfedezéséről van szó, hanem új nézőpont feltárásáról, hogy a természetet egy meghatározott módon szemlélhessük. Igaz, hogy Goethe egész sor jelentős egyedi felfedezést tett, ilyenek a csonttanban a közvetítő csontok és a koponya csigolyaelmélete, vagy a növénytanban minden növényi szerv azonossága a törzslévével. Mindezen részletek megelevenítő lelkeként azonban egy olyan nagyszerű természetszemléletet vehetünk szemügyre, mely mindezt hordozza; az organizmusok tanában mindenekelőtt egy nagy horderejű, minden mást elhomályosító felfedezést vehetünk szemügyre: magának *az organizmus lény(eg)ének a felfedezését.* Goethe kifejtette egyrészt azt az elvet, mely által egy organizmus az, aminek mutatkozik (ahogyan a szemünk elé tárul), másrészt mindazt, amit elvi szempontból erre vonatkozó kérdésként megfogalmazhatunk. A szerves természettudományt illetően minden törekvésének kezdettől fogva ez volt a célja, és ennek követése során a részletek mintegy maguktól merülnek föl számára. Rájuk kellett találnia, ha törekvésében akadálytalanul akart haladni. A Goethét megelőző természettudomány az életjelenségek lényegét nem ismerte, és az organizmusokat egyszerűen a részeik külső jegyei alapján vizsgálta, úgy, mintha a részekből lennének összeállítva; éppúgy, ahogyan a szerves dolgokkal bánhatunk – ezért aztán a részleteket hamis fénybe kellett helyezni. Magukon a részleteken természetesen egy ilyen tévedést nem lehet észrevenni. Azt csakis akkor vesszük észre, ha az organizmust megértjük, minthogy a részletek önmagukban, elkülönítetten szemlélve magyarázatuk elvét nem hordozzák önmagukban; csakis az egész természetéből magyarázhatóak, minthogy az egész az, ami a részletek lényegét és magyarázatát megadja. Csak miután az egész természetét leleplezte, váltak láthatóvá Goethe számára ezek a téves értékelések. Mindezek nem voltak összeegyeztethetők az ő élőlényekre vonatkozó elméletével; ellentmondtak annak. Ha tovább akart menni a maga útján, akkor fel kellett számolnia ezeket az előítéleteket. Ez volt a helyzet a közvetítő (köztes) csontokkal. A korábbi természettanok számára ismeretlenek voltak az olyan tények, melyek csak akkor értékesek és érdekesek, ha az ember rendelkezik egy olyan elmélettel, mint például a koponyacsontok csigolyatermészetének elmélete. Goethének ezeket az akadályokat el kellett hártania az útból az egyes tapasztalatok révén. Így nála az egyedi tapasztalatok sosem öncélúak; mindig azért kell megszerezni azokat, hogy egy nagy gondolatot, nevezetesen a *központi felfedezést* alátámasszák. Nem tagadhatjuk, hogy Goethe kortársai is eljutottak előbb vagy utóbb ugyanazokhoz a megfigyelésekhez, mint ő, és hogy mára talán Goethe törekvései nélkül is mind ismertek lennének. Még kevésbé tagadhatjuk azonban, hogy az ő jelentős, az egész természetet átfogó felfedezését a mai napig tőle függetlenül senki más nem mondta ki hasonlóan találó szavakkal, sőt,

a mai napig hiányzik Goethe felfedezésének egy akárcsak valamelyest is kielégítő méltatása. Alapjában véve közömbösnek tűnik, hogy Goethe elsőként, vagy csak újra fedezett-e föl egy tény. Igazi jelentőségét ez a tény csak azáltal nyeri el, amilyen módon Goethe a maga természetszemléletébe bekapcsolja. Ez az, amit eddig nem vettek figyelembe. Túl nagy hangsúlyt helyeztek a sajátos tényekre és azokról vitakoztak. Gyakran utaltak ugyan Goethének a természet következetességéről való meggyőződésére, azt azonban nem vették figyelembe, hogy ez Goethe szemléletének egy egészen mellékes, kevésbé jelentős jellegzetessége, és hogy például az organikusra vonatkozóan a legfontosabb azt megmutatni, hogy milyen természetű az, ami az adott következményt megőrzi. Ha ezt típusnak nevezzük, akkor előtünk áll az, hogy Goethe értelmében miben is áll a típus lényege.

A növénymetamorfózis lényege például nem annak az egyes ténynek a felfedezése, hogy a lomb-, csésze- és szíromlevél azonos szervek, hanem a lényeg az eleven egészben egymást át-meg átszöve működő képzőtörvények nagyszerű gondolati fel-építése, ami az egészről származik, és ami a részleteket, a fejlődés egyes fokait ebből az egészről kiindulva meghatározza. Ennek a gondolatnak a nagysága – melyet azután Goethe megkísérelt az állatvilágra is kiterjeszteni – csak akkor válik világossá, ha megkíséreljük szellemileg megeleveníteni őket, ha vállalkozunk arra, hogy utánagondoljuk őket. Akkor észre fogjuk venni, hogy ez a gondolat maga a növény **eszmévé** transzformált természete, mely a mi szellemünkben ugyanúgy él, mint a tárgyban; azt is észrevesszük, hogy egy organizmust magunk a legkisebb részéig menően megelevenítünk, nem mint halott, lezárt tárgyat, hanem mint fejlődő-létesülőt, mint önmagában pillanatig sem nyugvót.(...)”

Jochen Bockemühl
**GOETHE METAMORFÓZIS-
 SZEMLÉLETE,
 MINT MEGISMERÉSI ESZKÖZ**

Goethe metamorfózis-gondolata nemcsak történetileg érdekes. Sokáig csak építési tervnek tekintették az ősnövény eszméjét, mellyel minden növényformát kapcsolatba lehet hozni. Erre építették a morfológiát. Így aztán vagy absztrakt rendszersémaként ábrázolták, vagy megkísérelték a különféle képződési lehetőségeket konkrét, érzéki képzeté alakítani. Ezzel szemben az eszme benső elevenségének leginkább a művészi ábrázolás felel meg. Ma már látható, hogy a metamorfózis-gondolatban egy megismerési mód rejlik, amit tovább lehet fejleszteni. Ehhez Rudolf Steiner teremtette meg az ismeretelméleti alapokat. Amikor a levélforma-sorokban nem pusztán az egyes leveleket, hanem a bennük megmutatkozó átalakulást látjuk, ezt a megismerési módot alkalmazzuk. Észleljük azt, ami a képben érzékelhetően nincs adva.

Ez a mozgás, melyet a formák egymást követésében saját képzetalkotó tevékenységünkkel ragadunk meg, a növekedő növényen sem lenne érzékekkel követhető, mert itt a növény egymás után kialakuló, majd megnövő leveleiről van szó. A mozgás realitása nem azokban a képzetekben van, melyeket utólag róla alkotunk, hanem abban a tevékenységben, mellyel tárgyszerűen közeledünk a növény életének megértéséhez. Ha ebből a tevékenységből kiindulva az egyes leveleket a képződési folyamatban elfoglalt helyükhöz való viszonyukban szemléljük, akkor magából a dologból kiindulva kapnak meghatározott jelentést. Formáik nemcsak határozatlan élményeket ébresztenek, hanem beszédes gesztusokká válnak. Egy ilyen ítélet arra az összefüggésre vonatkozik, amely a megismerő tevékenység következtében az egyes levél kapcsán tudatunkba kerül, s így sem nem dogmatikus, sem nem szubjektív.

A metamorfózis-szemlélet tehát a két másik szemléletmód továbbvezető szintézisét jelenti, mely a tárgyra és az eszmei (kozmosz) összefüggésre is irányul. A külső, egyes jelenségre tekintve nyitva hagyjuk a lényre vonatkozó kérdést és a képösszefüggés után-teremtésében átéljük a lény tevékenységét. A természeti jelenség fizionómiai kifejezésére irányuló tekintet objektív értelemben iskolázható: a rá vonatkozó fogalmat állandóan összefüggésben tartjuk a jelenségvilág teljes körével, ahonnan a fogalmat nyertük.

Itt érvényes az, hogy a szemléletben a közvetlenül adott kapcsolatokat komolyan kell vennünk. Az ember képes az egymáshoz hasonló növényfajták teljes képét, lehetőleg természetes környezetükkel együtt megjegyezni, hogy aztán ezeket egymásba átvessze. Így egy faj egyes tulajdonságait nem „kívülről” tanuljuk meg, hanem a magunk tapasztalta összefüggésben jelennek meg. Ebből bármikor ismét kifejleszthetők. Úgyszólván „belülről” tanultuk meg őket. Ezáltal átélésünkben az eszme egyre tartalmasabbá válik.

Fordította: Kádas Ágnes

Balra: kétszikű növény sémája. A vegetációs pontok feketítve, a növekedésben lévők sraffozva, a kifejlettek fehéren vannak ábrázolva – J. Sachs rajza. Fent: az ideális növénytípus – P. J. F. Turpin rajza. Az oldalakat kísérő levélrajzolatok a J. Bockemühl könyvében közölt sorozatból valók, amely az erdei gyömbérgyökér (*Geum urbanum*) rosettájának három év alatt kifejlődő levélsorát mutatja

KUNKOVÁCS LÁSZLÓ DÉL-SZIBÉRIAI FÉNYKÉPEI

Tuva sámán; fejdíszén a háromszemű lámaista démon képével

Lakodalomhoz felállított alkalmi jurta a nemezborítás ráhelyezése előtt

Jurta Tuva déli részén; a ládára festett motívumok mongol hatást

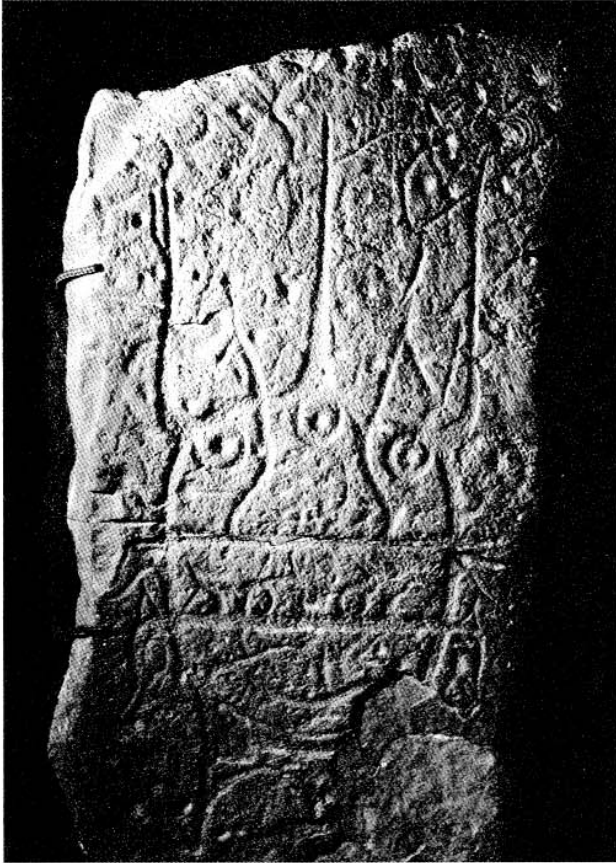
Tuva – gyülekeznek a lóverseny főszereplői

Kazanovka egyik portája hatszögletű udvari házzal Hakasziában

Hatszögletű, nemezszátrat idéző gerendaház Hakasziában

Agancsos, háromszemű szellemlény másfél méteres kőoszlopon (Hakaszia)

Ötezer éves, 2,5 m magas napisten három szemmel, alul kígyókkal (Hakaszia)

Termékenységistennőt ábrázoló sziklarajz részlete (Hakaszia)

Egymásnak forduló tevék és reflexíjjal nyilazó lovas (Hakaszia)

Két és félezer éves halomsír egyik kőlapja (Hakaszia)

Áldozóhely Hakasziaiban

Kunkovács László DÉL-SZIBÉRIA ŐSI KULTÚRKINCSEI HAKASZIA ÉS TUVA

Az *Országépítő* előző és mostani számában a múlt évi néprajzi expedícióról igyekszem beszámolni. Parttalan vállalkozás. Rámzúdulnak az élmények, otthonomban háztársaságokra hazacipelt könyvek, gyűjtőfüzetek és fényképkötegek vesznek körül. A legutóbbi, Hakaszföldön és Tuvában véggürcölt-végigszáryalt munkaúthoz hozzáadódnak a korábbiak is. Bevallom, 1995-ben már jártam ararfelé; egy hónapot töltöttem az Altáji Köztársaságban, és egy msikat Tuvában. Két hónap a jól bevált expedíciós porció. Akkor, négy éve, útban hazafelé néhány napot Hakaszia fővárosára szánta, hogy *megágyazzak* a mostani útnak: segítőköt, kutatóintézeteket, múzeumokat kerestem fel, könyveket, térképeket vásároltam.

Szakmai előletem akaratlanul is belecsempésződik beszámolómba. Egy évtizede járom Ázsiát; esztendőnként legalább egy kis lélekszámú, de annál gazdagabb kultúrájú nép megismerésének őszinte szándékával: az Uraltól a Lénáig, a baskiroktól, aztán a halászó és réntartó finnugor hantiktól a jakutokig. Annak előtte két évtizedet szántam arra, hogy idehaza sorra járjam a végeken rejtőzködő kis falvakat, halásztanyákat és pásztorkunyhókat. Ezután kelet-európai szomszédolás következett a dolgok rendje szerint. Nem értem azokat, akiknél a népi kultúra iránti lelkesedés lelohadt az országhatárnál vagy a nyelvhatárnál. A magyar Alföld pásztorkultúrája sztyeppe eredetű. Akkor értjük meg igazán, ha végigaraszoljuk az eurázsiai füves pusztákat. tizennyolc népnél voltam gyűjtőúton; csakis egymásmellettségben tudom elképzelni ezeket a népeket (meg a többit is). Ha az egyikről beszélek, odakíváncsoznak a máshonnan vett párhuzamok. Nem más ez, mint összehasonlító néprajz.

Most még kis földrajz kíváncsozik ide. Dél-Szibéria klímája elviselhető, legalábbis nyáron. A miénkhez hasonló kánikulában azonban nem izzadunk, mert kicsi a páratartalom. Csendes időben nincs por a levegőben, a fények hasítóan tiszták, a színek mélyek. Ha elővesszük a távcsövet, a meglepetéstől majd kiejtjük a kezünkől. Ilyen feltételek között optikai eszközünk megtálosodik. Valószínűtlenül messzire ellátunk vele.

Az Orosz Föderáció délkeleti részén sorakoznak a

Szovjetunió idején autonóm területekként ismert, azóta köztársasági státuszt nyert országok: Altáj, Hakaszia, Tuva. Szokás őket Belső-Ázsiához is sorolni, mert a két meghatározás átfedi egymást. Tuvában kiváltképp, hiszen a dél-szibériai köztársaság fővárosának szélén tűzték ki Ázsia mértani középpontját. Bizonyára jól számították ki, mert nincs az az idegen, aki első nap fel ne keresné az emlékművet Kizilben.

Tuva kétszer akkora, mint Magyarország. Északról rátapad Mongóliára; a határmenti tájai összetévesztésig hasonlóak, de mongol jellegű a jurta, a díszítőművészet és az öltözködés is. Nomadizálnak: juhot, kecskét, lovat, marhát, tevé tartanak. Az ország mások fele hegyvidék, fennsíki legelőkkel, ahol jól érzi magát a jak. A még magasabb régiókban, a Szaján hegységben rénszarvastenyésztők élnek, akik fakéreg-sátraikkal (csum) hurcolkodnak az agancsosok után.

Az európai növényföldrajz itt nem érvényes, lombos erdők nincsenek, a fűtenger után rögtön a fenyvesek következnek a zord klíma miatt. A tuvák kétszázezren vannak, a török nyelv archaikus változatát beszélik, mongol hatásra buddhisták lettek, de a gondolkodásukat átszövő sámánizmus mellett ez csak felszínes.

Hakaszia kicsi ország, könnyű megszeretni. A Minuszinszk-Abakáni medence mikroklímája kedvezőbb életfeltételeket teremtett, mint körülötte bárhol. Mindig lakott volt, régészeti anyagban igen gazdag. Amikor először autóztam vidékre, majd kiugrottam a kocsiból, mert ötven menhírt láttam a szántásban. A kőszálat egy ősi nép faragta meg, és ez a képi nyelv semmilyen más kultúrával nem téveszthető össze. Kizlaszov és más régészek munkái nem igazítanak el egyértelműen, hogy az időszámításunk előtti harmadik évezred elején – ez majdnem ötezer év! – vagy csak a harmadik évezred végén tűntek fel a menhirállítók.

A hakaszok hetvenezren vannak, a köztársaságot nagyjából oroszok lakják. A hakasz újkori elnevezése ennek a kis, török nyelvű népnek, akik inkább tatárnak nevezik magukat. A tatár ott is pongyola fogalom. (Mi magyarok végképp pontatlanul alkalmazzuk, például tatárjárás mondunk mongoljárás helyett.) A hajdani nagyhírű nomád népek szinte mind végigvonultak ezen a tájon, a mai hakaszok azonban földművelők; letelepedett életmódot folytatnak. Jurta nincs az országban, emléket csak a kör alakú boronaépületek őrzik, melyeket ők *tatár háznak* mondanak. Teve és jak nincs náluk. Újkori vallásuk nem eresztett mély gyökereket, ősi hitviláguk még felgyűjthető. Sámánt keveset, népi énekmondót, regőt annál többet lehet találni közöttük.

Városi sámán Kizilben, gyógyító szertartás közben – Szentpétervári régészek által feltárt, 3000 éves halomsír Nyugat-Hakasziaiban. A kurgán földanyagának elhordása után napvilágra került a vezér sírja, körülötte a vele temetett feleségek és szolgák nyugszanak – Sokszógletű, jurta módjára felül füstnyílással ellátott faház Hakasziaiban; a berendezés is a jurta rendjét követi. A képen lent a füstnyíláson át betűző napfény foltja látható. (Hakaszia)

Az etnofotográfia nem brigádmunka. A mozgóképhez forgatócsoport kell, s a rendező akkor érzi magát alkotónak, ha átrendez, műsört csinál. A fényképezőgép nem zavarja meg az eseményeket, inkább illeszkedik. Ez a lényege. Ilyen magatartással valóban hiteles dokumentációt készíthetünk. A mai fotótechnikának köszönhetően az állókép utolérhetetlenül részletgazdag, megbízható alapanyagul szolgál a tudományos vizsgálódás számára. A fotóhoz képest a videó mozgó maszat. Legfeljebb turistaélmények felelevenítésére való. Tragikus, hogy úgynevezett *profi* expedíciókhoz videóst hívnak, hogy a kutatási eredményeket dokumentálják.

Az etnofotográfus tehát egyedül dolgozik. Miután az utóbbi években világszerte romlott a közbiztonság – a jurták között kevésbé, mint a városokban – újabban társal igyekszem utazni. Sokat köszönhetek Somfai Dávid egyetemi hallgatónak, aki ismeri a dél-szibériai nyelveket. Érdeklődési köre más; őt a verbális szféra, például a mondatvilág érdekli, engem az, ami vizuálisan megragadható. Hol együtt, hol külön dolgoztunk. Ezúttal csak Hakasziában voltunk együtt, a következő hónapban ki-ki a maga útját járta. Ő még maradt, amikor én már az expedíció málhájával hazafelé tartottam, harcolva a kimerültséggel, nehogy elaludjak a holmim mellett, mert azonnal lába kélt volna. A néprajzi expedíció embert próbáló kulimunka, de olyan csodákban részesít, hogy nem lehet abbahagyni.

Országot-világot járni úgy, hogy a kutatót csak egy szűk téma érdekli, a legdrágább dolog. Nem észszerű. Ha viszont többféle irányban vizsgálódunk a bebarangolt országban (faluban), mindig akad tennivalónk. Ha az eredeti cél elakad, bejön helyette más. Meglehet, hogy évek múlva az ember teljes érdeklődését az a téma kelti fel, ami valamikor véletlenül került elé, és sajnálná, ha akkor nem dokumantálta volna. Az életnek nincs perifériája.

Néprajzot, archaikus életformákat – esetünkben a füves puszták és a vele érintkező erdőöv öslakosságának kultúráját – régészeti előzményeivel együtt kell kutatni. Európában a tudományágak régen szétváltak, holott a régészet felfogható a régmúlt néprajzának is. (Gondoljunk arra, hogy László Gyula milyen termékeny volt ezzel az együtt-látással.) Dél-Szibéria köztársaságaiban is található akadémiái kutatóintézetek, természetesen kisebbek, mint a sokmilliósi népeknél. Náluk összehívott téma a régészet és a néprajz. Munkatársaik bemutatkozáskor ugyan archeológusnak vagy etnográfusnak titulálják magukat, de mindkét irányban tájékozottak. Nem hátrítanak el riadtan, ahogy mifelénk szokás, hogy *nem az én szakterületem*.

Kelet nagyobb ívű gondolkodásra nevel, bölccsé tesz –

írtam 1995-ben a Mongol-Altáj kazakjairól szóló fotókiállításom katalógusában. A bölcsességmorzsákat azóta is gyűjtögetem tőlük. A másfajta időérzékelésben élő emberek a fenséges táj, a kurgánok, az őskor óta üzenő kőemlékek mind emberiség-léptékű világlátást sugallnak. Aki Rómában járt, ahol minden sikátorban antik romok tűnnek fel, megilletődötten látja: az olaszok együtt élnek az ókorukkal. Ázsia szívének lakosai az őskorukkal élnek együtt. A néprajzos, ha dokumentáló eszközökkel dolgozik, már munkamódszere-nél fogva is jelenkutató. ugyanakkor jól teszi, ha ásó nélküli régész is egy személyben. Legyen következetes, és ásson le a legmélyebb rétegekig. Tuva Köztársaságban a politikai változások után most önazonosságukat találták meg a kommunizmus idején tiltott, ősi hitviláguk újajéledt kultuszában. A sámánok, bár ott sincsenek sokan, szövetségbe tömörültek. A fővárosban, Kizilebn székházuk van, ahol természetgyógyászként működnek, szolgáltatásaikat sokan veszik igénybe. Többször voltam szemtanúja halotti tornak, ahová sámánt hívtak, aki kiváló pszichológiai érzékel vezet le a gyászt. A sámánokat a bronzkori sziklarajzokon is bőséggel megtaláljuk. Ebbe az országba nemcsak az őskori emlékek miatt, hanem azért is érdemes elutazni, hogy tanulmányozzuk, hogyan illeszkedik, szövődik bele a modern életformába a sámánizmus.

Szinte hihetetlen: még száz éve sincs, hogy az ősember művészetét, nem is a minőségét, de a puszták létezését elismerte a tudomány. Az antik kultúrákról tanítottak ugyan az iskolákban – európacentrikusan a görög és a római kort –, de ha másféle lelet került elő, meg sem kísérelték a magyarázatát, legfeljebb ráakasztották a *barbár* jelzőt. Azóta a legrégebbi idők teljesítményei láttán folytonosan megszügyenülünk.

Az 1960-as években szenzációs leletekként kezdtek foglalkozni az állatsontokra karcolt ábrázolásokkal. Miután kiderült, hogy csak az ásatáson dolgozók tréfájáról volt szó, ez a közjáték túlságosan óvatossá tette a tudomány lóvá tett felkentjeit. Annyira rosszhiszeművé, hogy az Altamira-barlang felfedezésekor tüstént kimondták: mai festő hamisítványa. 1902-ben jelent meg a francia Cartailhac *Az Altamirai barlang, avagy egy kételkedő meaculpája* c. dolgozata, amelyben bocsánatot kér korábbi elvakultságáért. Az ősember művészetének értékei mellett kiálló írása 180 fokok fordulatot eredményezett: megindult a módszeres kutatás.

Tisztáznunk kell, hogy a sziklarajz, mint összefoglaló fogalom, pontatlan. Rajzok vagy festett képek csak a barlangok legmélyén maradhattak fenn, A szabad ég alatt, ha voltak is festékek készített ábrák, már régesrég lekop-tak. Itt csak a karcolt, vagy méginkább a vésett-pontozott

Legeltető tuvák jurtája a nyári szálláson – Jurta formájú, hagyományos hakasz ház egy elhagyott, faluszéli portán. A kéregből és lécekből álló tetőt már leszedték, így ávlt láthatóvá a szerkezet. – A hatszögletű hakasz boronaház ettőszerkezete belülről nézve.

A tuvák többsége ma is nomadizál, lételemük a lovgálás

képek (petroglifek) érhetek meg a jelenkort. Egyre nehezebben vehetők ki ezek is, mert sokat veszítettek kontrasztosságukból – gondoljunk a köveket koptató porviharokra. Z. Sz. Szamasev, kazah régész kimutatta, hogy az ott is gondot okozó savas esőktől egyre gyorsabban erodálódnak a sziklafelületek. Sietni kell tehát az ősi hagyaték fényképezéssel történő leletmentésével, ennél célszerűbb, pontosabb módszer nem képzelhető el.

Közép- és Belső-Ázsia, Dél-Szibéria – ahonnan kultúrák és népek terjedtek szét – hatalmas sziklarajzkinccsel büszkélkedhetnek, ha azt be tudnák mutatni, ha ismerné a világ. Számomra ezek sokkal tanulságosabbak, mint például a sokat publikált skandináviaiak. Az ázsiai ábrák gyakran filozofikusak, olykor eredetmítoszokat bogozhatunk ki belőlük. Az emberiség ősgondolkodására nyitnak kaput.

Azt gondolnánk, hogy a kutatók lázas igyekezettel fotózzák a sziklarajzokat. Sajnos nem így van. A nemrég önállósult országoknak elemibb gondokkal kell megküzdeniük. A régészek árajzolgató módszere lassú, pontatlan, elavult. A magasszintű fotótechnika jelentené a megoldást, de sem ezt a tényt nem ismerték fel, sem ilyen technikával nem rendelkeznek. Nagy jelentősége van tehát a Magyarországról egyéni felismerésből végzett leletmentésnek, ha azt egyelőre más nem csinálja.

A civilizációs ártalmaktól megkínzott ember ezen a végző ponton jól teszi, ha legalább gondolatban visszamegy önnön origójához. Eredendő magatartásunkig kell visszagöngyöltetni a szájakat, amikor még büntelen viszonyban éltünk a természettel, amikor a növényeket, állatokat és magunkat egyenrangúaknak, összetartozóknak tudtuk képzelni. Anyánk volt a szarvas, apánk a sólyom. Mindez rajta van a sziklarajzokon, és zsigereikben érzik az ottaniak.

A hajdani nomádok ezt az üzenetet nekünk hagyták hátra. A legmaradandóbb anyagra vették fel; semmi kétség: nekünk szól. Napba iramló szarvasok szállnak a fűtengerből felmagasodó kőoszlopon; egy másik áldozókövön agancsos sámánok táncolják körül a hatalmas sólymot. A sziklarajzok tömege az írásbeliség előtti nagykönyvtár. Az őslakosok magukban hordozzák a múltjukat, mindennapjaikat ez a nagyívű, ősi program haátrozza meg.

Ezért kellett Dél-Szibériába, kultúránk egyik köldökéhez utaznom. Mindnyájunknak el kellene jutnunk oda.

Virt Dezső

BODOR FERENC EMLÉKEZETE

Öt éve, hogy nincs közöttünk az 1994. április 26.-án elhunyt Bodor Ferenc, a magyarországi tárgy-kultúra, a tánc-házmozgá-lom, az épített környezet értékeinek egyik legismertebb, de mindenképpen a legeredetibb kutatója és népszerűsítője.

Emlékére az ország több településén tartottak megemlékezést. 1999. április 24-én Orfűn, az Orfűi Kézműves Egyesület az erős erdélyi kötődést és származást, a gelencei nyugóhelyet jelképező fenyőfát ültetett az orfűi Malommúzeum kertjében. Még aznap a KAPTÁR Magyarlukafai Közművelődési Egyesület tölgyfát ültetett és emléktáblát avatott a lukafai kézműves tábor közelében, utalva a Tölgyfa Galériára, életének és munkásságának egyik legfontosabb helyszínére.

Április 26-án barátai és tisztelői a Tölgyfa Galériában gyűltek össze emlékezni. A zsúfolásig megtelt galériában fotókiállítást rendeztek Bodor Ferenc tiszteletére, Györfly Miklós ifjúkori írá-saiból olvasott fel. Clifton Cheniert és Ferenc többi kedvenc zenészenek dalait hallgatva az iparművészekből, műemlékesekből, építészmérnökökből, a tánc-házmozgá-lomból indultakból össze-gyűlt közönségnek volt mire emlékezni.

A nélküle eltelt öt év utólag is bebizonyította, hogy egyszeri és megismételhetetlen alakja volt a hatvanas évektől haláláig tartó több mint harminc esztendő Budapestjének. Akik közelébe kerül-hettek, azoknak ő volt a TANÁR ÚR, annak is a legszigorúbb fajtájá-ból. Egyszemélyes kurzusain természetes volt az átjárás egy ősi mezősegi dallam évezredes üzenete, egy lakható épület, egy kéz-befogható használati tárgy, vagy akár a rock and roll között. Számára az emberléptékű értékek voltak fontosak, legyen az egy többszázéves épület, régi használati tárgy, vagy a legújabb iparművészeti alkotás. Egy-egy odavetett ironikus, vagy kemény félmondatával nagyobb rendet vágott kő-sza gondolatainkban, mint-ha több tanulmányt elolvastunk volna. Bár tanított az Iparművészeti Főiskolán, igazi katedrája mégis a budapesti presszók, kiskocsmák, bécsi, berlini kávéházak, erdélyi, felvidéki parókiák, kúriák, somo-gyi, partiumi, bácskai barangolások, lakások, kis klubok diavetíté-seinek helyszínei voltak. Londontól Budapestig, a somogyi Szennától, a háromszéki Alsócsernátonig mindenütt otthon volt.

Emberek és az épített környezet, emberek és tárgyak korokat és művészeteket átfogó kapcsolatát kereste. Hivatásos művé-szettörténészknél alaposabban ismerte a történelmi Magyarország eldugott falvainak elfelejtett, sokszor alig megközelíthető régi templomait, várait, udvarházait. Erdélybe, Felvidékre induló ismerőseinek „kötelező” feladata volt a Bécsből beszerzett első világháborús katonai térképei – melyek a mai napig használhatók, ezeken az eldugott tájakon a vasút, az utak az utóbbi száz évben semmit nem változtak – xeroxmásolatainak segítségével bejárni ezeket az országotaktól távoli tájakat. Nélküle valószínűleg soha nem ismertük volna meg Menyő, Diód, Ákos, Aracs és még számos település évszázados emlékeit. Ezekről az elfelejtett, sokszor csak az ő fotógyűjteményében fellelhető műemlékekről több tucatnyi újságcikket jelentetett meg, melyeket a pesti presszókönyvéhez hasonlóan érdemes lenne könyv alakban megjelentetni. Hézagpótló kötete lehetne kallódó építészeti emlékeinknek.

A századforduló épületeiben, Kós Károly, Debreczeni László rajzaiban, a zugligeti villamos végállomásában, egy vidéki vasútállo-más épületében, a sivár, sematikus presszók világában a nyomok-ban megmaradt humánomot, a békebeli emberi léptéket, a shop-pingos, centrumos, városból kiveszett természetes élettereket keres-te. Fontosak voltak számára a tárgyak, de csak akkor, ha történetük, aurájuk volt. Egy dédapától örökölt, esetleg működésképtelen fal-óra, egy régi fénykép, vagy egy régi detektoros rádió többet jelentett neki, mint a legpontosabb, de lélektelen kvarccsoda.

„Kívülről, bölcsész előtanulmányokkal került a formatervezés világába. Nem kötötték meg akadémikus tanok, érdekszövet-ségek, így egyedi szemlélettel gazdagíthatta és népszerűsíthette az iparművészeti értékeket a főiskola hallgatói között, az Ipari Forma és a Design szerkesztőjeként, kiállítások rendezőjeként.

A táncházmozgalomnak kezdete óta alapembere volt. Szerkesztette az A BÁL című táncháztalálkozó kiadványt, a mozgalom máig alapkönyvének számító Nomád Nemzedék összefoglaló kötetét, majd a táncházmozgalom húsz éves évfordulójára a Nomád Nemzedék II. kötetét is ő válogatta a Téka Újság kiadásában. Megörökítette az utolsó pest-budai kocsmazenészeket, az elfelejtett, békességes polgári élet maradék tanút.

Mi maradt Bodor Ferenc után? Néhány könyv, számos újságcikk, feldolgozásra váró írások, diagyűjtemény, régi fényképek és a tárgyi hagyaték. Ezeknél azonban sokkal fontosabb az a szellemi örökség, amit a volt „tanítványoknak” kell tovább örökíteni, mert szükségünk van nekünk, a második évezredbe készülőknek ezekre az értékekre, ha még akkor is magunkénak szeretnénk érezni ezt a számunkra kijelölt világot.

Tervezzük, hogy Bodor Ferenc erdélyi és felvidéki műemlékekről szóló rövid írásait egy következő mellékletünkben jelentetjük meg (a szerk.)

Faületés Orfűn és Magyarlúkfán; megemlékezés a Tölgyfa Galériában

FOTOGRAFIAI ALKOTÓHÁZ ÉS ESZTERGOMI HELYZETKÉP

– Beszélgetés Kund Ferencsel –

A Magyar Design Kulturális Alapítvány, a Magyar Innovációs Szövetség és az Országos Műszaki Fejlesztési Bizottság szervezésében kiírt második Lépés a jövőbe pályázaton első díjat nyert a Kund Ferenc és munkatársa, Gulybán Ede által tervezett fotográfiai alkotóház. A számítógépes távlati képeket Révai Attila készítette.

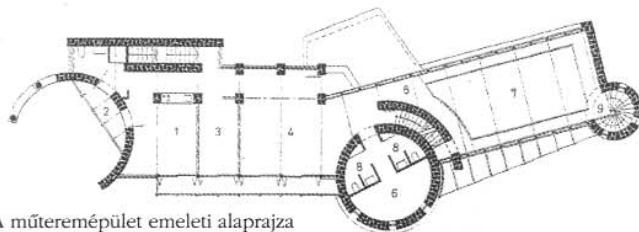
Országépítő: Saját elhatározásból kezdtetek neki ennek a munkának? Milyen lehetőség van a terv megvalósítására?

Kund Ferenc: A háttérben az húzódik meg, hogy Gaál Áron, a pilisjászfalui polgármester minden lehetőséget szeretne kihasználni, ami a falu jövőjét segíti. Elég sok fiatal telepszik meg a faluban, igyekszik a letelepülőket olyan körből odavonazni, hogy ezzel a falu szellemi fejlődését erősítse. A fejlesztésnek is azokat a pontjait igyekszik kiemelni, amelyek ugyanezt segítik. Így vetette fel, hogy ezt a központi fekvésű kis elhagyott bányát valamilyen művészeti alkotóhellyé fejleszteni. A rendezési terv zöldterületként kezeli, de ez ma úgy működik, hogy a helybeliek oda hordják a szemetet. Mi a legkisebb köfejtő-kráter rekultivációjával modellt szeretnénk állítani a nagyobb bányasebek begyógyításához. Valószínűleg néhány hazai példa nyomán, mint a villányi, a polgármester azt gondolta, hogy itt szobrász alkotótelepet kellene létrehozni, csak az itteni kő a faragásra alkalmatlan.

Innen kezdett bennem motoszkálni valami, és jött az az ötlet, hogy legyen fotóművészeti alkotóház. Az Esztergomi Fotókör Balla András vezetésével szakmailag számon tartott társaság. Bandi révén megkerestem a Fotóművész Szövetséget, megkapták az én vázlataimat és azt megvitatta az elnökség. Nem emlékeznek más elnökségi döntésre, ami száz százalékos egyetértéssel született volna, mint ez, hogy támogatják a kezdeményezést. Ez pénzügyi támogatást nem jelent, de jelent egy igénybejelentést és mindenféle egyéb segítséget is. Ők most a Mai Manó ház felújításával foglalkoznak, ez minden energiájukat lekötö, de nagyon hiányzik nekik egy jól használható műterem, ami a mi programunk része. Olyan műterem jönne itt létre Pest közelében, amit a fotóművészek és fotós iparosok is használhatnának. Napfényműterem tudomásom szerint csak Szentesen van, a régi Friedrich műterem, de az ilyenfajta használatra nem alkalmas.

Jelenleg is működik a Bükkben és Salföldön egy fotó-alkotótábor, ahová nagyon sokan jönnek a világ minden tájáról, jelentős összegeket fizetnek, hogy ezeken a táborokon résztvehessenek. Ez tehát a fenntartást szolgálja tudná, csak az egyszeri beruházási költséget kell előteremteni. Az önkormányzat adná a telket, vállalja a közművek megépítését, az Iparosok Szövetsége szívesen beszállna a műterem létesítésébe, amit az ő tagjai használhatnának.

Tulajdonképpen ez a dolog csirája. Lényeges még, hogy a szomszédságban lévő falvak mindegyike rendelkezik valamilyen csodával, azon túl, hogy a természeti adottságok rendkívül jók. Leányváron lakik a most királyi főszakács címet viselő konyha-

A műteremépület emeleti alaprajza

művész, Cséven van a Kálmánffy Béláról, a Pilisben a szlovák népdalokat összegyűjtött zenészcsoport elnevezett asszonykórus, Kesztölc és Csév együtt a neszemlyi borvidék része, komoly szőlőkultúrával. A Pilisben a vadászat ma is keresett idegenforgalmi cél. Ezeket a falvakat a természet összeköti, ugyanakkor egy megyehatár átvágja, Pilisjászfalu Pest megyéhez tartozik, a többi Komáromhoz. Itt van aztán Tinnye a Kossuth-házzal, a szomszédságában a Garancsi tó, ezek együtt nagyon színes kínálatot jelentenek. Jászfaluiban most tártak fel egy római villát, előbb-utóbb valami komolyabb bemutatásra is sor fog kerülni. Valamikor volt itt egy tó is, amit most a Kenyérmezei patak vizével fel szeretnének tölteni. Komolyan szó van arról is, hogy Pest, Komárom és Nyitra megye létrehoz egy Eurorégiót, aminek a kialakítása a mi tervünkkel szorosan egybevág. A kapcsolatok így is működnek, az itteni szlovák falvak kapcsolatban állnak Szlovákiával, a leányvári németek Németországgal. A jászok rendkívül mélyen ápolják a saját hagyományait, vagyis az itteniek kapcsolatban vannak a Jászsággal és a szlovákiai, ma már szlovákul beszélő, de jász származású lakosokkal.

Országépítő: Az 1997/1. számunk Esztergommal foglalkozott. Jó volna tudni, mi történt azóta, hogy feltűnést keltően negatív képet rajzoltunk a városról abban bízva, hogy az egyházi főváros szerepéhez méltóbb fejlődését szolgáljuk.

Kund Ferenc: Biztos tudod, hogy abból a számból rengeteget el tudunk adni, még tavaly ősszel is keresték, ami azt jelenti, hogy hihetetlenül nagy volt az érdeklődés. A benne megfogalmazottak sokszor előkerültek, elsősorban a szubjektív előszó, mert az emberek szembesültek azzal, hogy külső szemmel hogyan látni a várost. Azt mondhatom, hogy teljesen hatástalan nem maradt, de nagyon sok változás sem történt. Az lehet, hogy az esélyek most jobbak, erre vannak biztató jelek. A város meghirdette a főépítési állást, erről most született döntés, úgyhogy van főépítészünk.

Országépítő: Kicsoda?

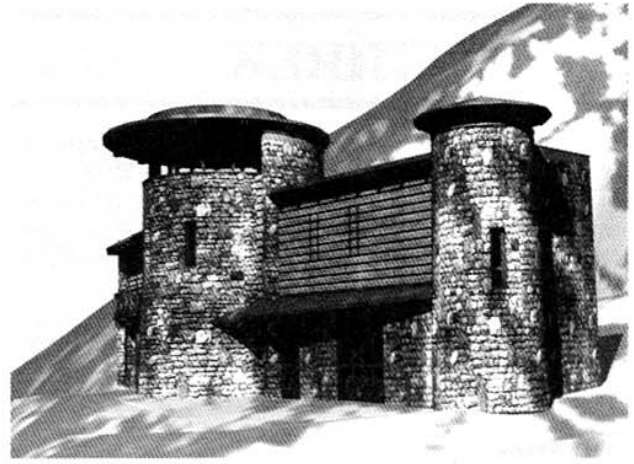
Kund Ferenc: Sári István, a volt soproni főépítész. Tizennyolcan pályáztak, ami egy kisváros esetében nagyon sok.

Országépítő: De ez a kisváros egyfajta főváros is!

Kund Ferenc: Mindenesetre szakmai oldalról bejátszhatott, hogy most körvonalazódnak a helyi feladatok, ezek összefüggenek a milleniumi előkészületekkel is. A város benyújtott egy pályázatot a főútvonalak épületeinek felújítására, ami az épületek jelentős részének a megújulásához vezethet. Emellett nagyon reméljük, hogy az új főépítésznek lesz ereje ahhoz, hogy változtasson az eddigi gyakorlaton, ne csak a már halaszthatatlan problémákkal foglalkozzon a város, hanem időben előkészített tervek álljanak rendelkezésre. Az, hogy az új főépítész azzal kezdte a munkáját, hogy körbejárja a város építészeti, hogy megismerje a város építészeti problémáit, erre a reményre fel is jogosít.

Országépítő: Milyen más fejlemények vannak?

Kund Ferenc: Országos költségvetési keretből jó ütemben halad a vár felújítása, nem lehet nem örülni annak, hogy ez a munka folyik. A másik oldala a dolognak, ami az Országépítőben is említett vitát illeti, hogy a Mária Terézia kori állapotnak megfelelő, visszafogott terv valósul meg, de utódaink egyszer még meg-

tehetik azt a lépést, ami most nem sikerült, hogy a nagyobb szabású, korábbi állapotnak megfelelő rekonstrukciót végrehajtsák. A város saját erejéből befejezte a vonalas létesítmények építését, gázvezetékek, csatornafektetés a város útjainak további feldúlását nem igényli. Ezen kívül viszont szinte semmi nem történt.

Országépítő: Most zajlott le az uszodafelújítási pályázat.

Kund Ferenc: Szégyenteljes módon ilyen rosszul előkészített, ilyen rosszul kiírt pályázattal, nem országos, de helyi szinten sem találok még. Egy rosszul feltett kérdésre meg csak rossz válaszok érkehetnek. A pályázóktól ugyanakkor megkívánták az É-1-es kategóriát, viszont a zsűrinek egyetlen ilyen szakmai minősítésű tagja sem volt. Kamarai észrevételre a MÉSZ delegált egy vezető tervező zsűritagot, csak éppen szavazati joga nem volt.

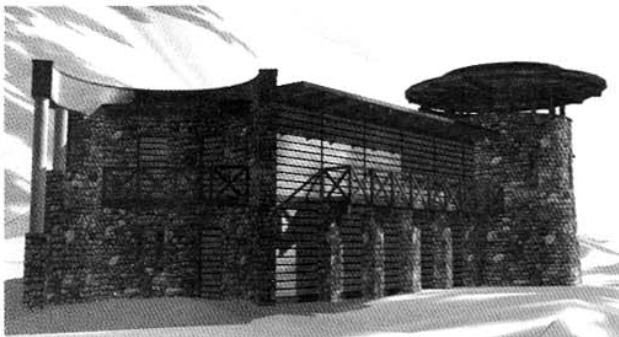
Országépítő: Mi lesz a sorsa a szemináriumi épületnek?

Kund Ferenc: Lassan megújul egyházi igazgatás alatt, de a céljáról nem tudok semmit. A Keresztény Múzeumnak nagy szüksége volna nagyobb területre, de más változatok is felmerültek. Az egyetem ügye már végképp nem időszerű. A kertvárosi laktanyák humanizálására készített tervem sem valósul meg, csak minimális rendbehozatal történik, ami valószínűsíti, hogy nagy fluktuációjú, gyorsan lelakott együttessé válik a magas szintű lakókörnyezet helyett.

Országépítő: Hogyan készül a város az ezeréves évfordulóra?

Kund Ferenc: Nekem az ünnepi készülődéssel kapcsolatban visszatérő képlet a falusiak hűsvéti előkészülete, tudniillik, olyankor kimeszelték, kitakarították a házaikat, de ehhez a fizikai tevékenységhez társult egy belső megtisztulás is, a bőjt és a kettő együtt hozta azt, hogy a végén ünnepelni lehetett. Esztergom lakossága, azt gondolom, a bőjtölést megélte, a közös takarításig nem tudott eljutni, hogy a közös ünneplésnek mi lesz a tartalma, ezt nehéz megmondani. Az biztos, hogy a város főútvonalait érintő festési akcióban a megtisztulási szándék fejeződik ki. A pályázatot be se lehetett volna nyújtani anélkül, hogy a város föl ne vállalja ennek az egész munkának a terveztetését, pályáztatását és majd a bonyolítását, hiszen nagyrészt magánházkiról van szó. Ha a pályázat sikeres lesz és az új főépítész szakmai irányítása is kialakul, akkor történhet valami a méltó ünneplésért, ami a mi szakmánkat illeti.

A híd építésének előkészületei folynak, de mióta Homor Kálmán meghalt, nemrég, egészen váratlanul, mi, esztergomiak csak annyit tudunk a hídról, amennyit a sajtóból, a rádióból megtudhatunk. (Homor Kálmán, esztergomi számunk egyik szerzője a Mária Valéria híd legavatottabb ismerője, a felépítéséért folytatott küzdelem irányító személyisége volt.) Kálmán halálával pótolhatatlan hiány keletkezett, a város csak a téma után tudott kullogni ebben is, egyszerűen úgy néz ki, hogy a város külső intézkedések folytán megkap egy hidat, aminek a városi vonzaitaira komolyan fel kellene készülni.

HÍREK

DÉVÉNYI SÁNDOR Kossuth-díjáról előző számunk nyomdába adása után értesültünk, ahogyan arról is, hogy – Ekler Dezsővel egyidőben – elnyerte a DLA fokozatot a Műgyetem Építésmérnöki Karán. Ekler Dezső doktori értekezését e számunk melléklete tartalmazza, Dévényi Sándor munkáival következő számunk foglalkozik.

RUDOLF MIHÁLY építész és Vincze Ildikó keramikus kiállítását a Budapest Galéria Lajos utcai kiállítóháza mutatja be szeptemberben.

FELVÉTELI PÁLYÁZAT A VÁNDORISKOLÁRA – A kiírás május 26-tól vehető át az AXIS Építészirodában, beadási határidő augusztus 27. Információ: 212 2508, Salamin Ferenc.

FARKAS GÁBOR és alkotótársai építészeti kiállítását a szegedi Móra Ferenc Múzeum rendezte meg a Csongrád Megyei Építész-kamarával közösen.

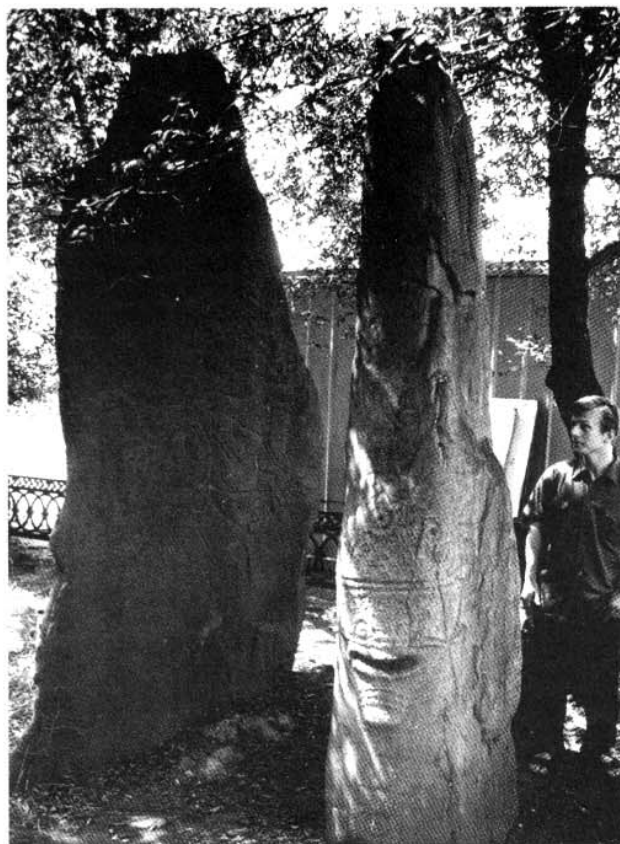
FA HARANGLÁBAK, HARANGTORNYOK címmel jelent meg Kovács József összefoglaló kötete a Petit Point kiadónál, ahol a könyv meg is rendelhető (2099 Pilisszentlászló, Vadrózsa utca 12.) A szerző szélmalomokról szóló, előző számunkban megjelent cikkébe sajnálatosan két hiba került, a 23. oldalon a felső kép a békéssámsoni szélmalmot ábrázolja az ópusztaszeri helyett és a 26. oldalon a tiszasasi és a tiszaszigeti malmok képe felcserélődött.

A RÉVFÜLÖPI EVANGÉLIKUS OKTATÁSI KÖZPONTOT, Krizsán András tervét (munkatársak: Jack Tibor, Reppert Béla, Ficz Gábor, Félix Zsolt; társtervezők: Kovács István, Pintér Ágnes, Fenyves Tamás, Tóth Zoltán; kivitelezők: Szakáts Attila, VESZPRÉMBER RT.) április 17-én szentelték fel dr Harmati Béla és D. Szebik Imre püspökök jelenlétében.

A KÓS KÁROLY EGYESÜLÉS kiállítása Csengeren III. 15-26, Esztergomban IV. 9-15, Szerencsen IV. 20. és V. 1, Nyíregyházán V. 9-23. és Sopronban V. 28. és VI. 13. között volt látható. A következő bemutatók: Miskolc, VI. 17 és VII. 4., Keszthely VII. 16. és VIII. 1., Tokaj VIII. 15. és IX. 5., Jászberény IX. 13-26. A budapesti kiállítás október 2. és 9. között tekinthető meg a BME központi épület aulájában. Erre az alkalomra jelenik meg az Egyesülés tízéves tevékenységét összefoglaló évkönyv, amely kb. 300 oldalon, színes képekkel mutatja be a tagszervezetek építészeti eredményeit és részletesen beszámol a Vándoriskola, a folyóirat és a szabad oktatási intézmények tevékenységéről (angol és német nyelvű összefoglalókkal). A szerkesztőségbe augusztus 31-ig beérkező előrendelés esetén az évkönyv 4000 forintért (+ postaköltség), a vándoriskola tíz évének anyagát bemutató kiállítás kísérő katalógusának második, idegen nyelvű fordítással bővített kiadása 500 forintért (+ postaköltség) vásárolható meg. További kiállítások: Kiskunhalas X. 23. - XI. 7.; Szombathely XI. 12. - XII. 3.; Vác XII. 11-22.

A VÁNDORISKOLA tíz évét bemutató kiállítás a Bercsényi kollégium, a BME Lakóépülettervezési tanszéke, az Ybl Miklós Műszaki Főiskola és az Iparművészeti Főiskola után Pécssett, a Pollák Mihály Műszaki Főiskolán volt megtekinthető

KUNKOVÁCS Lászlónak a sztyepei kömberekről szóló fotókiállítását a szófiai Magyar Kulturális Intézet mutatta be áprilisban. A kutató többéves munkával térképezte fel ezt az alig ismert kultúrkincset, bejárva Kazahsztán, Kirgizia, Mongólia és Dél-Szibéria jelentős területeit. A kiállítást Sumenben és Plovdivban is bemutatják. Fent: kép a tavalyi, dél-szibériai útról. A Minuszinsz-abakáni medence gazdag őskori leletekben, ezt a tájat a régmúltban sűrűn lakták. Az itt élők több méter magas faragott kőoszlopokat állítottak a sztyeppén, vésett jelenetekkel, démonábrázolásokkal. A haksz főváros múzeuma előtt is áll néhány kőbálszobor, tátott szájába ma is zsíros falatokat tömnek.

AZ EURÓPAI KULTÚRTÁJAK MINŐSÉGE, MINT FELADAT

Meghívó a Goetheanum Szabad Szellemi Főiskola Természettudományi Szekciója által, 2000-ben, Dornachban rendezendő nyilvános találkozó előkészítésében való közreműködésre.

Tudatosá válhat-e az ember természethez fűződő kapcsolata oly módon, hogy az európai tájak természeti és kulturális adottságainak megfelelő tervezés és gondozás eszköze lehessen?

E kérdés a találkozó kiindulópontja, mely felmerül a legkülönbözőbb munkaterületeken a tájjal kapcsolatban. Mindenkít megszólít e kérdés, akinek gondja a táj: az ökológusokat, a tájtervezőket, a tájat ápolókat, a különböző szakterületek tudósait, a gazdákat, továbbá mindazokat, akik a rokon területekkel foglalkoznak.

Az európai kultúrtájak nagy kihívást jelentenek a tervezők és a tájat alakító emberek számára:

Többek között nyilvánvalóvá vált, hogy már nem elegendő a széles körben elterjedt gyakorlat, a történeti előképek védelmének vagy feltámasztásának szándéka. Mi akkor az életképes alternatíva?

Hogyan lehet a tájat átfogó módon szemlélni, úgy, hogy az ne vezessen az általánosítás veszélyéhez?

Ezek a kérdések nem a mindig újból koncepcionális felvetésekbe torkolló tájelméleteket faggatják, hanem afelé az eredendő és elemi élményre vonatkoznak, hogy a táj egy élő organizmus. Ez az élmény lehet valami újnak a kulcsa, amit életteli teremtésnek és fejlesztésnek nevezhetünk. Ehhez azonban az emberi képességek kiteljesítésére van szükség, amely lehetővé teszi az életfolyamatok és esztétikai szempontok hasonlóan komoly és objektív befogadását és átélését, mint ahogy azt a hagyományos szemlélettel tesszük. Ilyen képességfejlesztés eredménye a tájhoz fűződő új, személyes viszony, melynek talaján lehetségessé válik a reális felelősségvállalás.

A táj témájával európszerte külföldöző munkacsoportok foglalkoznak. Néhányan közülük részt vesznek a Természettudományi Szekció által minden évben megrendezett *A táj átélése és alakítása* című gyakorlati héten. Ez a program hosszú idő óta – gyakran a hatóságokkal, a természetvédő szervezetekkel együttműködve, vagy EU-programok partnereként – foglalkozik a táj témájával.

Termékeny párbeszédet szeretnénk elindítani azok között az emberek között, akiknek a tájjal tennivalójuk van. A munkának a legkülönbözőbb helyeken tevékeny, kis csoportoktól kell közvetlenül kiindulnia. A 2000. szeptemberében megrendezett nagy találkozóra készülve fokozatosan szeretnénk a csoportok munkáját összefogni.

LEVÉL A TALÁLKOZÓ RENDEZŐIHEZ

Kedves Jochen, kedves Kezdeményezők!

A találkozót előkészítő felhívást nagy örömmel olvastuk, mivel a tervezett témát és a remélhetőleg széleskörű együttműködésen alapuló munkát nagyon fontosnak tartjuk.

A tájak minősége, mint szakmai munkánkat is meghatározó kérdés, természetesen saját hazánk, illetve a Kárpát-medence vonatkozásában foglalkoztat rendszeresen bennünket. Érdeklődésünk, nem egy általános európai tájra irányul, hanem éppen arra, hogy az a föld, ahol élünk, milyen sajátos minőségeket és feladatokat hordoz.

Felhívásotokhoz tehát ebben az európai térségben szerzett tapasztalatainkból, valamint az ideszületettségéből származó élményeinkből kiindulva kívánunk kapcsolódni.

A Kárpát-medencét, mint a magyar nép sors történetének hordozóját, mint azzal adekvát, illetve azzal együtt formálódó teret szeretnénk vizsgálni és bemutatni.

Úgy véljük, az eddigi találkozók során is érzékelhető lehetett mennyire fontos számunkra a nép-táj sors történet megismerése, élménye, és reméljük, nyilvánvalóvá vált az is, hogy komoly munkát fektettünk a természet életösszefüggések szerinti megismerésének tanulásába is. Ez a kétfajta megismerési törekvés jól megfér, és nem kerül ellentmondásba bennünk, ugyanakkor a tájak formálása elképzelhetetlen számunkra a szociális élet alakítása nélkül.

A szociális élet alakítása minden nép karakterének megfelelő lehetőségekkel bír. Munkánk során szükségesnek tartjuk a feladatokat olyan módon megfogalmazni magunk, vagy mások számára, hogy azokból ne hiányozzék a sors történetünkhöz és ezzel összefüggésben népi kultúránkhöz való kapcsolódás. Miért szükséges ez? Mert tapasztalataink szerint a kötődés és átélés nélküli valóságként megfogalmazott feladat nem éri el célját, nem tud cselekvést indukálni, mivel nem csak a külső valóság realitás ebben a térségben, hanem a képszerű néptörténet és a lényyszerű tájélmény is. Az előbbivel, mint tárgyi világgal szembe-sülünk, az utóbbiba beleszövődünk.

Annak átadását, amit Jochen Bockemühl-től tanultunk évek óta különböző módokon igyekszünk elősegíteni. A sokféle és sokszori próbálkozás ellenére úgy érezzük, hogy túl kevés nyitott fülre találtunk. Azt gondoljuk, elsősorban azért, mert az itt élő embereket valahogy másképp kellene fogékonnyá tenni ennek a szemléletnek a befogadására, a tárgyyszerű megfigyelés iskolázására.

Valószínűnek tarjuk, hogy sokkal inkább az identitásélményből kiinduló teremtő akaratra kell építeni, példák bemutatásával inspirálni a megismerési erőfeszítéseket.

Az eddigi találkozók során a Dörögdi-medencében megrendezett találkozón megpróbáltuk a figyelmet a népi kultúra, a sors történet, a szociális élet tájban megjelenő folyamataira irányítani. Ez a próbálkozásunk biztosan nem érte el célját, hiszen a kétfajta szálát, a reggeli, tájmegfigyelésre épülő és a tájat formáló emberről szóló esti előadások fonalaival nem sikerült összesodorni.

Kalugába azzal a szándékkal utaztunk el, hogy megpróbáljuk áthidalni a keleti és a nyugati gondolkodásformák és cselekvési programok közötti szakadékot, segítsük a kölcsönös megértést. Úgy gondoljuk ebben az esetben már jelenlétünkkel is sikerült a közvetítő szerepet betöltenünk.

Ezzel eljutottunk a hidépítéshez, ahhoz a feladathoz, amit a 2000-ben tervezett találkozón is szeretnénk gyakorolni és megvalósítani, és amit egyúttal sors történetünkből fakadó feladatunknak érzünk Európában. Költőnk szavával élve *komország-nak* tekintjük Magyarországot, se nyugathoz, se kelethez nem tartozó, rokonok nélküli, ősrég nép hazájának, ahol mégis mindkét égtáj nyelvét megérteni és beszélni képesek az emberek, ha nem is tökéletesen.

Pontosan tudjuk mennyire nehéz átjárást teremteni a nyugati és a keleti gondolkodásmód között, de feladatunknak mégiscsak az erre való törekvést tekintjük, és úgy gondoljuk, hogy kellő lehetőséget teremt erre, ha a saját kultúránkra jellemző „kétféle realitás” élményével dűlőre jutunk.

E törekvésünk befogadásához türelmet, megértést, figyelmet és segítséget kérünk a találkozó kezdeményezőitől. Ugyanakkor azt is érezzük, hogy a szociális kérdések felvetése, a történelmi háttér tisztázása, Kelet és Nyugat karakterének megkülönböztetése, majd összekötése nélkül az európai tájak minőségével, mint feladattal foglalkozni nem is lehetséges.

A PAGONY Iroda nevében –

Illyés Zsuzsa

PÁLYÁZAT – KORSZERŰ ÉPÍTÉSZETI BEAVATKOZÁSOK A FALUSI KÖRNYEZETBE

– címmel pályázatot írt ki a Európa Tanács luxemburgi Kulturális Utak Intézete és a Romániai Építész Szövetsége. A pályázaton 1990 óta megvalósult tervekkel lehet részt venni, a részvételre Közép- és Kelet-Európa építészeit szólították fel a szervezők. A pályázat célja,

- hogy felhívja a figyelmet olyan építészeti megoldásokra, amelyek a helyi hagyományokhoz, kulturális értékekhez alkalmazkodnak, ugyanakkor nem vetik el korszerű anyagok és formák használatát;
- hogy nagy nyilvánosságot nyújtó esemény révén bátorítsa a sajátos építészeti hagyománnyal rendelkező és az idegenforgalomban érdekelt falvak és kisvárosok új építkezéseire vonatkozó szabályozások kialakítását;
- hogy a legjobb építészeti példákat bemutató katalógushoz nyújtson anyagot.

A résztvevő építész, tulajdonosok vagy építetők egy vagy több munkájukat is bemutatathatják munkáiként két 100x70 centiméteres tablón, amelynek tartalmaznia kell:

- Helyszínrajzot az új létesítmények településen belüli elhelyezkedésével (1:1000)
- Helyszínrajzot az új épületek részletesen bemutatott konfigurációjával (1:500)
- A funkciót és a választott megoldást magyarázó alaprajzokat (1:100)
- 10 darab, az egész létesítményt és részleteit ábrázoló színes fényképet, amelyek érzékeltetik a környezethez való illeszkedést, a homlokzatkialakítás építészeti minőségét, az anyagválasztást, az építészeti nyelvet, a részletmegoldásokat, a kivitelezés minőségét, a belsőépítészeti kialakítást (ha szükséges) és egy rövid, angol vagy francia nyelvű leírást (az egyes számú tablón) a megbízás ismertetésével, létrejöttének körülményeivel, a kivitelezés módjával, a választott megoldások indoklásával.

A névtelenség biztosítására a tablók jobb felső sarkában egy 5x3 cm-s mezőben két betűből és öt számból álló jelíget kell elhelyezni, amelyet átlátszatlan fekete papírral a szélén körben le kell ragasztani. A tablókon a szerzőkre való utalást nem szabad elhelyezni. A szerzők, a megbízó, a kivitelező adatait és a kivitelezés dátumát tartalmazó, jelígével ellátott, lezárt borítékot a tablókhöz mellékelni kell.

A pályázati kiírást április 23-án tették közzé, a pályázati anyagot legkésőbb július 31-i dátummal kell postára adni. A zsűri

szeptember 13 és 15 között hozza meg a döntését, amelyet a tablók bemutató szeptember 16 és 30 között megtekinthető kiállítás keretében hirdetnek ki, a díjakat október 1-én adják át.

A zsűri az alábbi szempontokat veszi figyelembe: az épített és természeti környezet összhangja, anyagválasztás és építészeti nyelv, a kompozíciós részletek minősége, a kivitelezés műszaki minősége, a beavatkozás funkciója és a helyi kulturális értékekhez hozzáadott érték.

A zsűri tagjai: Francois Barre, a francia Kulturális Minisztérium építészeti igazgatója; Alexandru Beldiman, a Romániai Építész Szövetsége elnöke; Horia Bernea, a bukaresti Néprajzi Múzeum igazgatója; Georges Calteux, a Luxemburgi Nagyhercegség Műemlékvédelmi Hivatalának igazgatója; Ion Caramitru, Románia kulturális minisztere; Christof Chwalibog, a Lengyel Építész Szövetségének elnöke; Claudia Constantinescu, a Romániai Építész Szövetségének Európa Tanács szakértője; Martin Drahovsky, a Szlovákiai Építész Szövetségének alelnöke; Yvette Fulicea, a román Kulturális Minisztérium tanácsosa; Stefan Lungu, a Romániai Építész Szövetségének alelnöke; Makovecz Imre, a Magyar Építészakamera képviselője; Ruth Marquez, a francia Gazdasági Minisztérium igazgatóhelyettese; Michel Thomas-Penette, az Európai Kulturális Utak Intézetének igazgatója; Ana Incu, a román Közmű- és Regionális Fejlesztési Minisztérium építész és Raymond Weber, az Európa Tanács nevelési, kulturális és sporthivatalának igazgatója.

Díjazás: Első díj 4200, második: 2700, harmadik 1500, megvétel: 600 USA dollár. A szervezők a legjobbnak ítélt, természetes tájba történt építészeti beavatkozás szerzőit megbízzák egy iskolakert megtervezésével a faraciországi Terrasonban, valamint díjazni kívánják a legjobb kivitelező céget vagy iparost is. Minden díj egyharmada az építető-tulajdonost illeti meg.

A szervezők fenntartják a kiállítás és publikálás jogát.

A pályamunkákat az alábbi címre kell küldeni: Uniunea Arhitectilor din Romania, Str. Academiei 18-20. Sector 1. Bucuresti

További információk kérhetők ugyanezen a címen Claudia Constantinescutól (Tel/Fax: 40-1-3123053, Tel:40-1-2117840, Fax: 40-1-2113845) vagy Institut Europeen des Itinéraires Culturels, Tour Jacob, Plateau du Rahm, L-2427 Luxembourg, Madame Sorina Lapp (Tel: 35-2-241250, Fax: 35-2-241176, e-mail: institut@culture-routes.lu)

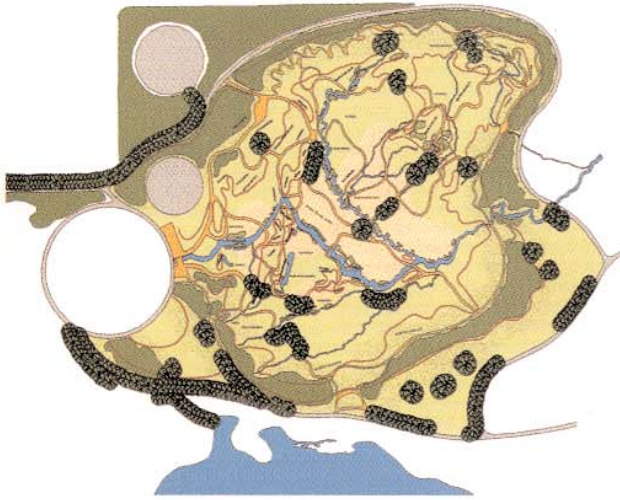
A KÓS KÁROLY EGYESÜLÉS ÉS AZ ITA WEGMAN ALAPÍTVÁNY KÉTÉVES (HETI 10 ÓRÁS) SZABAD FŐISKOLAI PROGRAMOT HIRDET.

Az induló program személyes, egzisztenciális és általános emberi kérdések megválaszolását kívánja elősegíteni; tartalmi és módszertani útmutatásokat akar adni az önálló megismerés és életalkotás számára. Nem speciális ismereteket kíván nyújtani, hanem az individuális ítélőképességet akarja kitágítani, a történelmi amnéziát feloldani, a természettudomány és szellemtudomány egységét helyreállítani; olyan gondolkodásmódot kialakítani, ami nem elméletek és ideológiák gyártására való, hanem a valós életre vonatkozik – szellemi és materiális életre egyaránt-, vagyis az élet egységének megismerésére. Minderre azért van szükség, hogy szellemi értékek szabadságban születhessenek, hogy megszünjön a félelem a tabu-kérdésekkel szemben, hogy az emberek

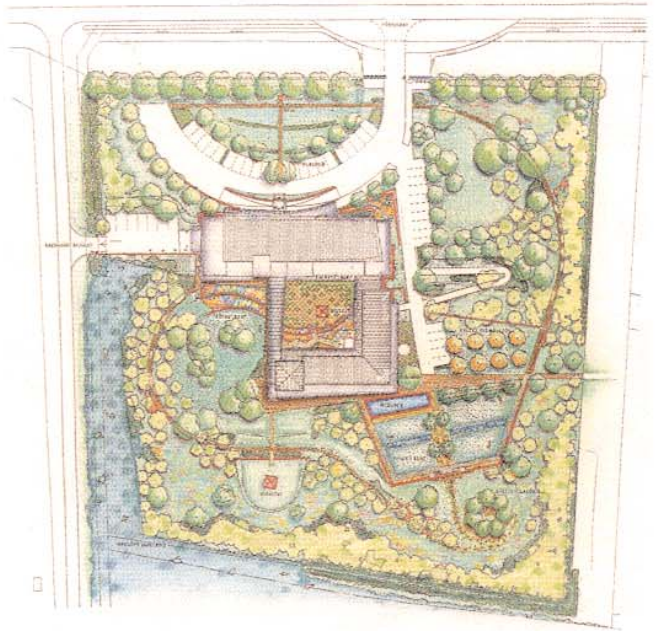
tudatában legyenek annak, hogy hol és miért élnek, hogy különbséget tudjanak tenni a pénz, a hatalom és az emberi kapcsolatok között, és megtanulják, hogy a szabadság milyen következményekkel jár a közösségi életre.

A Szabad Főiskolára 18. életévüket betöltött fiatalok jelentkezését várjuk az iskolai és szakmai végzettséget illetően minden megkötés nélkül.

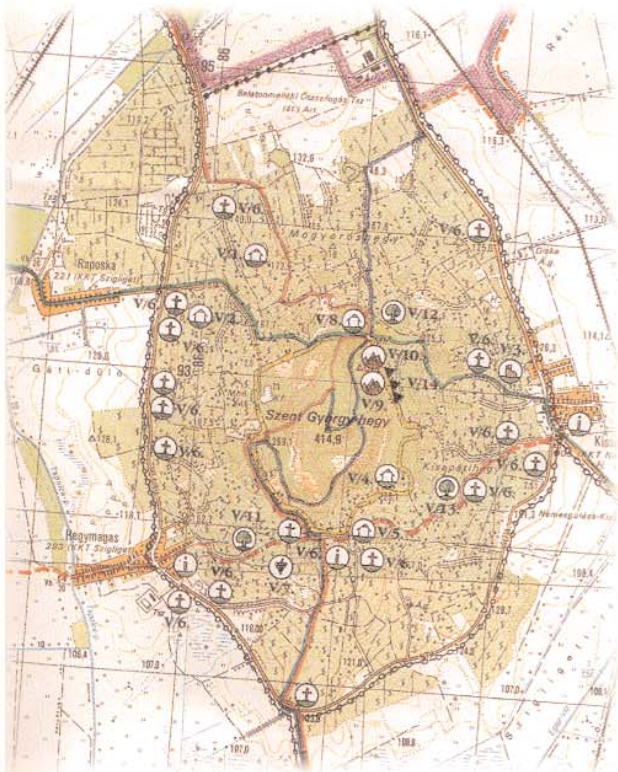
A programról részletes információ kérhető Kádas Ágnesztől; Ita Wegman Alapítvány, 1089 Budapest, Bláthy Ottó u. 41. tel.: 303-77-46, Fax: 303-91-79. Előzetes jelentkezés 1999. június 30-ig ugyanitt. – Felvételi beszélgetés: 1999. szeptember 17, péntek 14 óra. – A főiskola önköltséges. Tandíj egy szemeszterre: 12 000 Ft

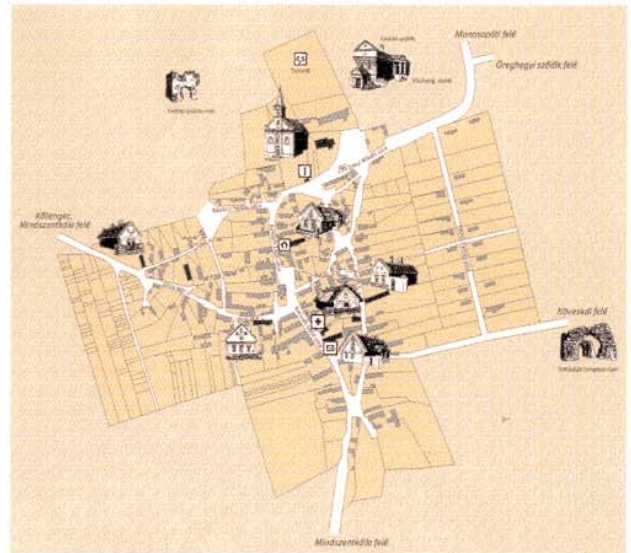
Kárpátia park – tereprendezési és tájépítészeti terv – A tereprendezési tervben a Kárpát-medence domborzatát képeztük le úgy, hogy az egyes tájakat jellemző geomorfológiai adottságok kicsiben megjelenjenek. A domborzati formák kialakításánál fontos szempont a jelentős sziklás hegyeket hasonlóképpen megjeleníteni, ugyanolyan közet felhasználásával. A tájformáló erővel ható talajfelelések is hasonló jelentőséggel bírnak. Ezek konkrét láttatása, érzékelhetősége fontos feladat.

Veresegyház, Misszió Egészségügyi Központ kertépítészeti terve – építész: Juhari Katalin – Az alsó – az épület előtti – kert a gazdasági udvarral, az íves felvezető úttal és a parkolókkkal az épület megközelítésére és kiszolgálására szolgál. A felső és oldalsó kertek a belső udvarral a rekreáció, a nyugalom terei. Az épület keleti oldalán gyümölcsöst alakítottunk ki. A tereket fás liget öleli körbe, amelyet az eredeti terepen futó kerti utak szelnek át. Ez a rész biztosítja az átmenetet a környező, félévad természetes akácligetek felé. Az épület tengelyében a felső kert kiemelt pontján kerti pavilon állt volna, de nem épült meg. Az épület belső udvarán díszkút kapott helyet, amelyet támfalakkal tagolt virágágyak ölelnek körül.

Részlet a Balaton-felvidéki Nemzeti Park egyik területén lévő Bazalt-hegyek információs térképéből. Ennek a vidéknek eltérő karaktere miatt más kiemelt látványosságai és természeti értékei kerültek rá a térképre: várromok, a szőlőkultúra emlékei és sajátos geológiai képződmények; Szentbékálláról készített, a Káli medence információs rendszere részét képező térkép. – Lent: fényképek a Dörögdi medencéből.

EKLER DEZSŐ

NAGYÍTÁS AZ ÉPÍTÉSZETBEN

AZ **ORSZÁGÉPÍTŐ** 1999/2 SZÁMÁNAK MELLÉKLETE

EKLER DEZSŐ

NAGYÍTÁS AZ ÉPÍTÉSZETBEN

– Vázlatok az építészet jelentéstanához –

A tanulmány szövege elhangzott 1999. március 16-án
a Budapesti Műszaki Egyetemen, a DLA cím átadásakor.

A tanulmány első négy fejezete megjelent
az *Új Magyar Építőművészet* 1999/2 számában

Dr. Szentkirályi Zoltán emlékének ajánlom

Az építészeti apró és talányos mozzanataira szeretnék rávilágítani, s azt mintegy KINAGYÍTVA adalékokat próbálnék keresni az építészeti jelentéstartalmához. Együttal persze alkotói felfogásomról is szeretnék vallani.

I. TÉZIS

Tézisem: A NAGYÍTÁS az építészet fontos eleme, amely meghatározó az építési hely és a ritusok (funkciók) térbeli rendjének dramatizálásában valamint a szerkezetek és formák alkotásában. Úgy vélem, talán nem jött volna létre művészi rangú építészet a NAGYÍTÁS igénye nélkül, s ily módon – megkockáztatható – az ember sem az volna, aki.

NAGYÍTÁS nélkül nincsen jó építészet, és fordítva, a jó építészetben valahol mindig megtalálható a NAGYÍTÁS. Az építészeti jelentéseinek értelmezéséhez ezért elengedhetetlen a NAGYÍTÁS értése és leírása.

Jó tizenöt éve fedeztem fel a NAGYÍTÁS jelentőségét Makovecz Imre munkáit elemezve, s írtam róla több helyütt fiatalos illuminációval:

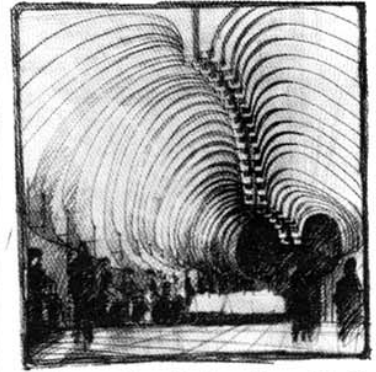
Megfigyelhetjük, hogy Makovecz majd minden munkája nagyításokat tartalmaz. Antropomorf téralakítási módszere nem más, mint az egyszemélyes tér mozdulatszerű felnagyítása. Szerkezetei – a ferde támpók, a kelyhes pillérek, a bordákat idéző szaruzat – nagyított épületelemek, nagyított ácsszerkezetek, hatalmas virágok, ágak, csontozatok. Lényszerű házainak koponya-, kar-, szemformái is mind nagyítások. De mi más volna a görög templom és a görög oszlop – eredetét illetően – ha nem nagyítás? Primitív hajlékok, növényi elemek, mives ácsszerkezetek kőbe nagyítása. Vagy az indiai sztúpa, egy Rietveld vagy Corbusier ház? Miniatűr (vagy kozmikus) modellek, szobrászi plasztikák, festői gesztusok térbe nagyítása. És mi maga a monumentalitás, a „stílusok virágzása”? Nem egyszerűen „nagy”-ság, hanem nagyítottság.¹

Akkoriban azt gondoltam, hogy – kvázi elméleti íróként – megtettem a magamét, s majd jönnek az új nemzedékek művészettörténészei megírni a NAGYÍTÁS jelentőségét (és Makoveczét is). Lehet, hogy tévedtem, és mégis akkori másik gondolatom válik valóra, miszerint a NAGYÍTÁS ötletét tudóskodva doktori dolgozatként írom egyszer majd meg.

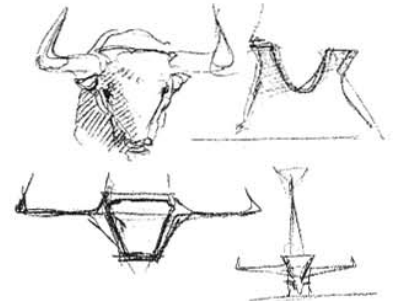
Az építészetről való pontos beszéd volt az ambícióm akkor és maradt valamelyest azóta is. Érdemes gondolkodni azon – különösen a mai magazin szövegeiben –, hogy vajon miért beszélnek az építészek oly sajátosan metaforikus (egyébként gyakran NAGYÍTÓ gesztusokkal telit!) nyelvet? Feltehetően fogalmaik határozatlanság az oka. Igyekeznek hát, amennyire tőlük pontosan fogalmazni és röviden beszélni, tudva azt is, hogy „amiről nem lehet beszélni, arról hallgatni kell”.

II. ILLUMINÁCIÓ ÉS ÁTVÁLTÁSI PONT

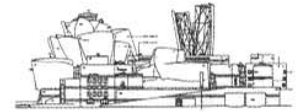
Lássunk először példákat a NAGYÍTÁSra, s kezdjük akár a maiaknál. A kortársi NAGYoknál rendre ott találjuk a NAGYÍTÁS-metaphorát: Nouvel ékszerekről NAGYÍTOTT arabeskjeiben a párizsi arab kultúrintézetben vagy épülő luzerni zene-központjának stég-házat százszorosban víz fölé nouveló konzolos tető-pengéjében, Libeskind berlini Zsidó Múzeumának homlokzatain, tankcsapdák és szögesdrótok geometriájának negatív lenyomatában a monumentális fémdobozon. Vagy Gehry új barcelonai Guggenheim múzeumánál, ahol a NAGYÍTOTT vitorla, virág-kehely vagy papirusztekercs képletek nyilvánvalóan az invenciózus formaképzés alapjai (társítható Utzon sidney-i operaháza NAGYÍTOTT kagylóival, vitorláival). De ide tartozik Perrault monumentálisra NAGYÍTOTT könyvekkel

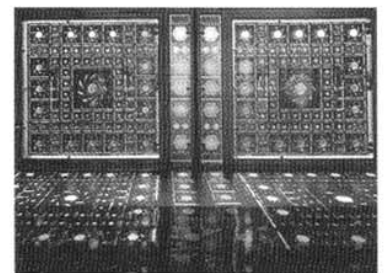
Makovecz Imre: Farkasréti ravatalozó

Santiago Calatrava: Merida híd, vázlatok

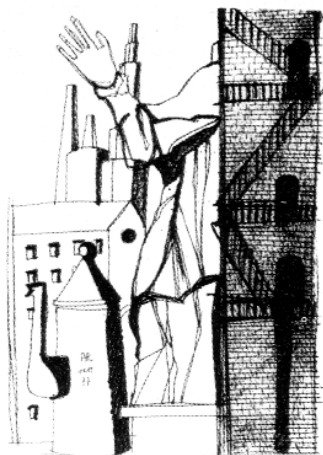
Frank O' Gehry, Guggenheim Múzeum, Bilbao

Jean Nouvel: Arab Kultúrintézet, Párizs

• 1 Ekler Dezső.: *Makovecz Imre építészetéről*. Makovecz Imre kiállítása. Madách Imre Művelődési Központ, Vác, 1983. 19. o., ill. Ekler Dezső.: *Makovecz Imre építészetéről*. Magyar Építőművészet, Bp. 83/6, 34. o. Mesterem volt aki igazolta az ötlet jelentőségét a Sylvester Ádám Spartacus-uszodájáról írott kritikájában: „A formát egyetlen mozdulat-ra, gesztusra vagy koncept-re redukálta. E redukció mellé a nagyítás (Ekler Dezső által leírt) finom dramaturgiáját passzította.” (ME 84.1.)

Le Corbusier
saját készítésű
zsebórája,
1902

Aldo Rossi rajza

• 2 Érdemes volna elgondolkodni például a mai építészeti lehetőségeik és az ugyancsak szembevetődően NAGYÍTÓ reklám-technikák összefüggéseiről. Ebben mérvadó Venturi és Nouvel. Hogy kifejlett példával éljek: a Sony cég legfrissebb gigantikus posztere hifi-ketyceréből montázsolt Manhattan-városképet NAGYÍT. Értelmezésem szerint viszont az észak-amerikai downtownok világa a temetők obeliszk-építészetiének NAGYÍTÁSA.

• 3 Az egyszerre elméleti és gyakorlati tárgy keretében félévenként volt egy-egy alaptéma: először a város, majd az épülettömegek, a szerkezetek és a belső terek kérdései. A közötti rajzok a második félét záró gyakorlati zárthelyi feladatként készültek.

• 4 L. Wittgenstein: Észrevételek 1932-34, *Orpheus* 1/1992 Bp. 32. o. – A profán térélmény is kétségtelenül hordozza ezeket az illuminatív, bizonyos értelemben valóságon túli tartalmakat. Hogy a NAGYÍTÓ kézmozdulat kifejező erejénél maradjunk, egy másik kézmozdulatra szeretnék utalni: *Tokaj téremléki jegyzéke* címmel készítetünk a konceptuális művészet jegyében egy sajátos „munkát” még 1978-ban *Madarász Ildikóval* és *Birkás Ákossal*. Tokaj térbeli valóságát próbáltuk dokumentálni, nem akvarellrel mint a művésztelepen festők tették, hanem az ott lakók tudattartalmait felfejtve és rögzítve. Kérdésünkre, amelyet a Tisza-hídnál tettünk fel – *Merre van a rév?* –, zavaros szöveg, ám táncosokat megszegyenítően tiszta mozdulatok, intések voltak a válasz, teli NAGYÍTÓ gesztusokkal, amelyek

sajátos mester-és-margaritás térben lebegésre, képzeletbeli repülésre, s ezáltal kétségtelenül illuminatív téri tudattartalmakra utaltak. (apropó: Birkás Ákos festészete évtizede NAGYI-TOTT fejek, arcok ábrázolásával él)

szerkesztett párizsi nemzeti könyvtára is. És akkor még nem beszéltünk *Calatrava* növényi és állati anatómiát NAGYÍTÓ csarnokairól, hídjairól. Vehetnénk bőven példákat még a kubista módra NAGYÍTÓ *Tschumitól*, a piranesisen látó *Lebbeus Woodstól*, s a NAGYÍTÁSaival is grafikusán túlzó *Zaha Hadidtól* vagy a szobrászian álmódó *Steven Holltól*. NAGYÍTÁNAK mind.

Visszafelé haladva, a mai hatvanas generáció újtóinál is így vagy úgy rendre megtaláljuk a NAGYÍTÁS-mozzanatot. *Robert Venturi* pop artos transzparens homlokzatain, ház-kacsáira aggatott, montázsolt oszloprendjein, ívein, ablakain mindig tettenérhető a NAGYÍTÓ lelemény. *Aldo Rossi* eredeti poézisének ugyancsak lényegi eleme a NAGYÍTÁS: Chirico valóságon túli képeit idéző vázlatain tettenérhető a léptékek egybelátása, keverése, ami a gyermekrajzokon is felismerhető. Vagy *Rob Krier*, aki az építészettörténet alapelemeit NAGYÍTJA vissza modern textusba. És a másik francia „ékszerész”, az idősebb, *Le Corbusier* aki ötvöstanoncként kezdte, és akinek munkáiban mindvégig ott ragyog a plasztikai lelemény – NAGYÍTVA.

És hát *Gaudí* szinte bármely mozdulata, és *Wright* geometrikus, kristályos és növényi szerkesztményei, alaprajzai, tömegalakzatai, ablakai, ha volna hely elemezni, láthatnánk, miként NAGYÍTÁSOK mind.

A mi *Lechner*ünk invenciójának lényege is ugyancsak ez: a népi minták monumentálissá növelése, ház méretűvé NAGYÍTÁSA, felvetítése a síkká redukált falakra. És folytathatnánk a sort visszafelé *Boullée*-ig, *Piranesi*-ig, a „régii görögökhöz” és tovább. A példákat zavarbaejtően könnyű szaporítani, ha odafigyel az ember.²

Az esetek nagy száma ellenére a NAGYÍTÁS mégis rejtélyes mozzanat. Témaválasztása látszólag kötetlen. Kiszámíthatatlan, hogy ki mit NAGYÍT. Jól láthatóan a NAGYÍTÁS az invenció, a poézis része. Az alkotás intuitív, önkényesnek vélhető szellemi mozzanata rejti, s ezért nem könnyű tettenérni.

Hogy hogyan is működhet a NAGYÍTÁS-illumináció, rajzos gyakorlatokkal próbáltam ki egyszer 1984-85-ben az Iparművészeti Főiskolán, mikor úgynevezett építészeti elemzést tanítottam. Rakás apró tárgyból – öngyújtóból, dióból, ruhacsipeszből, ceruzafaragóból, s hasonlókból – választhatott ki-ki kedvére, és azokból kellett házakat nagyítaniuk. Kínlódvá indult a dolog, ám ha valaki az apró tárgy fölött medítálva egyszer csak látni kezdte a műtűrben a monumentális épületet, a dolog már könnyen ment.³

Az illumináció ereje érzékelhetően nyilvánult meg a folyamatban, ezen belül viszont döntőnek bizonyult az az *átváltási pont*, amikor az épület képzete egyszerre és egészben kialakult. A pillanat nem volt megfogható, és alig volt regisztrálható. Nem fordítható meg, és nem is ismételtető. Éppen csak van, és mire megfogom, elillan.

Mégis, hogy létezik, az inverz oldalon, a befogadó „olvasata” révén ellenőrizhető. Ez az amire *Ludwig Wittgenstein* gondolhat, mikor azt mondja *Észrevételek* címmel rögzített jegyzeteiben 1932-1934 körül: „Emlékezz a jó építészet kiváltotta hatásra, arra, hogy gondolatot fejez ki. Legszívesebben még egy kézmozdulattal is jeleznék: értjük.”⁴

III. UTÁNZÁS ÉS NAGYÍTÁS

Próbáljuk mégis közelebről vizsgálni, miként is működik a NAGYÍTÁS? Ki hogyan és miért csinálja? Kézenfekvő, ha a NAGYÍTÁST egyfajta utánezásként vizsgáljuk először, hiszen kimondatlanul is mindig valamely előkép utánezatáról, felidézéséről van szó, ha NAGYÍTUNK. Enélkül a dolog nyilvánvalóan nem volna elgondolható.

Arisztotelész szerint a művészet általában utánezás terméke. *Poétiká*-jában olvasható az a néhány elhíresült mondat, amely a legtöbb esztétikai elméletnek máig fundamentuma: „...mindegyikünk örömet lel az utánezásban. Ezt bizonyítja a művészi alkotások példája: vannak dolgok, amelyeket önmagukban nem szí-

vesen nézünk, de lehető legpontosabb képük szemlélése gyönyört vált ki belőlünk, mint például a legcsúnyább állatok vagy a holtak ábrázolásai. Ennek az az oka, hogy a felismerés nemcsak a bölcsek számára gyönyörűség, hanem a többiek számára is – csak éppen kisebb mértékben. Azért örvendenek a képek nézői, mert szemlélet közben megtörténik a felismerés, és megállapítják, hogy mi kicsoda, hogy ez a valami éppen ez, és nem más.”⁵

Rögtön vegyünk elő másik mérvadó szerzőt is, aki a „mimézis” tanában ugyancsak meghatározó. Goethe így ír az építészetéről: „Az építészet nem utánozó művészet, hanem önmagáért való; ám legmagasabb fokán már nem nélkülözheti az utánzást; valamely anyag tulajdonságait színleg átviszi egy másikra, ahogyan például minden oszloprendező elv a faépítészetet utánozza;”⁶

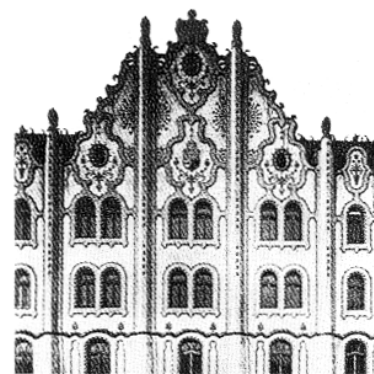
Az építőművészetéről írt vázlatos töredékében Goethe nem szól NAGYÍTÁS-ról, viszont „az utánzás ildomos módjáról” beszél, amely az építészetben „a fikció sajátossága”. Goethésen eredeti elemzésekkel szemléleteti elméletét a „kettős fikció és a kettőzött utánzás” mozzanatáról, amely – ha jól értem – annyit tesz, hogy az építészeti alkotásmód nem csak másolja a formákat, szerkezeteket, hanem ezeket egyúttal újabb és eltérő funkciókra teszi át, például „szentélyek s középületek hajdankori kizárólagos sajátosságait ... magánlakások kiképzésére”.⁷

Hogy miként is működik ez a goethei kettőzött utánzás, arra – a kérdést tovább mélyítendő – Dr. Istvánfi Gyula professzor számomra emlékezetes 1975-ben kelt dolgozatát hoznám ide, amely *A tudatfejlődés és az építészet kialakulásának kezdetei* címet viselte.⁸

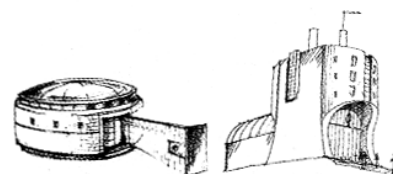
„Új anyagok vagy új igények megjelenésével az új feladatra készületlen műveleti tudat csak a korábbi gyakorlat műveleteinek, formai megoldásainak alapján volt képes alkotni. Így a tárgyformáló gyakorlatban a művelet-, forma-, funkcióátvitel és az addíció jelenségeivel találkozunk. Ugyanakkor az ősi tudat mágiával, túlvilághittel és mítoszteremtéssel kapcsolatos oldala is utánzásos tevékenységre készítette az embert, s így keletkeztek a mágikus szimbólumok,” – summázza Istvánfi megfigyeléseit a korai ember építészetéről. Példái roppant szemléletesek és meggyőzőek a kosárfonást utánzó, agyaghurkákkal kezdődő fazekasságról – műveletátvitel –, a koponya formájú edényekről – formaátvitel, funkcióátvitel – és mindezek mágikus cselekedetekhez kapcsolódó jelentéseiről.

Egy dolgot viszont nem vesz észre az építészet kezdeteit illetően. Azt hogy mindezek a mozzanatok NAGYÍTÁSOS utánzás elemeiként jelennek meg. Részletesen elemzi a téglá és növényi anyagok alkalmazását követően kialakuló egyiptomi kőépítészet kezdeteit, a Dzsószer fáraó „univerzális minisztere”, a kőépítészet feltalálójának, Imhotepnek vállalkozásában épülő szakkarai síregyüttest. Idézem: „A sírépítmények úgy készültek, hogy az alépítményekben többnyire a lakóház tereit, a felépítményekben olykor a lakóház tömegét utánozták. ... a sírkerület építésekor egy téglából épített várost modellezett, ... a megmunkált formában felhasználásra kerülő követ téglá formára faragtatta, s a téglá kötésrendje szerint falaztatta.” Hozzáteszem: NAGYÍTVÁ. „...Az együttes bejárati folyosójának oszlopai pontosan követik a valószínűleg nádköteg-pillér előkép formarendszerét. A tetőszerkezet pedig a sűrűgerendás fafödém formájának megfelelően kőből faragott faderenda-utánzatok egymás mellé helyezésével készült.” (NAGYÍTVÁ.)

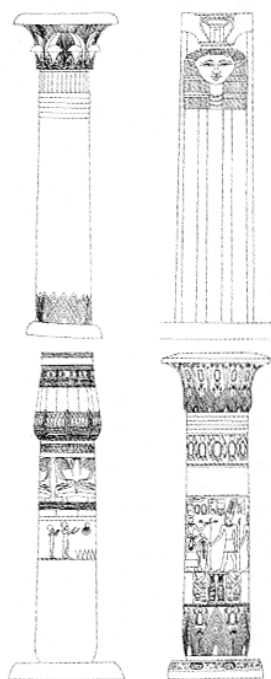
„A sírkerületben egy valóságos épület is készült, az ún. T-templom. ... alaprajzi formája pontosan megfelel egy tornácos előterű, s mögötte lakóteret tartalmazó lakóháztípusnak.” (NAGYÍTVÁ.) „Egyiptom őskorában ... még a totemállat volt az épület előképe. A harmadik dinasztia idején azonban ... Imhotep úgy tűnik első ízben adott szemléletváltozásnak kifejezést azzal, hogy növényit, nyitott kelyhű papiruszárat mintázott meg az épület falán. Ez az első féloszlop a kőépítészet történetében mitologikus természetű utánzás volt.”⁹

Lechner Ödön: Postatakarékpénztár

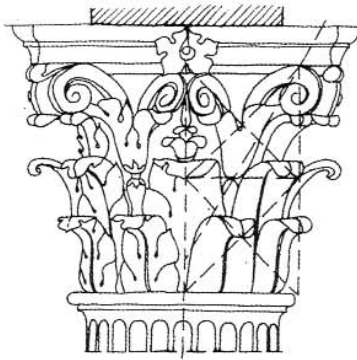

Jármay Éva b.ép.h.: Mérőszalag-ház
Ruttkay Ágota b.ép.h.: Villásdugó-ház

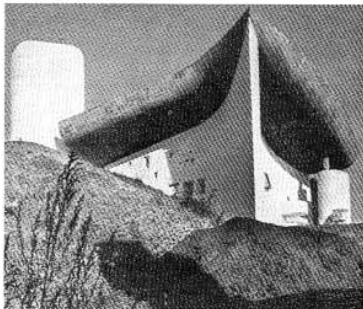

Egyiptomi oszlopok

- 5 Arisztotelész: *Poétika*, Kossuth Könyvkiadó, 1992. 9. o.
- 6 Goethe: *Antik és modern*, Antológia a művészetekről, Gondolat Könyvkiadó, Bp. 1981. 169-175. o.
- 7 Többek közt az ősi egyiptomi és görög szentélyek lépcsős talapzatának történetileg megmutatható utánzásos formaátvitelét hozza példának – kellemesen rezignáltan és éleslátással, az építészetben is megnyilatkozó devalváció részeként láttatva (kedvemre valóan) a építészettörténeti alakváltozásokat.
- 8 Dr. Istvánfi Gyula: *A tudatfejlődés és az építészet kialakulásának kezdetei*, Építés-Építészettudomány, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1975. 303-321. o.
- 9 Ugyanott, 319. o.

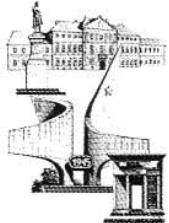
Korinthuszi oszlopfő

Le Corbusier: kápolna, Ronchamp
Ronchamp-metafa, Hillel Schocken
rajza Ch. Jencks szemiotikai kurzusáról

• 10 E mai esetek előzményeiként szabadna ide sorolnom *Heckenaszt János* zseniális felszabadulási emlékművét szülőházamból, Szombathelyről, amely monumentális zászlókat formáz vasbetonból, vagy akár a Besztercebányai szlovák partizán emlékműzeum hasonlóan iker-forma

SZOMBATHELY

kehely-kéz kontúrformáit. Megjegyzem, általában a politikai reprezentációs építészet a szaftos new-deales poszt-sztalinista időkben, a modernizmus derekán előszeretettel alkalmazta a szobrászias NAGYÍTÁSOKAT Disneylandtől Albániáig, Moszkvától az arab világig.

• 11 Vitruvius: *Tíz könyv az építészetről*, Képzőművészeti Kiadó, Bp. 110 - 112. o.

IV. SZOBRÁSZ MÓDJÁRA NAGYÍTÓK

Bizonyítandó, hogy a NAGYÍTÁS-mozzanat kikerülhetetlenül ott van valamennyi utánzásos újításnál, hadd tetézzem az idézeteket egy, az újkori építészet klasszikusától, Vitruviustól vett részlettel, aki a korinthuszi fejezet kialakulását írja le, mintegy szintetizálva Istváni meglátásait:

„Egy korinthuszi polgárságú szűz, aki immár nászra érett volt, megbetegedett és meghalt. Temetése után dajkája összeszedte edénykeit, amelyekben annak a szűznek életében kedve telt, és kosárba rakva a síremlékhez vitte őket és a tetejére tette, hogy a szabad ég alatt tovább megmaradjanak, egy tetőcseréppel fedte be. A kosarat véletlenül egy akanthosz gyökere fölé tette. Időközben a közepén reá nehezülő súly nyomta akanthoszgyökér tavasztájában leveleket s indákat hajtott, hajtásai a kosár mentén növekedtek, és a cserép sarkainak terhétől kényszerítve kénytelenek voltak kifelé volutákba hajlani.

Ekkor a síremlék mellett elment Kallimakhosz, akit márványmunkáinak eleganciája és finomsága miatt az athéniak katatexitekhosz-nak neveztek, felfigyelt erre a kosárra és körülötte a növekvő levelek bájos voltára, s mivel gyönyörködött annak módjában és a forma újdonságában, ennek hasonlatosságára csinált a korinthusziaknál oszlopokat és határozta meg szimmetriáikat. Ebből az épület megalkotásában kifejlesztette a korinthuszi rend szabályait.”¹⁰

Hogy a vitruvusi legenda valóságos tartalma mi lehet, ne firtassuk, összefoglalva viszont megállapíthatjuk, hogy az építészet „magasabb fokán” az „utánzás ildomos módja” legalábbis „katatexitekhoszi”, mondjuk úgy *kőfaragó módjára NAGYÍTÓ*. Az eseten felismerhető a művelet- és formaátvitel, sőt az eredetét illetően mágikus tartalmú funkció- vagy jelentésátvitel több ismérve, amely a goethei kettőzött utánzáshoz kell. Mindezekkel együtt azonban tisztán kivethető az a sajátosan „lépték nélküli” szellemi tér, amelyben a fizikailag adott méretektől elvonatkoztatva a *kőfaragó NAGYÍTVÁ* alkot.

A történeti építészetben a NAGYÍTÁSnak ez a *kőfaragó* típusú mesterfoka lényegében az épületek díszítésében és külső megformálásában hagyományozódik, hordozója és terméke is leginkább az oszloprendek és a homlokzatszerkesztések módszertana. A huszadik században viszont (később láthatjuk, hogy nem ok nélkül), az épületek egészének megformálásában válik fő témává és alkotómódszerré, leginkább a modernizmus szobrászias vonulatában.

Hogy legközelebb eső példákkal éljek, azt a fajta építészetet sorolom ide, amelyet többek közt *Bán Ferenc* művel, és amelynek szintiszta esete például legutóbbi, *Vadász Györggyel* közös Hannoveri Magyar Pavilon tervük. Szobrászias alkotómódszerükkel nem véletlenül kanyarodtak a hasonló vénájú *Csete György* egyik alaptémája, az emberi kéz gesztuskészletéből NAGYÍTÓ metafa felé. Csete is, akár imádkozó kézből, akár hajlékből vagy növényi metaforákból kiindulva NAGYÍT, mindig szobrász módjára illuminál és jellegzetesen kívülről látva és formálva nagyít épülettömegekbe.¹¹

Nyilvánvaló párhuzam *Paolo Porthogesi* egész életműve, amely biomorf NAGYÍTÁSOK jegyében fogant, vagy *Bruce Goff*-é, aki Wright-követőként talál hasonló utat természeti alakzatok NAGYÍTÁSÁHOZ. És sorolhatnánk még szép számmal eszázadi szerzőket *Gaudítól Asmussenig*. A szobrásziasan NAGYÍTÓ modernisták atyamestere mégis nyilvánvalóan *Le Corbusier*, akinek főként késői munkáiban domborodik ki invenciójának plasztikai jellege, és válik kézzelfoghatóan világossá sok-sok NAGYÍTÓ leleménye.

A *kőfaragó-szobrász módjára NAGYÍTÓ* modernisták alfaja lehetnének a szerkezet-nagyítók: *Nervi*, *Buckminster Fuller*, *Pelikán tanár úr*, a maiak közül *Santiago Calatrava*. Külön világ, amely a természettudósi és mérnöki komolyságot a gyermeki játékosággal képes ötvözni. Mindezt azért teheti, mert az építészet felől közelítvén a szerkezetekhez, az építészetbe eredendően kódolt NAGYÍTÁS-mozzanat kínálkozik számára közvetítő közegként, eszközként az absztrakt számítás-elvek mikrokozmosza és a mérnöki szerkezetek monumentalitás léptéke között.

Szélső és látványos esetként felhozhatjuk példaként akár *Hofer Miklós* tanár úr irodaházának csukló-gömbjeit a Roosevelttéren, melyek kifejtettebb változata az Erzsébet híd lábai alatt látható, hacsak metszetként absztrahálva is. A példák is sejtetik, hogy ez a szerkezet-szobrászként NAGYÍTÓ vonulat, ha rejtetten is, ott húzódik végig az építészet történetén, hétköznapian a műépítészet mögött, a profán, mesteremberes szinteken.

Mielőtt tovább mennék a NAGYÍTÁS-történet igazi próbakövéhez, az építészeti tér problémájára, hadd hozzam elő még példaként egy korszakalkotó művész szobrászos NAGYÍTÁS-leleményeit, meg a NAGYÍTÁS kérdéskörén belül tett felfedezését a népi építés szavairól. Makovecz Imre írja 1978-ban közölt naplójában:

„Az épületek tetejével kapcsolatos szavak: a konty, taréj, szarv (szaru), haj (héj) és a gerinc, far (farazott) szócsoportok kétféle felfogást fejeznek ki. Az egyik szócsoport azt sugallja, hogy a ház és teteje egy lény feje, hajjal, taréjjal, szarvakkal. A másik egy lény domborodó hátának képét állítja elénk. ... Az a ház, amelynek teteje tarajos, gerinces és farazott, elöl üstöke alatt viseli szemöldökét, az alatt szeme (ablak) van. Talpon áll, ebbe kötnek a láb- és térd-fák, szeméi homloka alatt nyílnak. ... A kaput a házon sasok tartják, az ajtóknak szárnyuk van.”¹²

A kéziratban szerző által aláhúzott építés-szavak egytől egyig NAGYÍTANAK. Megköszönhetjük tehát, hogy azok a szürreális látomások, amelyek Makovecz poézisének egyik alapvonását adják, és amelyek e szavak tartalmából bontakoznak ki, nagyrészt a szavak hordozta NAGYÍTOTTSÁGON alapulnak.

Makovecz felfedezésének jelentőségét némiképp leértékelheti viszont, ha észrevesszük, hogy a mesteremberek és az építészek nyelvezete ma is – feltehetően szükségszerűen – telistele van NAGYÍTÓ kifejezésekkel. Ezek NAGYÍTOTTSÁGukból következően természetes módon szürreális, azaz realitáson túli tartalmakat közvetlenek. Tervismertetések alkalmával gyakorta, de úgy is mondhatnánk, hogy az építészetről való beszédmódban (a szakzsargonban) általában gyakran használatos igék például: a felfűz, a szór, a sorol, a hajlít, a rávezet, az emel, a kibillent, a lezár – és még sorolhatnám a csak óriások által végbevihető képzelte mozdulatokat. És ugyanígy a főnevek: a tengely, a raszter, a záródás, az áttörés, a profil vagy akár a metszet vagy a városkép, a lépték vagy akár a NAGYÍTÁS. Jelentésük a szakmában jártas, iskolázott elmék számára kézenfekvő. A laikus számára viszont gyakorta kép- és léptékzavart okoznak, s ezáltal szürreális képzeteket keltenek, mert metaforikusak és NAGYÍTANAK.

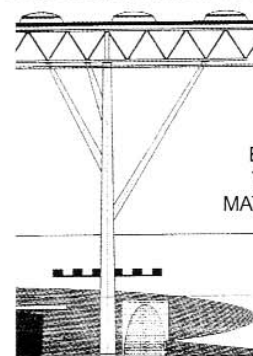
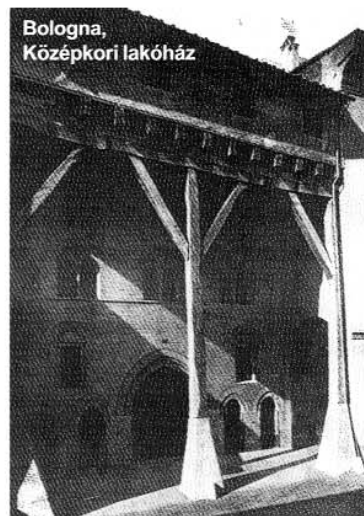
V. TÉRNAGYÍTÓK

Talán az építészetben jártas halandó sem tudja igazán, miért is nevezzük *Leonardo da Vinci* enigmatikus és manapság unos untalan használt rajzát *vitruviusi figurának*, s hogy számtalan változatát miért is rajzolták oly buzgalommal reneszánsz festők, építészek és teoretikusok.

Leonardótól Palladióig a reneszánsz mesterei Vitruviusban autentikus forrást láttak, amely a számukra szinte kizárólagos fontosságúvá vált antik hagyományt hitelesen közvetítette. A Krisztus születése előtti században élt hadmérnök fennmaradt szakszövegének néhány sora az, amelyről e rajzok szólnak. Tíz „könyvből” a harmadiknak első fejezetében ír Vitruvius *A templomok arányairól*. A híres kulcsmondatok így hangzanak:

„A templomok tervezése a szimmetrián alapul, ... Ez pedig az arányosságból jön létre, amit görögül analógiának mondanak. ... Mert szimmetria és arányosság híján egyetlen épületnek sem lehet kompozíciós rendje, csak ha pontosan olyan arányos, mint egy jól fölépített ember tagjainak szabatos rendje.

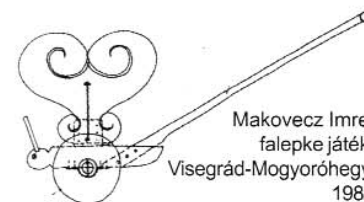
... a templomok tagjai a legillendőbbben, az egyes részekből vett közös mérték révén meg kell, hogy feleljenek az egész, teljes nagyságnak. Továbbá a testnek természetes középpontja a köldök. Mert ha az embert kitért karokkal és lábakkal hanyatt fektetjük, s a körző középpontját a köldökébe helyezzük, köré kört húzva, a vonalat mind a kéz, mind a láb ujjai érinteni fogják. Ugyanúgy, ahogyan a

Balázs Mihály,
Török Ferenc:
MATÁV-székház,
Budapest

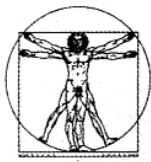

Makovecz Imre: Ivóút,
Sárospatak, 1975.

Makovecz Imre:
falepke játék,
Visegrád-Mogyoróhegy,
1982

¹² Makovecz Imre: *Gondolatok az építés szavairól*, Napló II. Dr. Hamburger Jenő Művelődési Központ, Zalaszántgrót, 1980.

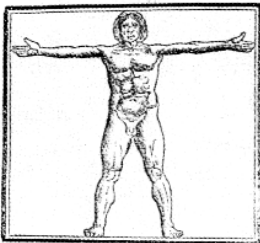
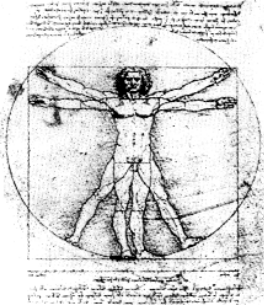

MANPOWER

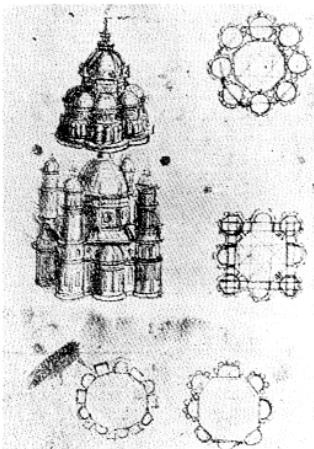
MUNKAERŐ KÖLCSÖNZŐ
ÉS KÖZVETÍTŐ IRODA

**Multinacionális vállalat
CSÖMÖRI munkahelyére keresünk
betanított munkásokat!**

- 3 és 4 műszak • fokozott higiénia
- 220 Ft/óra bruttó alapbér

Vitruviusi figurák

Leonardo da Vinci: Templomtervek

- 13 Vitruvius; 71. o.
- 14 Rudolf Wittkower: *A humanizmus korának építészeti elvei*, Gondolat, Bp. 1986. 25-28. o.
- 15 Vitruvius 73. o.
- 16 Wittkower 26. o.
- 17 Ugyanott, 31. o.

testen kör alakzat jön létre, négyzet idom is található benne. Mert ha a talpaktól a koponya tetejéig terjedő távolságot lemérjük, s ezt a mértéket átvisszük a kitárt karokra, úgy találjuk, hogy szélessége ugyanakkora, mint a magassága, mint az olyan négyzeté, amelyeket zsinórmértékkel szerkesztettek.”¹³

A Francesco di Giorgio után Leonardo, majd Fra Giocondo és a Bramante tanítvány Cesariano által újra és újra megrajzolt figura „jelentőségét a reneszánsz építészek szempontjából aligha lehet túértékelni”.¹⁴ „A kép felgyújtotta képzeletüket”, s egy ideális templom alaprajzát vagy metszetét jelenítette meg számukra. Az ember arányaira NAGYÍTOTT térideált sugallt, amelyről Vitruvius így zárja sorait: „Ha tehát a természet úgy alkotta meg az emberi testet, hogy tagjai arányokkal egész alakjának feleljenek meg, úgy látszik, a régiek jó okkal döntöttek úgy, hogy az épületek felépítése során az egyes tagok szintén pontosan megfeleljenek mértékükkel az egész mű megjelenésének. ... különösen az istenek templomainál tették ezt, mivel az ilyen alkotások dicséretes tulajdonságai is, hibái is örökké szoktak fennmaradni.”¹⁵

A reneszánsz építészet ebből a különös jelentőségű rajzból kiindulva tör lándzsát a centrális templomok ideája mellett, és ebből a forrásból is fakad, hogy a középkor hosszahajós és kereszt-alaprajzú templom-szerkesztése háttérbe szorul. A jelentős művészettörténeti fordulat ezernyi teoretikai, művészi és hitbéli részletére nem térhetünk ki, ezekről a legavatottabb Rudolf Wittkowert érdemes olvasni. Fontos tudni viszont, amit ma már nem könnyű látni, hogy a reneszánsz héroszait mély vallási meggyőződés hajtotta, amely a látszólagosan felvilágosult (mert geometrizáló és teoretizáló) művészi mozgalom újításait nagyrészt keletkeztette. Annak ellenére van ez így, hogy gondolkodásukat alapjaiban meghatározta a „pogány” arisztotelészi, platonai és pithagoreus tanok, illetve, hogy az európai építészet történetének eredendően szakrális térkonceptiói valóban innen kezdik rituális tartalmaikat elveszíteni.

„Miért a világ képmása a körbe rajzolt ember?” – áll fejezetcímül Francesco di Giorgio szerzetes Egyetemes Harmóniáról szóló művében. A vitruviusi ábra, amelyet először ő vet papírra, számára „a látható anyagi világban feltárja a láthatatlan, szellemi kapcsolatot a lélek és Isten között”.¹⁶ Giorgio kódexe Leonardo birtokában volt, aki magyarázatokkal látta el. „Az ember egy világ kicsiben, tartják a régiek” – írja Leonardo a híres rajz köré írt szövegben.

A négyzetbe és körbe rajzolt figura sommás tartalma, Wittkower értelmezésében: „az Ember, mint Isten képmása, amely a Világmindenség harmóniáit testesíti meg, ... ily módon a mikrokozmosz és makrokozmosz közötti matematikai összhang szimbóluma.” Ebben az értelemben lesz a NAGYÍTOTT vitruviusi alakból körre és négyzetre szerkesztett centrális templomtér, a reneszánsz építészeti számára az egyedül méltó építészeti megfogalmazás „arra a tökéletességre, amely Isten sajátja”.

Hogy miért is érdemes ilyen részletesen időzni NAGYÍTÁS-ügyben a reneszánsz tanoknál, talán nem kell túlságosan indokolnom. Az újkor európai építészetének térfelfogása gyökerezik ebben a NAGYÍTÓ ábrában. A kései reneszánsz első számú mestere, Palladio ugyancsak Vitruvius-hívő és interpretátor. Így ír a körről például: „csak egyetlen vonal határolja, amelyen sem kezdetet, sem véget nem találunk, ... minden része egyenlő távolságra van a középponttól, ezért az ilyen épület különösen jól mutatja be Isten egységét, végtelen lényegét, egylényegűségét és igazságosságát.”¹⁷ De Vitruvius-függő volt két évszázadra rá a forradalmi klasszicizmus mestere Étienne-Louis Boullée is, aki az egyik legzseniálisabb NAGYÍTÓ e történetben, és akinek hatása máig nyilvánvaló módon érvényesül. Had hozzam elő csak Aldo Rossi mesteremet példaként.

Hogy mi a valódi tartalma és jelentősége a térré NAGYÍTÓ Leonardo-ábrának az európai kultúrtörténetben, azt végső soron akkor tudjuk megítélni, ha a reneszánsztól, mint egy időbeni középpontból – körzönket ebbe a köldökbe helyezve

– előre és hátra tekintünk.¹⁸ Visszafelé tekintve a „régiek” felé, láthatóvá válhat, hogy a reneszánsz Vitruviusból NAGYÍTOTT centrális, kupolás térideálja az éppen a hagyomány fonálát vesztítő művészelit drámai hit- és bizonyosság-keresésének tér-képlete, amely a preferált antik emlékanyagból kísérel meg összerakni, mondhatni újraNAGYÍTANI azt, amit a középkor építészete még tudhatott, s amit ő már elejtett és elfelejtett. Hogy mi lehetett ez, arról szólna a következő fejezet.

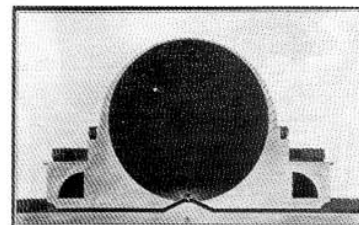
Időben előretétekintve viszont az előbb említett példák sorából kirajzolódik az a vonulat, amely a modern ember útkeresésének és a magasabbrendű iránti vágyának jegyében fogant, s amelyet Vitruviustól eredeztetve, akár az európai építészeti főáramának is vélhetünk. Ennek mintegy végpontját jelezve had hozzam fel példaként azt a talán leonardoi jelentőségű, 1972-ben született arspoétikus rajtot, amely Makovecz Imre „spirituális tárgyiasság” jegyében fogant TERNAGYÍTÓ ideáját rögzíti. Értelmezését egy korábbi dolgozatomból idézem:¹⁹

„Makovecz tere egzisztenciális tér. Az egzisztenciának kierkegaardai, Heideggeri értelmében. Az autentikus életet élő, az önnön létének valóságára ébredő ember tere. A kettősfalú minimáltér azokat a tudati határokat rögzíti, ahol az ember felismerve létének időbe vetett, egyszeri és véges voltát, létének értelméhez juthat – interpretálhatnánk Heideggerrel. ... az autentikus létezés terét - újra Heidegger – nem a dolgok határolják, hanem az a sajátos idő, melyben az ember magát, mint létezőt tudja, s melynek kitüntetett pontjai azok az állapotok, melyekben jövőjét megéri és sorsát elvállalja. Makovecz az autentikus élet e sajátos idejét teszi a térteremtés szinonimájává, mikor az ember lélekhez jutásának, lélekre ébredésének tudatváltásait regisztrálja. A TÉRTEREMTÉS KÉPESSÉGE ÍGY NÁLA A SORSTEREMTÉS, A BELSŐ EGZISZTENCIA VÁLLALÁSÁNAK SPIRITUÁLIS EREJÉVEL LESZ EKVIVALENS. Ha figyelembe vesszük, hogy valamennyi munkája ... erre a konceptuális rajzban jelzett téri formára ... vezethető vissza, kimondhatjuk, hogy Makovecz építészeteinek titka az, hogy AZ EMBER LEGSZEMÉLYESEBB TERÉT, EGZISZTENCIÁJÁNAK AURÁJÁT NAGYÍTJA ARCHITEKTONIKUS TÉRRÉ.”²⁰

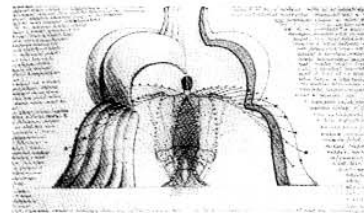
Makovecz NAGYÍTÓ antropomorf téralakítási módszere igazi nóvum a huszadik század építészetében. Szintetizálja a történeti építészet centrális és hosszanti tereinek jelentéstartalmát, és egyesíti geometriailag kötött szerkesztett történeti tér típusok és a modern építészet dinamikusan fogalmazott, „áramló” tereinek jellegét. Korszakos jelentőségű újítás, amelyet nem méltattak még kellő figyelemmel. Makovecz az építészeti térképzés terén a reneszánszszal akarattalanul induló dehumanizáló tendenciát radikális módon megtöri, és mélyen spirituális tartalmakkal újra emberiesíti. Értelmezéséhez látni kell viszont, hogy „felfedezése” ősi és átfogó erejű archetípust mozgósít. Az emberi aura képzetes vagy valós NAGYÍTÁSA, s ezzel a tágabb fizikai és/vagy spirituális világhoz való kapcsolása a mítoszok és vallások legősibb rétegeihez tartozik, s ezáltal valójában az építészetnek is eredendő alapképlete (volt). Jelentősége a mitológiák szimbólumrendszeréből, a kabbala szefira-tanából, a népi hiedelmekből és mesékből, vagy akár az emberi aura tényeit taglaló csakra-tanokból, no meg a vitruviusi ábra történetéből egyaránt kiolvasható. Talán a legkézzelfoghatóbb példa lehet az orosz népművészet hétrétegű Matrjoska babája, amely mutatja, hogy a NAGYÍTÁS-képlet valamennyiben kódolva van.

VI. A HELY SZELLEME

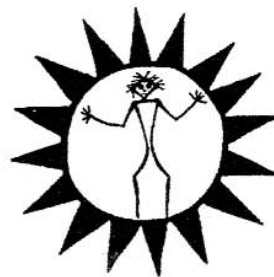
Az emlékezetvesztés, a mindenkorai hagyományok elhagyása, homályosulása nagyban befolyásolta a modern kor gondolkodását, úgy is mondhatnánk, annak alapjellegét adja. Ha a ravennai Ariánus keresztelőkápolnába belépünk, meglepve tapasztalhatjuk, hogy az apró, mégis felemelő hatású szentélyben a reneszánsz építészet ideáit látjuk megtestesülni. Az apszisokkal bővülő centrális tér kupolájának mennyezeti mozaikképén a mezítelen Krisztus látható, köldökében a

Boullée: Newton síremléke 1784.

Makovecz Imre: Minimális környezet, 1972.

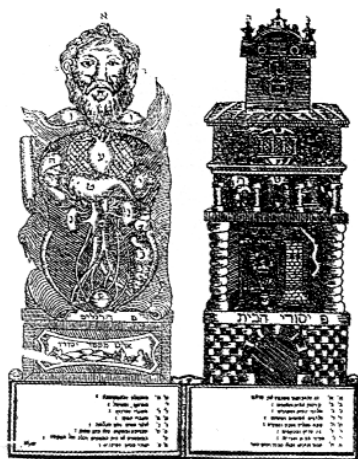

Napban álló ifjú, varjú indián pajzsdísz

• 18 Hogy valójában mi is volt a jelentőségük a Vitruvius-ábráknak, és a tényleges tartalma annak, ahogy ebből, az emberi alakot NAGYÍTVÁ új térideál született, sommásan megítélni nem könnyű. Annyi bizonyos, hogy Wittkower érvelése annyiban helytálló a bevett műtörténet-írással szemben, hogy a reneszánsz építészeti fordulat csak a mából és felületesen itélve tűnhet elvilágiasítósnak, azaz az esztétizáló, elvonatkozató, kvázi kiüresedő formarend irányába mozdulónak. Különbözik miért állhatott volna az egyházi építészeti középpontjában. Wittkower viszont érzésem szerint ott téved (ll. függelékében például), ahol a középkorral egybevetve a reneszánsz építészeti (talán mert egyrészt eleve ateista felfogással, másrészt mert szenvedélyes reneszánsz hívőként itéli meg) úgy látta, mint ha ekkor állott volna először igazán konzisztens rendszerbe az a pithagoreus-platonikus geometriai elvrendszer, amelyet ő a középkori építészetben csak kvázi kezdetlegesen és töredékesen lát érvényesülni. Amivel minden bizonnyal nem számol, az a középkor végéig a szakrális építészetben jelenlévő tudás „a nem látható világ” geobiológiai összefüggéseiről, amelyek a templom-építők számára a geometriai elvekben közvetlenül metafizikai tartalmakat közvetítettek. Innen nézve nyilvánvaló, hogy látszólagos konzisztenciája ellenére tartalmában valójában a reneszánsz arányelmélete vált töredékessé.

• 19 Ekler Dezső: *Seele und Form*, Architeze. Zürich, 1987 maj-jun. 31. o., ill. Ekler Dezső: *Lélek és forma*, Makovecz Imre építészetéhez. Bercsényi 28-30. Bp. 1990., 266. o.

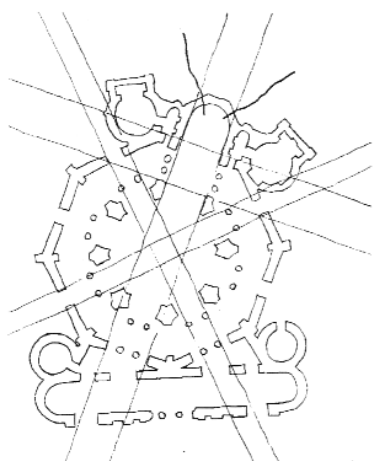
• 20 Makovecz rajzának közvetlen előzménye – mint Leonardónál Vitruvius – Rudolf Steiner úgynevezett *euritmia*ja, nem könnyen magyarázható, lélekemelő, lélek-NAGYÍTÓ mozgásművészeti módszere, amelynek tárgyiassan van köze a nem látható emberi aurához és a magasabbrendű világokhoz.

A ház, mint ember a kabbala szefirája (életfája) szerint

Ravenna: Ariánus keresztelőkápolna mennyezeti mozaikképe

Ravenna: San Vitale templom (szerző mérése)

vitruviusi körző középpontjával. Leonardóék nem vették volna ezt észre? A reneszánszot elemzők által különösebb figyelemre nem méltított különbség az ezer évvel korábbi korai keresztény kápolna és a reneszánsz ideái között csupán annyi, hogy e rotunda – mint általában a középkorban – rendeltetését illetően keresztelőkápolna volt, tehát úgymond a közvetlen istenülés tere, és nem a rendszeres és közösségi istentiszteleté. Mindez persze a kérdéshez intellektuális hitbéli buzgalommal és nem a rituális gyakorlat felől közelítő reneszánsz mesterek elképzelésétől talán még nem is állott volna oly távol.

Valóban nem könnyű magyarázatot találni arra, hogy a reneszánsz újítói, miközben római emlékek után kutatva nemegy világi rendeltetésű centrális építményt templomnak vélték, másfelől meg végigkísérte munkájukat a centrális terek liturgiai alkalmatlanságáról folyó disputa, miért is nem fordultak komolyabb érdeklődéssel a korai keresztény építészet centrális templomai és azok liturgikus rendeltetése felé. Tudjuk persze, hogy többnyire keresztény templomokká alakított pogány római emlékeknek vélték őket, mint például Alberti a római Santa Constanza, sőt még a 12. századi firenzei Keresztelőkápolnát is. Megkockáztathatjuk tehát, hogy ha csak a ravennai emlékek eredetét ismerhették volna, talán másként gondolták volna végig a dolgokat.

A döntő liturgiai különbség a korai keresztény és a középkori meg a reneszánsz és az újkori szakrális építészet között mégsem a fizikailag látható liturgiai használatban állott. Sokkal inkább abban, hogy az előbbieket szent helyeken építkeztek, és térstruktúráikkal valójában ezeknek a helyeknek a szakrális tartalmait értelmezték és dramatizálták, míg utóbbiak ezt a tradíciót már többnyire elhagyták. Ennek bizonyításához viszont kitérőt kell tennünk, tisztázandó a reneszánsztól máig épülő szimbolikus-intellektuális jelentés-értelmezés és térképzés valamint a középkorig örökítődtől rituális realizmus közötti különbségeket.

A nem látható világ értelmezése épp olyan sokrétű mint a látható világé. Leírására és elemzésére legalább annyi féle tradíció hivatott mint a fizikai világ tényeinek feldolgozására. Ahogy a természettudományoktól a marketing-tanokig és a mérnöki készségektől a szépirodalomig számtalan közelítés és fogalmi rendszer hivatott a látható dolgok értelmezésére, ugyanúgy örökítik a szellemiekről való tudást a legkülönfélébb fogalmi apparátussal felvértezett eszmerendszerek a mélyléktantól az antropozófiáig, a keleti vagy a keresztény ezotériától a népi hagyományokig. És ahogyan a fizikailag adott világ sokrétű és tagolt, ugyanúgy számtalan rétegbe és hierarchiába rendezetten képzelhető el a szellemiek szférája is.

A két világ közötti átjárást naponta gyakoroljuk, egyszerűen azért, hogy érzünk, gondolkodunk, akarunk, beszélünk vagy alkotunk. Számos tradíció rögzíti viszont (és ebben van döntő szerepe általában és konkrétan is a hagyománynak) az átjárások egyéb, mondhatni közvetlenebb módjait. Olyanokat is, amelyek mára a közvélekedés tudatából többnyire kiestek, holott – természetük szerint – egyáltalán nem különböznek a tömegesen gyakorolt hiedelmektől, gondolkodásbéli babonáktól, hétköznapi mágiás szokásoktól. Ilyenek a vallások liturgikus szokásai, a népi hagyomány hiedelmei, és ide tartoznak a manapság újra virágzó keleti gyógyászati módok, a homeopátiás terápiától a jóga gyakorlatain át az akupunktúráig. Egyik sem kevésbé hiteles vagy átfogó mint a másik, pusztán a kollektív emlékezetből való kiszorítottságuk mértéke tesz közöttük látszólagos különbséget.

Nemegy tradíció tartotta fenn máig az átjárások egy sajátos területén való jártasságot, amelyet radieszteziának, bioenergetikának vagy geobiológiának neveznek ma, s amelyet a keleti hagyomány *feng sui* néven örökített tovább. Érintik és részben tartalmazzák ezt a hagyományt a klasszikus asztrológiák, a keresztény ezotéria, az okkultizmus különböző válfajai és az antropozófia is. Számos ponton utal rá a keresztényi és általában a vallási szimbolizmus. A nem látható földmágneses sugárzások tana ez, amely különböző szinteken és eltérő fogalomhasználattal írja le a földmágneses sugárzásból illetve a bolygók rendszerének erőteréből fakadó úgynevezett tellurikus illetve kozmikus sugárzásokat, valamint az azok kölcsönhatásából eredő tényeket. Anélkül, hogy hosszasan részletezném

amit e tárgykörben tudni vélek, röviden mégis le kell írjam azt ami ide tartozik.

A föld sugárzások a kozmikus erőterrel együtt hatásban a föld felszínén sávokba rendeződnek. A vízerek és a törésvonalak kivételései szabálytalanok, viszont az alapzónák, amelyeknek számos típusa ismert, raszterekkel hálózák be a földet. A szabályos Hartmann-, Curry-, tigris- és egyéb hálók lényegében véve hierarchikus rendszert alkotnak, amelyben a sűrűbben futó vonalak beletagozódnak a magasabb rendű sugárzó zónákba. Utóbbiak az úgynevezett szakrális hálók, amelyeknek az avatottak ugyancsak számos válfaját ismerik a Ley vonalaktól a Krisztus-hálókig és Szent György-sávokig.

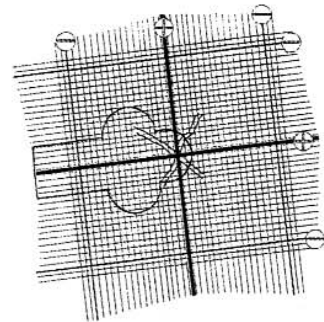
A magasabb hierarchiába tartozó hálók metszéspontjain épültek a románcor végéig, de még a gótika idején is nagyjából a templomok. Hozzáértők szerint ezek azok a szent helyek, ahol a dolmenek, a látó-kövek, a pléh Krisztusok, a kunhalmok és általában a fontosabb temetkezési helyek is találhatóak. Így települtek a szakrális központok Tibettől Közép-Amerikáig, Egyiptomtól Stonehenge-ig. A templomok mérésekor nem csak az igazolható, hogy az oltárok a szent hálók metszéspontjain állnak, hanem az is kiderül, hogy a szakrális épületek és együttesek térbeli alakítása követi, értelmezi és úgy mond hozzáférhetővé, átélhetővé teszi e helyek sugárzó képességeit.

Innen kezdve persze néhány fokkal bonyolultabbá válik a kérdéskör, mintsem hogy leegyszerűsítve interpretálható volna. Mégis, példával talán megvilágítható. Értők szerint a jáki, a zsámbéki vagy a bélapátfalvi román templom is úgy épül fel, hogy a nyugati kapuján belépő halandó az oltárig jutva a hét emberi csakra hierarchikus rendje és rendeltetése szerint vehet fel láthatatlan sugárzó energiákat. Ha igazak az ezotériában jártas bioenergetikusok állításai, akkor a középkor végéig épült templomok lényegében véve „töltőhelyek”, ahol a magasabbrendű sugárzások közvetítette energiák szellemi tartalmakat mozgósító hatása érvényesült az istentisztelet alkalmával. Hasonlóan az átlagos föld sugárzások táplálta mindennapos testi energiafelvételhez, ami nagyrészt az alvás ideje alatt történik. Számos liturgiai elem utal fentiekre máig, például a keresztvetés kötetme, amely rituális tartalma szerint csakra-nyitás, vagy az oltárnál zajló rítusok; ezek mind közvetítő jellegűek.

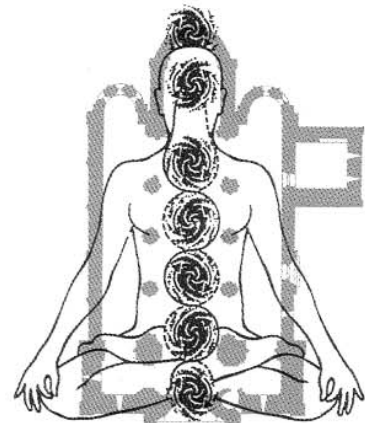
A templomok rendeltetése és értelme ezek szerint nem több és nem is kevesebb mint a szent helyek használatának dramatizálása. A templomok a földrajzilag adott, térben hierarchikusan rendezett sugárzó energiákat az ember energetikai felépítettségére hangolják, azzal harmonizálva teszik „hozzáférhetővé”. A templomok térbeli felépítésüket tekintve tehát végső soron tehát NAGYÍTOTT rítusképletek. Mindez szükségképpen hozza magával az emberi alkat térbeli FELNAGYÍTÁSÁT, amely e templomok térstruktúrájának alapvonása. Ha elgondoljuk, hogy az építészeti genezisést a szakrális épületek adják (hisz az építészettörténet lényegében véve templomok építészetének története), kimondhatjuk, hogy az építészeti eredendő rendeltetése a rituális „üzemmódnak”, az emberi alkat térbe NAGYÍTÁSÁVAL való szolgálata lehetett. Az építészeti az embert a kozmikus térhez NAGYÍTJA. Az építészeti mintha ezért lett volna „kitalálva”.

VII. RÍTUS ÉS ÉPÍTÉSZET

Anélkül, hogy tovább akarnám téríteni a nyájas olvasót, végül is következtetéseket szeretnék levonni a fent írtakból, hiszen csak a NAGYÍTÁS-probléma gondolati kalandja miatt merészkedtem egyáltalán idáig. Amennyiben igazak az újabb kori bioenergetika állításai, akkor a „régiek” templomai, amelyekből az építészeti, mint kultúra eredeztethető, nem rendeltettek másra, mint hogy az ember alkatából eredő képességeit a külső világ erőivel egybekapcsolják, azokkal összhangba hozzák. Ugyanúgy, ahogy ezt a liturgikus gyakorlatnak máig alapját képező beavatási rítusok teszik. Azaz hozzáemelik az embert a magasabbrendű spirituális világhoz. Így NAGYÍTJA az embert a régiek szakrális építészete – ahogy a geobiológia mesterei mondják – a Föld idegáramaihoz.²¹ Ebben az értelemben tehát a tradicionális szakrális építészeti az emberi aurát a világ téri kozmoszához NAGYÍTJA.

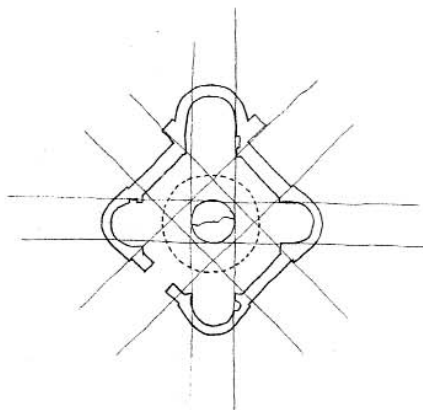

Szent György háló ábrája egy mai radiesztézia-tankönyvből

A jáki templom alaprajza (szerző kollázs)

²¹ Szőke Lajos: *Befolyásolhatatlan föld sugárzások*. Faktor BT. Csömör, 1994.

Ravenna: Ariánus keresztelőkápolna
alaprajza (szerző mérése)

Ha az eddigi gondolatmenetet elfogadjuk, megengedhető, hogy kimondjuk, talán az építészet történetének a főárama az, amelyről a TERNAGYÍTÁS kapcsán beszéltünk. Egyfajta központi formaproblémája, vezérmotívuma ez az építészetnek, a „régiektől” Vitruviuson, Leonardón és Boulléen át egészen Makoveczig. A magasrendű és ihletett NAGYÍTÓ építészeté, amelyhez képest a többi áramlatok némiképp mellékesnek is volnának mondhatók.

A levezetésből ugyanakkor az is kiténik, hogy a NAGYÍTÓ építészet természeténél fogva rítus-függő, azaz „működési módját” tekintve a rituális hangoltságot kell hogy kövesse és szolgálja. Ebben az értelemben igaz Goethe meglátása, miszerint az építészet „megdermedt zene” volna: nem tud uralma, befolyása alá hajtani mint a zene, mert nem aktív, nem időbeli képződmény. Kénytelen bevárni a rítus hangoltságát, azaz a megfelelő időt és dramaturgiát. Nem hangolható, hanem rá kell hangolódni. (Ellenpróba: ki hányféleképpen képes látni ugyanazt az épületet?) Enélkül néma az építészet, mint a román kori romok évszázadok óta. Az építészet tehát azért szakrális képződmény, mert eredendően, természeténél fogva idő és dramaturgia-függő. Ebben az értelemben rítus-, azaz használat-függő, és nem is lehet más.

Ebből kiindulva volna talán érdemes újraértelmezni és végiggondolni az építészet olyan alapvető térbeli dramaturgiai fogásait, mint a kapuk beavató átváltása, mint a hosszanti terek vonulása, a megérkezések szentélyes felfelé centralitása, a határoeltság identifikáló ereje, és így tovább.

Felvethető persze, hogy az építészet végső soron nem tesz mást, mint általában a többi művészetek: a lélek-NAGYÍTÁS, a lélek-emelés dramaturgiájával él. Ugyanazt műveli, mint ami a vallásoknak, a nagy filozófiáknak vagy a nevelés-művészetnek is az értelme: a hozzá-NAGYÍTÁST a határtalanhoz, a magasabbrendűhöz emelést. A jó művészetek mind hasonló dramaturgiát követnek. Példaként csak egy verset hadd hozzak *Petőffitől*, mutatva hogy a NAGYÍTÓ metaforák rendre megtalálhatók NAGY költők NAGY verseiben.

A TISZA

Nyári napnak alkonyúlatánál
Megállék a kanyargó Tiszánál
*Ott, hol a kis Túr siet beléje,
Mint a gyermek anyja kebelére.*

A folyó oly simán, oly szelíden
Ballagott le parttalan medrében,
*Nem akarta, hogy a nap sugára
Megbotolják hajjai fodrába’.*

...

Ahol álltam, sárga fűny-szőnyeg
Volt terítve, s tartott a mezőnek,
*Melyen a levágott sarju-rendek,
Mint a könyvben a sorok, heverték.*

Túl a réten néma méltóságban
Magas erdő; benne már homály van,
*De az alkony üszköt vet fejére,
S olyan, mintha égne s folya vére.*

...

